

kültürveiletişim
culturecommunication

2002 5(1)
KIŞ • WINTER

kültür ve iletişim
cultures.communication
2002 5(1) • kış/winter

Ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayınlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir. Ki eleştireliliği, aklın sınırları ve imkanlarının araştırılması yolunda her türlü dogma karşıtlığı olarak tanımlar. Ki'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerildiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların keşif noktalarından doğacak arayışlara- açıktır. Ki "hakemli" bir dergidir; dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirilmeye alınır. Ki yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır. Ki'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

Editör Editor
Bülent Çaplı

Yayın Kurulu Editorial Board
Ayşe İnal
Ahmet Tolungüç
Halil Nalçaoğlu
Sevda Alankuş Kural

Editör Asistanları Editorial Assistants
Şerife Çam
B. Pınar Özdemir

Tasarım Design
m.Sobacı
Alper Şahin
Sencer Kiremitçi

Uluslararası Değerlendirme ve Danışma Kurulu
International Review and Advisory Board
Ackbar Abbas, *University of Hong Kong*
Briankle G. Chang, *University of Massachusetts*
Kuan-Hsing Chen, *National Tsing-Hua University*
George Gerbner, *Temple University*
Lawrence Grossberg, *University of Illinois*
Michael Morgan, *University of Massachusetts*
R. Radhakrishnan, *University of Massachusetts*

ISSN 1301-7241
kültür ve iletişim culture & communication
Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Cebeci 06590 Ankara Turkey
tel (+90.312) 319 77 14 / 228
fax (+90.312) 362 27 17
ki@media.ankara.edu.tr
http://ilef.ankara.edu.tr/ki

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı
adına **Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:**
Süleyman Coşkun

Baskı: Ümit Yayıncılık

kültürveiletim Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları
Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.
© 2002 kültür ve iletişim. Tüm hakları saklıdır.

İ ç i n d e k i l e r

5

Editörden..

Bülent Çaplı

9

Ötekinin Temsili Açısından *Salkım Hanım'ın Taneleri* Filminin
Göstergebilimsel Çözümlemesi

Önder Erkarlan

39

"Educating the People": Representations of National Identity in the
İstanbul Military Museum and the Sofia Museum of National History

Laurence Raw

65

Rosetta: Birinci Dünyada İşsizlik ya da Küreselleşmenin

Tahripkar Egemenliği

S.Ruken Öztürk, Nilgün Tatal

89

Zamanlar ve Kültür

Şahinde Canbaz Yavuz

111

Enformasyon Toplumu Yaklaşımı ve İnternet:
Dil Öğreten Web Sayfaları Üzerinde Bir İnceleme

Serdar Öztürk

134

Endüstriyel, Mülkiyet Haklarının Sosyo-Kültürel Temelleri

Mehmet Yülcel

157

Armand Mattelart'la Söyleşi

Nilgün Tatal

Editörden...

Kültür ve İletişim dergisi elinizdeki dokuzuncu sayısıyla birlikte beş yaşına giriyor. Geçtiğimiz dört yıl boyunca *Kültür ve İletişim*'de iletişim, medya ve film çalışmaları, kültür eleştirisi ve genel olarak toplumsal düşünce alanlarıyla ilgili kırkı aşkın makale yayınlandı. Bundan sonraki sayılarımızda da sosyal ve beşeri bilimlere ilişkin eleştirel ve özgün çalışmalara yer vermeyi sürdüreceğiz. Türkiye'deki bağımsız, akademik ve hakemli süreli yayın sayısının sınırlı oluşu, var olanların da yaşatılmasındaki ciddi zorluklar nedeniyle, *Kültür ve İletişim*'i akademik kurumsallaşma anlamında alçakgönüllü ama önemli bir katkı olarak görüyoruz. Bu nedenle dergimizin yaşatılmasına destek olan hakemlerimize, yazarlarımıza ve okurlarımıza içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bu beş yıl yıllık dönem içerisinde karşılaştığımız en önemli sorun, pek çok akademik süreli yayının yaşadığı gibi derginin dağıtımına ilişkindi. Bu nedenle, size zamanında ulaşmanın en etkin yolu olan abonelik sisteminin etkin bir biçimde işlerlik kazanması *Kültür ve İletişim* için büyük önem taşıyor. Yayın hayatında olduğumuz beş sene içinde bizi yalnız bırakmayan okurlarımızın bu konuda duyarlılık göstereceklerine içtenlikle inanıyoruz.

Bu sayıda yer alan altı makaleden ilki Önder Erkarlan'ın "Ötekinin Temsili Açısından Salkım Hanım'ın Taneleri Filminin Göstergibilimsel Çözümlemesi" başlıklı yazısı. Erkarlan çalışmasında Salkım Hanım'ın Taneleri filminin analizini Greimas'ın yüzeyden derine doğru inen "söylem çözümlemesi", "anlatı çözümlemesi" ve "temel yapı (mantıksal-anlamsal yapı)

Bülent Çaplı
Editör

çözümlemesi"nden oluşan üç aşamalı göstergebilimsel yöntemini kullanarak gerçekleştiriyor. Çözümlemenin ilk iki aşamasında söz konusu filmin olay örgüsü içinde yer alan özneler arası eşitsiz güç ilişkileri ve bu ilişkiler içerisinde üretilen gösterenlerin işaret ettiği düz ve yan anlamlar, film boyunca karşımıza çıkan beş farklı kesit çerçevesinden aktarılıyor. Çözümlemenin son bölümünde ise, filmin konu aldığı 1940'ların Türkiye'si ve Varlık Vergisi uygulamalarının azınlık aileler üzerindeki etkileri, daha genel ve yapısal bir kapsam içerisinde değerlendiriliyor. Bu bağlamda, film içerisindeki etnik azınlık temsilleri, hem dönemin siyasal ve ekonomik politikalarıyla ilişkisi içinde hem de kültürel olarak "ötekilik" kavramına atfedilen nitelikler açısından inceleniyor.

Kültürel temsillere ilişkin olarak bu sayıda yer alan bir diğer yazı Laurence Raw'un "Educating People: Representations of National Identity in the İstanbul Military Museum and the Sofia Museum of National History" başlıklı makalesi. Raw, İstanbul Askeri Müzesi ve Sofya Ulusal Tarih Müzesi örneklerinden yola çıkarak her iki ülkedeki müze eğitimi dolayımı ile kurulan ulusal kimlik temsillerini ele alıyor. *Kültür ve İletişim*'in beşinci sayısında yayınlanan Bekir Onur'un müzelerin eğitici işlevine dikkati çeken yazısındaki argümanları, Raw kendi yazısında kültürel ayrımlaşmalara gerek duyan ulusal kimliğin oluşumu ve sabitliği konusuna taşıyor. Ulus devletin sembolik gösteri mekanlarından birisi olan müzeleri incelendiği bu yazının, her iki ülkede yerleşiklik kazanan milliyetçilik politikalarındaki benzerlik ve farklılıklara dikkati çekmesi açısından da ilginç olduğunu düşünüyoruz.

Bu sayıda yer alan bir diğer film incelemesi ise Nilgün Tural ve Ruken Öztürk'ün birlikte yazdıkları "Rosetta: Birinci Dünyada İşsizlik ya da Küreselleşmenin Tahripkar Egemenliği" başlığını taşıyor. İşçi sınıfı ile ilgili belgeselleriyle tanınan Luc ve Jean-Pierre Dardenne'nin, 1999 Cannes Film Festivalinde Altın Palmiye alan filmleri Rosetta üzerine olan makale, filmin, küreselleşmeyle birlikte gündeme gelen yoksulluk ve işsizlik temalarını ele alma biçimleri üzerine bir değerlendirme niteliği taşıyor. Tural ve Öztürk, yazılarında Rosetta üzerine Belçika, Fransa, A.B.D. ve İngiltere'deki sinema yayınlarında yer bulmuş farklı nitelikli eleştirileri değerlendirdikten sonra, "İşsiz Bir Kızın Doksan Dakikası" başlığı

altında küreselleşmiş sermaye karşısında filmin kahramanı Rosetta'nın "umutsuz" mücadelesini aktarıyorlar.

Şahinde Canbaz-Yavuz'un "Kültürler ve Zaman" başlıklı yazısında ise kültürlerarası farklılaşan zaman kavramı ve kategorileri konu alınıyor. Doğu-batı ikililiği içinden üretilen zaman algısındaki farklılaşmayı yazar, döngüsel zaman anlayışından modernitenin zaman anlayışına ve monokronik/polikronik zaman anlayışına kadar geniş bir yelpaze içinden aktarıyor. Zamanın günümüzde insanların biraradalıklarının bir aracı olmasından çıkıp, ayrıntılı hesaplama biçimleriyle insanları yöneten bir mekanizmaya dönüşmesinin incelendiği yazıda, zamana ilişkin ölçümlerin ekonomi, çevre, teknik donanım ve politik örgütlenmelerle yakından ilişkili olduğu vurgulanıyor. Kuşkusuz, bu değerlendirmelerin zaman kavramsallaştırması aracılığıyla doğu-batı ikililiğini yeniden üreten anlayışlara yönelik müdahaleler ışığında eleştirel bir biçimde okunması oldukça yararlı görünmektedir.

Bu sayıda yer alan bir başka makale Serdar Öztürk'ün "Enformasyon Toplumu Yaklaşımı ve İnternet: Dil Öğreten Web Sayfaları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yazısı. İnternetin başını çektiği yeni enformasyon teknolojileri hakkında enformasyon toplumu kuramcılarının görüşleri ve onlara yönelik olarak geliştirilen eleştiriler, yabancı dil öğretimini amaçlayan web sayfaları üzerine yapılan gözlemler değerlendiriliyor. Öztürk makalesinde giderek artan internet kullanımıyla birlikte gündeme gelen serbest bilgi akışının mümkün olduğuna dair iddiaların, çoğunlukla ticari oluşumların engeline takıldığını vurguluyor. Yazarın örnek olay incelemesinden elde ettiği bulguların internetin eğitim amaçlı kullanımının günümüzdeki durumunu belirlemede de yarar sağlayabileceğini düşünüyoruz.

Son makalemiz ise Mehmet Yüksel'in "Endüstriyel Mülkiyet Haklarının Sosyo-Kültürel Temelleri" başlıklı yazısı. Bir mülkiyet türü olarak ortaya çıkışından itibaren endüstriyel mülkiyeti etkileyen sosyo-kültürel ve ekonomik koşulları inceleyen Yüksel, endüstriyel mülkiyet hakları ile kapitalist sanayileşme arasındaki sıkı ilişkileri ortaya koyuyor. Patent ve markalar üzerindeki

mücadelenin sertivenini Venedik, İngiltere ve ABD örnekleriyle aktardıktan sonra yazar, günümüz kapitalist toplumlarında malların kitlesel üretim ve dağıtımının giderek artmasıyla markaların ticaret ve ekonomi için yapısal önemini vurguluyor.

Son olarak bu sayıda kitap eleştirisi bölümüne yer vermiyor, bunun yerine Nilgün Tatal'ın günümüzün önemli iletişim kuramcılarından olan Armand Mattelart'la yaptığı söyleşiyi yayınlıyoruz. Türkçe literatürde *Beyin İşgal Şebekesi, İletişim Kuramları Tarihi ve İletişimin Dünyasallaşması* gibi kitaplarıyla tanıdığımız Mattelart, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın desteğiyle dört yıl önce kurulmuş olan Kültür Girişiminin, 22 - 24 Kasım tarihleri arasında The Marmara Oteli'nde düzenlediği ve Türkiye ile Avrupa Birliği üyelerinin kültürel koşullarının karşılaştırılmasını amaçlayan "Kültürel Açıda Avrupa Birliği'ne Yaklaşım" sempozyumunda, "Türkiye ve AB'de Kültürel Yaklaşım Sorunları" başlıklı oturumda konuşma yapmak üzere İstanbul'a geldi. Mattelart okuyacağımız bu söyleşide, küreselleşme bağlamında iletişim politikaları, uluslararası medya kuruluşları ve bunların gösterdiği tekelleşme eğilimleri ve yeni iletişim teknolojinin kuralılaşdırılması üzerinde dururken son döneme damgasını vuran 11 Eylül saldırısına ilişkin değerlendirmelerini de bizlerle paylaşıyor. Buradan bir kez daha Nilgün Tatal'a Mattelart'la *Kültür ve İletişim* dergisi için yaptığı bu iletişim ve dünya düzeni hakkındaki söyleşi için teşekkür ediyoruz.

Kültür ve İletişim dergisi, demokratik ve katılımcı örgütlenme politikasına sahip olduğu için, dergi editörü her dört sayıda bir değişmekteydi. Ancak, önümüzde günlerde yurtdışında bulunacağım için derginin editörlüğüne bu iki sayının ardından, bir sayılık kısa bir ara veriyorum. Bana bu konuda anlayış gösteren ve destek olan yayın kurulu üyesi arkadaşlarıma ve özellikle de önümüzdeki sayıda dergiye editörlük yapmayı kabul eden Ayşe İnal'a çok teşekkür ederim.

Ötekinin Temsili Açısından Salkım Hanım'ın Taneleri Filminin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Özet

"Ötekilik" kavramı yalnızca etnik azınlıkları değil, aynı zamanda dinsel ve ırksal farklılıkları, cinsel tercihleri, marjinalliği, alt kültürleri de kapsar ve üzerinde konuşulması hassas bir konudur. Bu çalışma kapsamında, Türk Sineması'nda "ötekilik" kavramını içeren pek az filminden biri olan Salkım Hanım'ın Taneleri (Tomris Girittioğlu), inceleme nesnesi olarak seçilmiş ve Greimas'ın yüzeyden derine doğru üç aşamalı göstergebilimsel yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Ancak, bu çözümlmeye geçilmeden önce, filmin öykü sürecel evreni içinde yer aldığı 1940-45 yılları arasında Türkiye'sinin sosyal ve politik durumunun genel hatlarıyla da olsa incelenmesi, filmin can alıcı noktası olan 1942 Varlık Vergisi sebebiyle kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada aynı zamanda öznelerin, ekonomik güç, cinsellik, yaşam, ölüm gibi değişkenlerle ilişkileri dizgeleştirilmiş, bunun yanında iktidar ve ekonomik azınlıklar arasındaki ilişkiler formüle edilerek, ekonomik ve politik bağdantılar kavramsallaştırılmıştır.

Önder Erkarlan
İzmir Yüksek
Teknoloji Enstitüsü
Mimarlık Fakültesi,
Endüstriyel Tasarım
Bölümü

A Semiotic Analysis of Salkım Hanım'ın Taneleri: The Representation of the Other

Abstract

"Otherness" does not only involve ethnic minorities; covering also the religious and racial differences, sexual preferences, marginalities, sub-cultures, it deserves a sensitive approach. This paper chooses as the object of analysis one of the few Turkish movies dealing with the concept of "otherness," Salkım Hanım'ın Taneleri (Tomris Girittioğlu, 1999), and aims to analyse it in the light of Greimas' methodology based on the three-phase semiotic approach from the surface to the depth of semantic structures. It became inevitable, first, to take a brief look at the social, political and economic situation in Turkey between 1940 and 1945 since the main story of the film was based on the Wealth Tax imposed mostly upon the ethnic minorities living in Turkey in 1942. The paper then moves on to the analysis of the subjects' relations with economic power, sexuality, life and death along with a formulation of the interconnections among power, ideology, and the ethnic minorities through the conceptualizations of the political and economic relations in society.

Ötekinin Temsili Açısından Salkım Hanım'ın Taneleri Filminin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Giriş

"Ötekilik", son yirmi yılın sosyal bilimler terminolojisinde oldukça sık vurgulanan bir kavram olmakla beraber, Türkiye'de daha çok doksanlı yıllarda benimsenmiştir. Bu yıllar seksenlerin emekleyen demokrasisinin oturma dönemi olup, aynı zamanda geçmişle hesaplaşma sürecidir. Cumhuriyet devrimlerinin aydınlar tarafından kısmen de olsa eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirilebildiği ve hatta tabu haline gelmiş Osmanlı kimliğinin yeniden telaffuz edildiği bu dönem, etnik azınlıkların da yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Kuşkusuz bunda Batının öncülüğünü yaptığı çoğulculuk söyleminin de etkileri büyüktür. "Ötekilik" yalnızca etnik farklılıkları değil, farklı cinsel tercihleri, marjinalliği, alt kültürleri de içine alan geniş bir kavramdır.

YKY'nin Türkçe sözlüğünde, "öteki" şöyle tanımlanır: "Sözü edilen ya da benzer iki şeyden önem ya da yer bakımından uzakta olan" (Püsküllüoğlu, 1995: 1205). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, bireyin ya da nesnenin önem bakımından uzakta olması onun çok önemsiz olduğunu vurgulamanın diğer bir yoludur ve bu kelimenin kavramsal temele dayandırılmasındaki ana noktayı oluşturur. Görmezden gelmek, hafife almak, önemsememek bireysel tutumları tanımlamak için kullanıldığında sorun yaratmazken, aynı davranış biçimleri bir toplumsal grubu tanımlamak için kullanıldığında, önyargının eşlik ettiği bir üstünlük iddiasını

içerir. Genelleme yapmak gerekirse, "öteki" kavramıyla kategorize edilenler ya dinsel (Alevilik, Şiilik vs.) ya cinsel (eşcinsellik, transeksüellik vs.) ya da etnik (Yahudilik, Kürtlük vs.) temelle ilişkilendirilmektedir. Kategorize etmenin, sınıflandırma yapmanın, belirleme, kolayca ayırt etme gibi pratik yararlar sağladığı bir gerçektir. Fen ve insan bilimlerinin istisnasız hemen hemen tümünde, sınıflandırma ve kategorize etme pratiği çok önemli bir yer tutar. Biz ve onun karşısında "öteki"nin yaratılması, bir grup önyargısının geliştirilmesi sürecinin de nedeni ve sonucudur. "Grup önyargısı, bir grubun üyelerinin bir başka grup ve üyeleri hakkındaki ortak önyargılarıdır. Genellikle de olumsuzluk yüklüdürler" (Tekeli, 1998: 1). Kevin Robins ve Asu Aksoy'un Daniel Sibony'den alıntılıdığı "grubun sessizlik noktası" terimi ise temel bastırma mekanizmasıdır: "Grubu birarada tutan şey, kendi sembolik kuruluş - oluş şeklinin şiddete dayalı ve rastlantısal doğası hakkında sessiz kalmaya yeminli olmasıdır.... Grup aynı şey hakkında sessiz kalmaya - o şeyi korumaya, böylelikle de kendilerini ondan korumaya - karar vermiş insanların biraraya gelmesiyle varlık kazanır" (182).

Bu konunun incelenmesine, "ötekilik" kavramının, vizyona giren bazı filmlerle tekrar gündeme gelmesi sonucunda karar verilmiştir. Bu çıkış noktasından hareketle, çalışmada örnek olarak 1940'lı yılların Türkiyesinde ağırlıklı olarak azınlıklara uygulanan Varlık Vergisi etrafında gelişen olayları konu alan *Salkım Hanım'ın Taneleri* (Tomris Giritlioğlu, 1999) adlı film seçilmiştir.

1. Salkım Hanım'ın Taneleri ve 1940'lı Yılların Türkiye

Azınlıklarla ilgili yapılacak her çalışma aslında bir anlamda iktidarın da analizidir. Çünkü azınlık ve iktidar daima bir diğerinin karşısı olarak kendini konumlar. Türkiye'de azınlık sorununu ele alan bir film çözümlemesi de kuşkusuz dönemin iktidarlarını gözden geçirmeksizin yapılmazdı. Bu çalışma kapsamındaki örnek film olan *Salkım Hanım'ın Taneleri* filmi de, Türkiye'nin 1940-45 yılları arasındaki dönemin sosyo-politik ve ekonomik durumunun incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu dönemin başat gelişmelerinden belki de en önemlisi ise Varlık Vergisiydi.

Varlık Vergisi konusundaki araştırmaların büyük çoğunluğu İstanbul baz alınarak yapılmıştır. İstanbul baz alınarak dönemin iktidarının siyasi ve mali politikaları üzerinde sonuçlara varılmaya çalışılması, ticaret burjuvazisini oluşturan gayrimüslimlerin yoğun olarak bu şehirde yaşamasının bir sonucudur. İncelenen kaynaklar toplam vergi tahsilatının %70 kadarının İstanbul'dan sağlandığını belirtmektedir. "Toplanan verginin %65'ini gayrimüslimler ve yabancılar ödemiştir" (Keyder, 1990: 94). Cemil Koçak'ın verileri de benzer sonuçlar göstermektedir. Bu konudaki araştırmalara temel teşkil eden kaynak ise dönemin Maliye Bakanlığı müsteşarı Esat Tekeli'nin verdiği resmi rakamlardır. Azınlıklar ya da ötekiler konusunun nesnel biçimde incelenmesi için içine dönemin resmi kayıtları girdiğinde pek kolay olmamaktadır. Eldeki veriler, devletin resmi ağzlarının konu hakkındaki açıklamalarının dışında, o dönemde Türkiye'de görev yapan yabancı diplomatların tuttuğu raporlar gibi ikinci ve üçüncü el bilgiler ışığında yapılan araştırmaların da sonucudur. Bu "nesnel sonuçlarla", öznel olan bir filmin değerlendirmesi, filmin dönemine ilişkin verilerin doğrulanması, olumlanmasından çok, Türk sinemasında birkaç film dışında yüzeysel olarak geçirtilen azınlıklar ve ötekiler konusunu inceleme çabası olarak değerlendirilmelidir.

Azınlıklar, gayrimüslimler ya da en genel ifadeyle "ötekiler" in kimler olduğunu tespit etmek için en verimli kaynaklar, nüfus sayımlarının sonuçları¹, tapu sicillerindeki ve vergi dairelerindeki kayıtlardır. Bu çalışmada ise yayınlanmış arşiv belgelerinin önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçişte, "öteki"nin değişim evresini görme çabası oldukça ilginç sonuçlar vermektedir. İslamın bir üst kimlik olarak egemenliğini sürdürdüğü dönemlerde sayımların niteliği, azınlıkların etnik aidiyetlerini ve sayılarını belirlemekten çok, fethedilen bölgelere iskan edilecek olan nüfusun, bölgenin gereksinim duyduğu insan potansiyeline uygunluğunu (meslek erbabını) tespit etmeye yöneliktir. Bir başka deyişle, evin reisi ve erkek evlatların kaydedildiği bu toprak yazımlarının amacı, reayanın elindeki toprak miktarını belirlemeye yönelik ekonomik gerekçeleri kapsamaktaydı. Osmanlı Devleti'ni oluşturan gayrimüslim toplumların bağımsızlık mücadelesi ile birlikte, sayımların amacı anadili (etnik aidiyeti) tespit noktasına kaymıştır. Bu ön bilgilerin ardından Cumhuriyet dönemi sayımlarına bir göz atılacak olursa, azınlıkların tespitinin, verilerin değerlendirilmesi bağlamında, temelde iki kategoride yapıldığı görülmektedir: Dinsel azınlıklar ve dilsel azınlıklar. Etnik azınlıkların kimliklerinin açık bir soruyla belirlenmesine ve sayısal açıdan değerlendirmeye tabi tutulmasına yönelik sorular, Türkiye Cumhuriyeti'ni mozaik bir yapıya dönüştüreceği endişesiyle, bilinçli olarak sorulmuştur. Bunun yerine ana dil sorusuyla kişilerin ırk ve milliyetlerini belirleme yolu tercih edilmiştir. Ancak ana dil ve konuşulan dilin her zaman aynı olmadığı ülkemizde, bu sorunun yanıtından milliyet ve ırk analizi yapmak çok sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. İlk sayım olan 1927 yılı sayım sonuçları², Avrupalıların iddia ettiği gibi "ötekiler" in sayısının düşünülenden fazla olmadığını göstermiştir. Sayım sonucu Falih Rıfkı Atay'ın ifadesiyle 13.648.270 kişi "bir cinsten bir ırktan ve bir mayadan" idi (aktaran Dündar, 1999: 40).

1942 yılında, TBMM'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu³ ile birlikte, gayrimüslim azınlıkların değişen sosyal,

1 "Osmanlı sayımlarının ilki olan 1831 sayımında nüfus, Müslim, Reaya, Kıpti, Yahudi ve Ermeni olarak 5 ayrı grupta tasnif edilmiş. 1881/83-1893 sayımlarında bu sayı artarak 11 ayrı grup tasnif edilmiştir: Müslim, Rum, Ermeni, Bulgar, Katolik, Yahudi, Protestan, Latin, Süryani (*Syriacs*), Gayri Müslim Kıpti ve yabancı ülke vatandaşlarıdır. 1897 nüfus istatistiklerinde Asuriler (*Syriacs*) ikiye ayrılarak Keldani ve Kadim Süryani (*Old Syriacs*) ve Maruniler eklenerek 13 grup tasnif edilmiş. 1906/7 sayımında tespit edilen grup sayısı 19'a çıkmış, Müslim, Kazak, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Rum, Katolik, Ermeni Katolik, Protestan, Latin, Maruni, Süryani, Keldani, Wallachians, Yakubi, Samaritans, Yezidi, Çingene ve Yabancı ülke vatandaşları. 1914 sayım sonuçlarında ise 22 dinsel ve dilsel grup tasnif edilmiş, yabancı ülke vatandaşlarına yer verilmezken Nasturi, Dürzi, Sırp, Kadim Süryani dahil edilmiştir" (Kemal Karpal'tan aktaran Dündar, 1999: 26-27).

2 İlk nüfus sayımında 78 bin olan Musevi nüfusunun 47 bini İstanbul, 18 bini İzmir'de, 9 bin kadar da Trakya'nın diğer illerinde yaşıyorlardı. 1927'de nüfusun %60'ı İstanbul'da iken, özellikle 1934 Trakya olaylarının etkisiyle Trakya'daki nüfus parmakla sayılacak düzeye inmiştir. 1965'e gelindiğinde Yahudi nüfusun %80'i İstanbullu olmuştur. Gayrimüslimlerin bütün nüfus içindeki payı 1927'de %2.8 iken gititüğe azalarak 1935'te %2'ye; 1945'te %1.6'ya düşmüştür, bu düşüş devam ederek oran 1955'te %1.1'e, 1960'da %1'e ve 1965'te %0.82'e

innüştür. Bugün cemaat kaynaklarına göre, 50 bin Ermeni, 27 bin Yahudi ve 3 bin Rum yaşlı nüfus geriye kalmıştır (Dündar, 1999: 138).

3

"1943 yılının ilk günlerinde TBMM'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu ile servet ve kazanç sahiplerinden servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi alınmasını öngörüldü. Yine yasaya göre, kurulacak olan takdir komisyonları, yükümlülükleri ve vergi miktarını saptayacaktı. Ancak komisyonların saptayacağı vergi miktarına itiraz olanağı tanınmamıştı. Uygulamada Müslüman Türklere hoşgörü gösterilirken, ekonomide önemli rolleri olan gayri müslim azınlıklara katı davranıldı ve bu grubun Varlık Vergisi miktarı olağanüstü derecede yüksek tutuldu. Diğer yandan, komisyonların vergi yükümlülüklerini saptamasında da, vergi miktarını belirlemede de, siyasal etki ve nüfuzun, kişisel ilişkilerin önemli rolü oldu. Varlık Vergisi tahakkukunun %60-65'inin ve verginin toplam tahsilatının %55'inin gayri müslim azınlıklara ait olduğu belirtilmelidir. Böylece savaş yılları içinde gayri müslim azınlık sermayesinin çok uygun koşullarda Müslüman Türk sermayesine aktarılması mümkün olabilmıştır. Kırsal alanda biriken servetin yeniden alınması için düşünülen Toprak Mahsulleri Vergisi ise, büyük ölçüde, eski aşar vergisinin bir benzeri

ekonomik ve politik yapıları aynı anda Türkiye'nin politik ve ekonomik yapısında da servetin el değiştirmesi, eğitimsiz ve feodal yapının izlerini taşıyan Anadolu tüccarların ortaya çıkması gibi önemli değişikliklere neden olmuştur. Varlık Vergisi'nin çıkarılma nedeni olarak yetkililerce öne sürülen, enflasyonu düşürme ve bütçe açığını kapatma gerekçeleri; uygulamanın neden refah seviyesi üzerinden değil de, etnik temeller üzerinden yapıldığını açıklayamamaktadır. "...azınlıklardan 26 bin yoksul emekçi (hademe, kapıcı, işçi vb.) bu vergiyi öderken, Müslüman emekçiler bu vergiden muaf tutulmuştu" (Akar, 1999: 213). Enflasyonist baskı ortamının artması ise, Kemal Karpat'ın da belirttiği gibi, iş bilmez Anadolu sermayedarların, hırslarının ve tecrübesizliklerinin sonucuydu (Karpat, 1967: 106). Fuat Dündar'ın *Türkiye Nüfus Sayımında Azınlıklar* başlıklı kitabının sonuç bölümünde yer alan çıkarımları ise yapboz oyunun eksik parçalarını tamamlar niteliktedir: "Nüfus sayımlarının dil ve din sonuçlarının iktidarın azınlık karşıtı politikalarına bir veri sağladığı gerçektir. 1927 sayımı sonrası "Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası", "Mecburi İskan Yasası", "Trakya Olayları" vb. tesadüf değildir. Bunlar bize, sayım sonuçlarının azınlık karşıtı politikalar oluşturulmasındaki işlevini göstermektedir" (137).

Çok genel hatlarıyla da olsa Varlık Vergisi'nin ve dönemin iktidarının ekonomik politikalarının incelenmesi sonucunda azınlıklara özel bir uygulamanın toplumsal yaşamdaki etkileri konusunda soru işaretleri oluşmaktadır. Tarih yazımında toplumsal boyutun eksikliği, pek çok durumda olduğu gibi burada da sanatsal üretimin getirdiği yorumlarla giderilmeye çalışılmaktadır. *Salkım Hanım'ın Taneleri*, yazar Yılmaz Karakoyunlu'nun, dönemin toplumsal yaşantısına getirdiği öznel bir yorumdur. Tomris Giritlioğlu'nun sinema uyarlaması ise bu yorumun, tekrar yorumlanmasıdır. Aşağıda açıklanan öyküde kahramanlar giderek bir sosyal grubun yalnızca bir üyesi değil, aynı zamanda temsilcisi haline gelmişlerdir.

1.1. Filmsel Anlam Üretim Sürecinin İncelenmesi: Salkım Hanım'ın Taneleri

Yön: Tomris Giritlioğlu

Görüntü Yön: Yavuz Türkeri

Senaryo: Etyen Mahçupyan, Taner Baran

Eser: Yılmaz Karakoyunlu'nun aynı adlı romanı

Oyuncular: Uğur Polat, Zafer Algöz, Derya Alabora, Güven Kıraç, Hilmiye Avcı, Kamuran Usluer, Zuhâl Olcay, Nurseli İdiz.

Müzik: Tamer Çıray

Kurgu: Mevlüt Koçak

Sanat Yönetmeni: Mustafa Ziya Ülkenciler

Kostüm: Sevim Çavdar, Ayşen Akdeniz

Işık: Ali Salim Yaşar

Yapımcı: Avcı Film

Dağıtım: Warner Bros

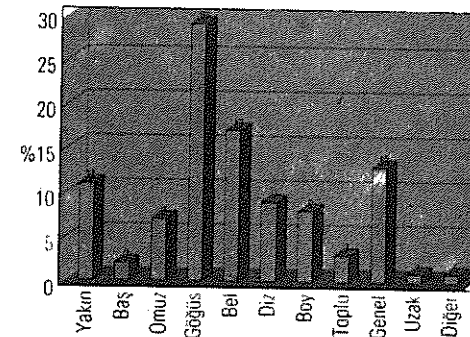
1999 Yapımı/126dk.

1.2. Öykü:

Tomris Giritlioğlu'nun, Yılmaz Karakoyunlu'nun aynı adlı romanından uyarladığı filmi *Salkım Hanım'ın Taneleri* (1999), daha iyi koşullarda yaşamak amacıyla, eşile Niğde'den göç eden Durmuş'un yükselişi ve sınıf atlama çabaları içinde, çevresinde gelişen olayları hikaye etmektedir. Bunu yaparken, sinematografik öykü sürecinde aslında, azınlıkların elinde bulunan sermayenin Varlık Vergisi (1942) ile el değiştirmesi, devlet eliyle Türk burjuvazisinin yaratılması konu edilmektedir.

1.3. Teknik Kodlar (Düz Anlamın Gösterenleri)

1.3.1. Çerçeveleme

Tablo 1: Film çekim ölçülerinin yüzde dağılımları

olarak uygulamaya konuldu. Amaç, ziraat gelirlerin vergilendirilmesiydi" (Koçak, 1990: 130-131).

1.3.2. Işıklandırma

Filmde ayarlatma, doğal atmosferi yakalamaya yönelik olarak kullanılmıştır. Işığın, filmin bazı sahnelerinin dramatik etkisini arttırmak ve derinlik kazandırmak amacıyla düzenlendiği görülmektedir. Filmin bütünlüğü içinde, ışığın simgesel olarak kullanımına rastlanmamaktadır.

1.3.3. Renk

Filmin iç ve dış mekanlarında kullanılan renk, doğal renklerine yakın pastel tonlardan seçilmiştir. Renk kodunun buradaki şekliyle kullanımı, dönemin siyasi ve sosyal koşullarının belirsizliğini dışavurmak için, bilinçli bir tercihin ürünüdür. Aşkale'deki dış mekan görüntülerinde doygun ve parlak olmayan mavi ton egemendir.

1.3.4. İç ve Dış Mekanlar

Filmde kullanılan mekanlar şöyledir:

İç Mekanlar	Dış Mekanlar
Haydarpaşa Garı	Haydarpaşa Garı önü
Halit Bey'in konağı	Taksim Caddesi
Han	Konağın bahçesi
Bekir'in evi	Hanın açık avlusu
Levon'un dükkanı	Konağın bulunduğu sokak
Durmuş'un evi	Bakıminin bahçesi ve girişi
Klüp	Azınlıkları sevgiyat öncesi topladıkları kamp
Durmuş'un dükkanı	Bakımevi
Otomobil içi	Aşkale Tren İstasyonu önü
Yatak odası	Aşkale Çalışma Kampı
Defterdarlık	Mezarlık
Meyhane	
Otel	
Ahır	
Gani Bey'in bürosu	
Levon'un evi	
Çalışma kampı yatakhane	
Nöbetçi subayın ofisi	
Kanlıca Karakolu	
Karakol amirinin ofisi	

Modernitenin homojenleştirici etkisi, kendi dışında kalanı hızla yok eden kapitalist sisteminin de yardımıyla, çağlar boyunca hiç bir toplumun tek başına ortaya koyamadığı kadar

keskin bir "öteki" yaratmıştır. Filmde, "etnik ötekiliğin" temsili öne çıkarken, mekan seçimleri de bu temayı güçlendirmiştir. Yönetmen 1940'ların İstanbulunu, sadece Osmanlı'dan kalan bir mimari ile sunmaktadır. Kullanılan mekanlara bakılacak olursa, sırasıyla, Haydarpaşa Garı, İstiklal Caddesi, köşk, han, klüp, Nora'nın yatırıldığı bakım evi, defterdarlık gibi mekanların tümü, Osmanlı'nın son dönemine ait yapılar ya da I. Ulusal Mimarlık akımına ait, erken Cumhuriyet dönemi yapılarıdır. Hatta bunlar içerisinde önemli yer tutan han, bir geç 17. yüzyıl, erken 18. yüzyıl yapısıdır. Oysa ki 1940'ların İstanbul'unda Teşvikiye, Aksaray, Bebek, Nişantaşı gibi semtlerde mimarlık tarihçilerinin uluslararası üslup olarak adlandırdıkları yalın, steril apartmanlar yeni bir İstanbul çehresi çizmekteydiler ve bu konutların kullanıcıları da filmde öykülenen sosyal sınıfın üyesiydiler. Ancak yönetmen izleyiciyi özellikle modernitenin simgesi olan steril mekanlarda dolaştırmamakta, daha çok Osmanlı'nın çok uluslu, zengin kültürünü anımsatan mekanlarında ve ticaret burjuvazisinin, özellikle de, azınlık tebasının etkileriyle biçimlenen Neo-Klasik dönem yapılarında öyküyü aktarmaktadır. Modernlik, daha çok Meşrutiyet modernleşmesinin izlerini taşımakta ve mekanlardan çok nesnelere sembolize edilmektedir; arabalar, piyano, duvardaki portre ve natüremortlar gibi...

Öykünün Haydarpaşa Garı'nda başlaması bir tesadüf değildir. Türk sinemasında Haydarpaşa Garı, yıllarca, Anadolu'dan gelen insanın İstanbul ve deniz ile ilk karşılaştığı yer olarak temsil edilmiştir. Haydarpaşa Garı bir geçiştir: Avrupa'ya, İstanbulluluğa, köylülükten kentliliğe, yoksulluktan varıl olmaya açılan bir kapı; bir kimliğin bırakılıp diğerinin sözleşmesel olarak alındığı bir mekan...

Köşk, Neo-Klasik stilin egemen olduğu dekorasyona sahiptir. Bir yanda Batılılık simgesi piyano ve resimler yer alırken, diğer yanda yerlerdeki paha biçilmez şark halıları, ilginç bir sentezi; 19. yüzyıl saray zevkini yansıtmaktadır. Han, iç avlusu, arkadlı pasajları ve bu pasajlardaki hızlı insan

devinimi ile oldukça ilginç bir mekandır. Durmaksızın süren bir doğrusal (*linear*) hareket ve buna eşlik eden çekiç sesleri, bu mekanı filmin en dinamik mekanlarından biri yapar. Özellikle Durmuş'un cinayeti işlediği sahne, bu devinin yarattığı gerilim duygusunu başarıyla taşır. Avludaki ve arkadardaki dinamizm dükkanlara geçince hafiflerken, tuvaletteki cinayette, çekiç seslerini anımsatan darbuka ve zil sesleri izleyicinin tekrar aynı gerilimi hissetmesini sağlar.

Filmin en önemli noktalarından biri olan, Nora'nın tecavüze uğraması sahnesi, mekan olarak bizi ilk kez İstanbul dışına, Halit Bey'in doğduğu yer olan Güneydoğu Anadolu'ya götürür. Burada Güneydoğu Anadolu'ya bir geri dönüş sahnesinin yaşandığı, yapıların ve peyzajın değişimiyle aktarılır: Taş duvarlar, dar merdivenler ve açık mekandaki pastoral görüntüler...

Klüp anlayışı, modernleşmenin simgelerinden biridir. Ancak daima seçkinliğin kalesi sayılan bu mekanlar, aynı zamanda, Cumhuriyetin önemli çelişkilerinden birini de temsil eder: Kemalist devrimde modernleşmenin seçkinlerin öncülüğünde gerçekleşmesine karşın, modernleşme projesinin gereksinimi olan toplumsal ve kültürel altyapının yaratılmamış olması. Batıda modernleşme süreci endüstrileşme, liberalleşme, pazar oluşturma ve bilimsel devrimler gibi bir dizi gelişme sonucunda şekillenirken, Türkiye'de bu süreç, Batılılaşma ve ulus devlet kurma gibi henüz belli bir tabana oturmamış bir dizi gelişme arasında gidip gelmiştir. Ulus devlet ve milliyetçilik kavramları ise bugün bile kolay kolay çözülemeyecek biçimde toplumsal, kültürel, politik yapılanmalara nüfuz etmiştir.

1.3.5. Giysi ve Dekor

Salkım Hanım'ın Taneleri'nde kullanılan giysiler, 1940'lı yılların Türkiye'sindeki günlük yaşamın gerçeğine bütünüyle uyan giysilerdir. Dekor olarak seçilen mekanlar, çoğunlukla gerçek mekanlardır.

1.3.6. Efekt ve Müzik

Filmde yeralan efektler, filmsel söylevi, öykündüğü gerçek yaşama benzer kılarak, izleyicinin ona olan inancını artırma amacını taşımaktadır. Tamer Çıray'ın özgün müziği, filmin dramatik yapısının güçlendirmede önemli katkı sağlamaktadır. Filmin dramatik yapısı gözönüne alındığında, kurgunun ağır ritmiyle, filmin özgün müziğinin ritmi birbirlerini desteklemekte ve bu uyum filmin geneline olumlu şekilde yansımaktadır.

Tamamı kesmeler üstüne kurulu olan filmde, bir kaç zincirleme geçiş dışında başka herhangi bir geçişe rastlanmamaktadır. Halit Bey'in Aşkale'de karların içinde öldüğü sahnede olduğu gibi, dramatik gerilim içeren durumlarda kurgunun ritmi yavaşlamakta ve yakın çekimler ağırlık kazanmaktadır. Dramatik yapıyı güçlendirmek için çekim süreleri uzun tutulmuştur. Zamansal ilişkiler gözönüne alındığında film, başlangıcından 03:54 sn. sonra, geriye dönüşle bir yıl öncesine; 1942'ye gider ve olay örgüsü kurulmaya başlanır. Geriye dönüşlü, olayların gelişim sürecine ilişkin söylev 10:49'da biter ve filmsel öykü, başladığı 1943 yılına döner. Bir saati aşan geriye dönüşle anlatımda, olaylar birbiri ardına zamansal bir bütünlük gösterir. Buna rağmen bu geriye dönüş içinde, Nora'nın tecavüze uğradığı bölümlerde olduğu gibi, araya giren farklı zaman dilimlerine de rastlamak mümkündür.

2. Uygulama Çalışması

İncelemek üzere ele aldığımız filmi, A. J. Greimas'ın yüzeyden derine doğru giden üç aşamalı çözümleme yöntemini uygulayarak çözümlemeye çalışacağız. *Söylem çözümlemesi*, *Anlatı çözümlemesi* ve *Temel yapı (mantıksal-anlamsal yapı) çözümlemesi*'nden oluşan bu yöntemle, filmin sözdizim ve anlam bileşenlerinin eklemelenme modellerinin ortaya çıkarılmasına yardım edecek olan ana eksen oluşturulmaya çalışılacaktır.

Bu yöntemi seçtiğimiz araştırma nesnesine uygularken, Tahsin Yücel'in ve Mehmet Rifat'ın çalışmalarının önemli katkıları olmuştur. Bir dönem filmi olması sebebiyle, 1940'lı yılların ekonomik ve politik analizlerinde, Oğuz Adanır ile yaptığımız fikir tartışmalarının önemi yadsınamaz. Ayrıca Seçil Büker'in, Greimas'ın göstergebilimsel çözümleme yöntemini filmlere uyguladığı çalışmaları, bizim çalışmamız için de önemli bir kaynak niteliğindedir.

2.1. Söylemsel ve Anlatısal Düzeyler:

Söz konusu uzam/zaman/kişi üçlüsü ele alındığında zamansal açıdan film öykü süreçsel evreni beş kesitte ele almak gerekmektedir.

Kesit I: Filmsel öykü sürecinin başlangıç durumu.

Sinematografik öykü, azınlıkların Haydarpaşa Garı'ndan Aşkale'ye sürgüne gönderilmesi görüntüleriyle başlar. Aralarında Levon'un (Uğur Polat) da bulunduğu azınlıkları taşıyan kamyonlar tren istasyonuna yaklaşır. Perdede, İstanbul-1943 yazısı belirir. Böylece sinematografik öykünün, uzam ve

zamanı en ekonomik şekilde sınırlandırılır. Kesme. Askerler kimi zaman zor kullanarak insanları istasyona sokmaya çalışır. Trenin dönen tekerleklerinin (insert çekim) görüntüsünün ardından, kamera

eşlerini ve akrabalarını belki de son kez görmek için vedalaşmaya gelenlere pan yapar. Kamera yakın çekimle bir kadının bakışlarında sabitlenir. Kesme. Kadın kocasıyla gözgöze gelir; kadın askerlerin arasından kurtularak, trene bindirilen kocasına bir çanta vermeye çalışır. Askerler kadının elinden çantayı alır. Nöbetçi çavuş çantayı açtığımda, içinden bir adet klarnet çıkar. Çavuş çantayı adama uzatır. Bu simgesel ayrıntı, Halit Bey'in (Kamuran Usluer) evinde verdiği parti sekansına, görüntünün işlevselliği bağlamında özdeşleştirici bir geçiş sağladığı gibi, klarnet mutlu günlere gönderme yapan

Peirceci anlamda simgedir. Kısa vedalaşma sahneleri, ardından eller sallanır. Film öykü süreçsel evrenin başlangıç durumu tamamlanır.

Kesit II: Cinayet

Birinci kesitle ikinci kesiti birbirinden ayırmamızın en önemli nedenlerinden biri, zamansal açıdan bir değişimin, yeni bir öykü süreçsel evrenin ve yeni bir olay örgüsünün başladığının gösterilmesidir. Perdenin solundan çıkıp giden Kars-Aşkale treni ile karşı yönden gelen tramvay, zincirleme geçişle yer değiştirir. Uzam (İstanbul-Pera) aynı olmasına karşı bir geriye dönüşle bir yıl öncesine 1942 yılına döneriz. Bu uzam ve yeni zaman içinde gerçekleşecek olayı üstlenecek kişiler perdede belirir; Durmuş (Zafer Algöz) ve Nimet'i (Derya Alabora) görürüz: "Hey gözünü sevdiğimin İstanbul'u sonunda bize de nasip oldu ya!" diye söze başlar Durmuş ve devam eder "Sen beni tanımadın Nimet. Senin tanıdığın Durmuş, Niğde'nin Aksaray'ında pas tutmuş biri. Hayat burada başlayacak göreceksin. İlk kez kaderim benim elimde". Bu sözler mekanı sınırladığı gibi, yeni bir durumun da habercisidir. Durmuş, köylüsü olan Bekir'in (Güven Kıraç) yardımıyla Halit Bey'in hanında, hamal olarak işe başlar. Ancak Durmuş'un hamal olarak kalmaya hiç niyeti yoktur. Hanın mutemetini takip ederek tuvalette öldürür ve para dolu çantayı alır. Artık dükkan açmak için sermaye birikimini sağlamıştır. Bekir ve Durmuş arasındaki dostluk ilişkisi, ortak bir kumaş dükkanı açarak ekonomik bir ortaklığa dönüşmüştür.

Söylem düzeyi	Anlatı düzeyi
"Durmuş"	Ö1 (Dönüşümü yapan özne)
"Nimet"	Ö2 (Karşıt özne)
"Bekir"	Ö3 (Yardımeden özne)
"Halit Bey"	Ö4 (Yardımeden özne)
"Levon"	Ö6 (Yardımeden özne)
	N1 : (Değer-nesne ("para"))
	- : Birliktelik
	V : Ayrılık

Ö2 ve Ö1 arasındaki ilişki ayrılık değil bir birliktelik ilişkisidir. Evlilik ilişkisi söz konusudur. Bu özellikleri simgesel olarak Ö2 ^ Ö1 biçiminde gösterebiliriz. Ancak Ö2, Ö1'i "güvenilir kişi" olarak görmemektedir. Ö2 karşı özne olarak, Ö1'in (öznenin) dükkan açma, çabasını engellemeye çalışır.

Ö6, Ö3'ün parasının eksik tarafını karşılayarak Ö1 ile ortak dükkan açmasını sağlar. Zira Ö1 kendi başına dükkanı açamayacaktır.

Ö4, hanında Ö1 ve Ö3'e karşılıksız olarak bir dükkan verir.

Ö1 ^ Ö3 arasındaki ilişki bir dostluk ilişkisidir. Ö1, Ö3 ile arasındaki bu dostluğu bir sıçrama tahtası olarak kullanmaktadır.

Ö5 ^ Ö6 arasındaki ilişki dostluk ilişkisinden ziyade, çıkar düzeyinde bir birliktelik ilişkisidir. Sinematografik öykünün ikinci kesitinde karşımıza çıkan ilişkiler, birbirine şu anlambirimciklerin eklemlenişine dayanmaktadır.

Ö2, Ö3, Ö4	Ö1
"iyi"	kt. "kötü"
"güvenilir"	kt. "güvenilmez"
"dost"	kt. "düşman"
"olduğu gibi görünen"	kt. "göründüğü gibi olmayan"

Ö2, Ö3, Ö6	Ö1
"sevilenler"	kt. "nefret edilenler"
"sevenler"	kt. "nefret edenler"

(Ö2 ^ Ö1) ((Ö1 ^ Ö3)

Ö1, İstanbul'da tutunabilmek ve özlem duyduğu yaşam standartına ulaşabilmek için zengin olmak zorundadır. Zengin olmak ediminin kipsel özellikleri şu şekilde dizgeselleştirilebilir.

Özne	Edinç
Durmuş	Sınıf atlamak istemek, zengin olmak istemek

Özneyi etkileyen kiplikler	Öznenin Edimi
/zengin olmak zorunda olmak/	cinayet işlemek
/zengin olmak istemek/	zengin olmak

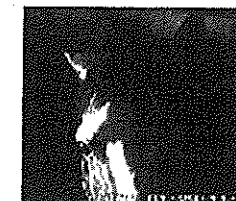
Film öykü süreçsel evrenin, eyletim ya da etkileyim aşamasında, belli bir izlenceyi uygulatmak amacıyla özneyi etkilemeye, inandırmaya çalışan bir gönderen bulunmamaktadır (Rifat, 1986: 22). Bununla beraber, bir durum sözcüğü olarak adlandırabileceğimiz bir ilişkiden bahsetmek olasıdır. Bir başka deyişle, 1942 yılının konjonktürel koşulları; II. Dünya Savaşı'nın çevre ülkelere getirdiği, işsizlik ve yoksulluğun yanısıra bireysel olarak daha iyi koşullarda yaşama ve varılma isteği, kırsal kesimden kente büyük bir iç göç dalgası başlatmıştır. Toplumun iç dinamikleriyle, dönemin siyasal koşullarının kesiştiği ve Varlık Vergisi ile temellendirilmiş bu dönemin yarattığı beklenmedik fırsatlar, öznenin daha iyi koşullarda yaşama ve *varılma isteğini (durum), varılma olmak (yapmak) zorunda olmak (edim)* şeklinde değiştirmiştir. Burada nesne varılma haliyle, *varılma olma durumu para* ile somutlaşmaktadır.

Ö1 V N: Ayrılık (Durum sözcüğü)

Ö1 ^ N: Birliktelik

=> Ö1 V N -> Ö1 ^ N (Edim sözcüğü)

Kesit III: Gerdanlık ve Kısrak

Nora'nın kendisine bir zarar vermemesi amacıyla akıl hastanesine kapatılması Halit Bey'i derinden etkilemiştir. Halit

Bey, hastanede ziyaret ettiği Nora'nın (Hülya Avşar) boynuna, annesinin verdiği gerdanlığı takar. Gerdanlık, Nora'ya kayınpederi olan Hamidiye Alayları kumandanlarından Sabit Paşa'nın tecavüz edimini (tecavüz sırasında boynunda aynı gerdanlık vardır) çağrıştırır. Geriye dönüşlerle verilen bu tecavüz edimine eşlik eden kısarak ise, simgesel olarak Nora'nın cinsel çekiciliğine ve doğurganlığına işaret etmektedir. Zira Halit Bey kısır ve Nora bu durumu şu sözlerle ifade eder: "Kısarak kısır değildi". Halit Bey ağlayarak: "Biliyorum, bendim" diye yanıtlar. Nora devam eder: "Sizi tanımıyorum beyefendi hediyenizi kabul edemem". Bu ifadenin düz anlamı, düşünce akışında yer yer kopukluklar olan şizofrenik bir hastanın mantıklı bir tümceye, dolaylı olarak yanıt vermesi durumudur ve bu duruma klinik psikolojide *Ganser Belirtisi* adı verilir. Bu tümcenin yan anlamı ise, Nora'nın namuslu, dürüst ve erdemli bir kadın olduğunu içerir. Nora gerdanlığı almayı reddettiğinde, Halit Bey ve kayınpederiyle olan ilişkisini de reddetmektedir. Nora'nın düşürdüğü çocuğun babası ise Sabit Paşadır. Ancak Nora düşük yaparak fiziksel olarak reddettiği bu ilişkiyi, zihinsel düzeyde kendisinden uzaklaştırmayı başaramamıştır.

Söylem düzeyi	Anlatı düzeyi
"Halit Bey"	Ö4
"Nora"	Ö5 Halit beyin karısı
"Levon"	Ö6 Nora'nın erkek kardeşi
"Nefise"	Ö7 Halit beyin metresi
	N2: Değer-nesne ("gerdanlık")
	^: Birliklilik
	V: Ayrıtlık

Ö5 ^ N1 (Ö5 V N1

Gösterenler	Gösterilenler	
N1: Gerdanlık	Düz anlamlar	değerli taşlarla süslenmiş takı
	Yananamlar	tecavüz, suçluluk, kirlenmişlik
N2: Kısarak	Düz anlamlar	dişi at
	Yananamlar	cinsel çekicilik, doğurganlık

Kesit IV: Varlık Vergisi /Aşkale Çalışma Kampı

Varlık Vergisi, devletin; azınlıkların elinde bulunan sermayeye, Müslüman Türk burjuvazisini yaratmak için, anayasal temele dayandırarak el koymasının bir diğer adıdır. Radyoda dönemin Başbakanı Şükrü Saracoğlu konuşmaktadır (Filmde yeralan bu konuşma, Şükrü Saracoğlu'nun mecliste yaptığı bir konuşmanın metnidir ve TBMM zabıtlarından alınmıştır):

Memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak, zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında, bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir. Misafirliklerini bilsinler. Çatlak seslere göre, biz güya bu vergiyi azınlıkları ezmek için koymuşuz. Bu ne çirkin bir iftiradır. Bütün dünyanın bilmesi gerekir ki, biz Türktüz, Türkçüyüz ve hergün biraz daha Türkçü olacağız.

İtirazsız ve temyizsiz olan bu vergi ödenmek zorundadır. Azınlıklar vergi borçlarını ödemek için mallarını yok

pahasına haraç mezat satarlar. Levon kendisine çıkarılan vergi borcunu ödemek için dükkanını satışa çıkarır ancak bu para borcunu ödemeye yetmez. Dolayısıyla Levon da diğer

sürgünlerle birlikte, Aşkale yolcusudur. Halit Bey'in babası, Üsküp'ten gelen, Müslümanlığı kabul etmiş bir dönmedir. Bu nedenle Halit Bey de bu vergiyi ödemek zorundadır.⁴ Halit Bey hanımı ve konağını satar ancak elde ettiği gelir, vergi borcunu karşılamaz ve Aşkale'ye çalışma kampına gönderilir. Halit Bey'in kalbi, bu esaret ve zulme daha fazla dayanamaz. Eşi Nora'ya duyduğu özlemle, ızdırap çekerek ölür. Durmuş, Levon'un sattığı dükkan ile Halit Bey'in konağını satın alır ve sevgilisi Nefise'le birlikte olmaya başlar. Nora ise, akıl hastanesinde kendisini öldürür.⁵ Levon çok sevdiği iki insanı kaybetmenin verdiği acıyla yaşama tutunmaya çalışır.

Eyleme geçiş ya da edim evresinde Durmuş, Bekir'e, Levon'a, Halit Bey'e ihanet ederek, hile, yalan ve düzenbazlıkla

4 Varlık Vergisi yasası gereği gayrimüslimler Müslümanlara uygulananan vergi oranın on; dönümler ise iki katına eşit oranda vergi ödemek zorundaydılar. (Keyder, 1990: 95).

5 Sabit Paşa'yla yaşadığı istenmeyen ilişki nedeniyle ruh sağlığı bozulan Nora, intihar eder. Hem filmde hem de romanda yeralan Nora'nın Ortodoks cenaze töreni, romanla kıyaslandığında ilginç bir durum arzeder. Romanda, Musevi olarak temsil edilen Levon (romandaki isimle Lui) ve Nora karakteri filmde, Ermeni kimliğiyle temsil edildiklerinden, Nora için doğal olarak Ortodoks defin töreni yapılmıştır; ancak romanda, Nora'nın Musevi geleneklerine göre değil de Ortodoks cenaze töreniyle defnedilmesine ilişkin "törenin aceleyle geldiği" şeklinde kısa bir açıklama vardır. Böylece "...Musa'nın kollarına atılmak isteyen Yahudi kızı, İsa'nın ellerine teslim edilir" (Karakoyunlu, 2000: 160).

konağa, dükkana ve Halit Bey'in sevgilisi Nefise'ye sahip olur. Sınıf atlar. Zengin olur. Bir başka deyişle, kipsel değerlerle donanan öznenin önünde amacını gerçekleştirmek için bir engel kalmaz ve eyleme geçerek aradığı nesneye ulaşır (Rifat, 1986: 23-24).

Kesit II - III	Kesit IV
Ayrılık	Birliktelik
Ö1 V N1 V Ö7	Ö1 ^ N1 ^ Ö7
[(Ö1 V N1 V Ö7) (Ö1 ^ N1 ^ Ö7)]	

Kesit V: Sürgün kararının kaldırılması/ sonuç durumu:

Varlık Vergisi mükellefiyetlerini yerine getiremedikleri için, Aşkale'de zorunlu ikamete tabi tutulan azınlıkların, sürgün kararının kaldırılmasıyla, İstanbul'a, kaybedilmiş bir hayata geri dönüşleri başlamıştır. Burada zaman ve mekan tekrar değişmektedir. Levon, yorgun ve umutsuz olarak İstanbul'a döner. Bekir ve Nimet, onu, tren istasyonunda karşılar. Levon ve Nimet birbirilerine sevgiyle sarılırlar. Bu birliktelik, edimsel bir duruma işaret eder. Filmde Levon ve Nimet ana karakterler olarak işlenmemişlerdir. Ancak biz bu ilişkiyi bir alt kesit olarak incelemeyi uygun gördük.

1. alt-kesit: IV. Kesitte, devlet (iktidar) vergi borcunu ödeyemeyen azınlıkları (dolayısıyla Levon'u) Aşkale'ye sürgüne gönderir. Gönderenin yaptrıcı gücü, Ö6'nın servetine N1 (yasal para/maddi) el koyar ve Ö2'nin aşkından N2 (yasak aşk/manevi) ayrı kalmasına neden olur (Ö2 evlidir).

Ö6'nun edinç evresi Aşkale'deki çalışma kampına gitmek zorunda olmak kipliğiyle açıklanabilir. Edim aşamasında ise gönderen (devlet), yaptığı hatayı anlar azınlıkları (dolayısıyla Ö6'yı) özgür bırakır. Ö6 nesnesine kavuşur. Ö2, onaylamadığı yaşam biçiminden dolayı Ö1'i (kocasını Durmuş) terketmiştir. Dolayısıyla yasak aşk, bir anlamda yasal hale gelmiştir. Bununla

beraber Ö6'nın yasal servetine, (gönderen tarafından el koyulması sebebiyle) kavuşamamıştır. Bu ilişkileri şöyle dizgiselleştirebilmek mümkündür:

Kesit II	Kesit III IV	Kesit V
Ö6 ^ Ö2	Ö6 V Ö2	Ö6 ^ Ö2
Ö6 ^ N2	Ö6 V N2	Ö6 ^ N2
Ö6 ^ N1	Ö6 V N1	Ö6 V N1
[Ö6 -> (Ö2 ^ N1 ^ N2) -> (Ö2 V N1 ^ N2)]		

Öznenin yaşam düzeyi Bekir'in polise ihbarıyla tehlikeye girer. Bekir Halit Bey'in dönme olduğunu yetkililere ihbar edenin Durmuş olduğunu anlar. Bekir, Durmuş'un engelleyicisi rolünü üstlenir ve onu öldürmek için konağa gider. Nefise, Durmuş'u engellemeye çalışır. Bekir, boğuşma sırasında Nefise'nin boynundaki Nora'ya ait olan gerdanlığı alır. Öfke içindeki Bekir, dövdüğü Durmuş'u öldürmekten son anda vazgeçer. Durmuş, merdivenlerden inen Bekir'i sırtından

tabancasıyla vurarak öldürür. Bekir'in elinden düşen gerdanlığın taşları, merdivenlere saçılır. Bu sırada, Nefise dağılan kanlı pırlantaları toplamaya çalışır. Filmin final sahnesi, Durmuş'un çektiği söyleyle kapanır. Bu sahnede sözcükler ve görüntüler farklı şeyler söylemektedir: "Bu dünyanın bütün günahları bana mı yazılacak olan? Pislilikmiş... Ne pisliliği? Sen mi bileceksin pisliliği? Madem

beceremeyeceğidin, Niğde'de kalaydın salak, hıyar! Heç bişey öğrenemedin değil mi? Hayatın neresi temiz ki? Sen mi alacan olan geleceğimi elimden? Elini uzatacan arkadaş, uzatıp alacan... (ağlayarak devam eder) Uzatıp alacan..." Durmuş'un aklı ve duyguları farklı şeyler söylemektedir. Sözcükler yaptıklarının doğru olduğunu ifade ederken, engel olamadığı gözyaşları pişmanlık içinde olduğunu gösterir. Yaptırım evresinde Durmuş, kendisini cezalandırmaktadır.

6
Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de yaşayan gayrimüslim toplulukların aleyhinde sistemli bir karalama kampanyası başlatılmıştır. Gayrimüslimlere yönelik karalama kampanyası, İzmir ve 1934 Trakya olaylarında iyiden iyiye kendini göstermiştir. Azınlıkları düşmanın işbirlikçisi, hilekar, karaborsacı, hürsüz, ahlak açısından zayıf niteliklendirmeleriyle tanımlama geleneği, Ömer Seyfettin (*Beşiz Lüle*), Halide Edip Adıvar (*Ateşten Gömlek*), Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun (*Yaban*) romanlarında rastlanacağı gibi, Türk Edebiyatında da kendisini göstermiştir. Doğal olarak kuruluş mücadelesinin arkasından, edebi eserlerde duygusal davranışların önyargılara eşlik etmesi, algılanmadık bir tutum sayılmazdı. Bununla beraber, gayrimüslimlere yönelik olumsuz genellemeleri, dönemsel ilişkilere bağlamak son derece yanlıştır. Bu tür genellemelerin sayısı ve dozu, önyargılarla donatılmış bireyin, politize olmasıyla artan bir paralellik göstermektedir.

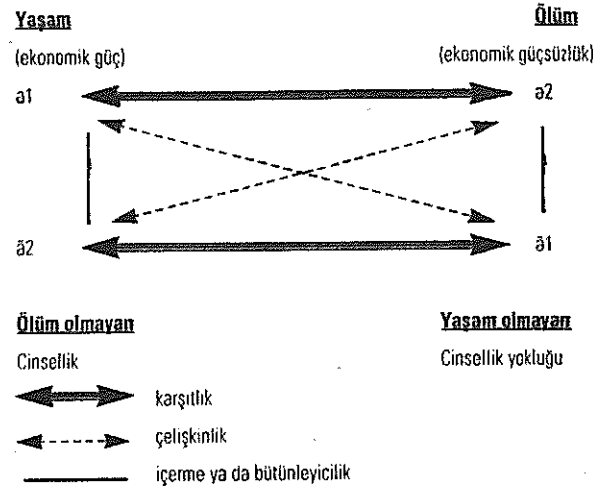
3. Temel anlam bileşeni/ Derin Düzey

3.1 Temel Yapı (Mantıksal -Anlamsal Yapı) Çözümlemesi

Filmin temel karakteri olan Durmuş portresinin tanımlanması, simgesel olarak Türk burjuvazisinin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önemlidir. Durmuş, katil, yalancı, düzenbaz, hilekar, gammazcı gibi ahlak ve hukuk normlarının suç olarak tanımladığı sıfatlara aynı anda sahip olan ender tiplerden biridir. Türk sineması ve edebiyatında, olumsuz tiplerin (fahişe, düzenbaz işadami, genelev patroniçesi, gammazcı vs.) genellikle tümü azınlıkları hedef alırdı.⁶ Bu filmde ise, olumsuz tipler ters yüz edilmiştir. İktidarın sunduğu olanaklardan faydalanmasını bilen ve oyunu kurallarıyla oynayan Durmuş, son tahlilde simgesel olarak fırsatçı Türk işadami portresidir. İçinden geldiği sosyal sınıfa dair ipuçları veren ismiyle, Anadolu, Müslüman bir köylü olan Durmuş, amacına ulaşmak ve sermaye birikimini sağlamak amacıyla cinayet işlemeyi bile göze almıştır. Kültürel ve sosyal farklılıkların derinliği nedeniyle, eğreti olarak iliştiği bu dünyanın ve yeni yaşam biçiminin kendisine uygun olmadığı önermesinin pratikte hiç bir anlamı yoktur. Benzerleri gibi Durmuş da, bu yeni yaşam biçimini kendince yorumlayan ve ona yeni anlamlar vermekte güçlük çekmeyen, sonradan görme ticaret "burjuvazisinin" bir temsilcisidir. Parseh Gevrekyan'ın "tabağa likör koyup eklemek batıran" Anadolu Müslüman tüccar örneğinde olduğu gibi (Akar, 1999: 240), kullanım nesnesi aynıdır, sadece kullanma biçimi ve buna bağlı olarak kullanım pratiği değişmiştir. Bu durum Durmuş'u (Müslüman ticaret erbabını) rahatsız etmemektedir. Dolayısıyla sorun, Durmuş'un değil yine yukarıdaki likör örneğini veren azınlıkların ya da "ötekilerin" sorunudur. Eğer aksi bir durum söz konusu olsaydı, bu örnek Gevrekyan tarafından verilmezdi. Doğal olarak bu önermenin kendi içindeki mantığı, zoraki eklenen bu yaşam pratiğinin doğru olduğunu göstermez.

Düz bir okumayla ilk anda dürüst ve vefalı bir insan izlenimini uyandıran Bekir ise, sahip olduğu işini kaybetmemek için patronuna yaltaklanan, bir fırsatını bulduğunda köylüsi Durmuş ile ortak dükkan açan fırsatçı bir kişidir. Feodal ilişkilerin belirlediği ahlaki bir yapı ve kapitalist yaşam biçiminin önerdiği model arasında sıkışıp kalan Bekir'in sınıf atlama çabası, hanında odabaşı olarak çalıştığı Halit Bey'e ve Levon'a ihanet etmeme kararıyla (gerçekte ise, kararsızlığıyla) sonuçsuz kalır. Kendisine karşı bile dürüst olmayan Bekir, bu hedefe ulaşmayı başaramamıştır. Şayet bir genelleme yapmak gerekirse Bekir, hedefe ulaşmak için kendince daha ahlaki yollardan (piyango ya da birinin himayesi altında) zengin olmak isteyen diğer milyonlarca "öteki"den biridir. Çünkü "ötekilik" kavramı sadece milliyet, ırk, etnik köken, din vs...'nin dışında, aynı grup içinde farklı eğilimleri tanımlamak için de kullanılır. Levon'un silik kişiliği, Durmuş'un karısı Nimet'in silik kişiliği ile örtüşür ve aralarında bir yakınlaşma başlar. Tam da sınıf atlamaya çalışan Halit Bey'in sevgilisi Nefise ile Durmuş'un ilişkilerinde olduğu gibi. Halit Bey kendisine çıkarılan vergiyi ödeyebilmek için malları satmaya başladığı an, ekonomik iktidarını ve sembolik olarak da cinsel iktidarını kaybetmiştir. Nefise bir metrestir. Metres ise para karşılığı evli bir erkekle, uzun soluklu bir ilişki yaşayan özne konumundadır. Dolayısıyla Halit Bey'le Nefise arasındaki ilişki son derece maddi ve dürüst bir yapı üstüne kurulmuştur. Halit Bey servetini kaybettiği anda Nefise'yi de kaybedecektir. Bu rol değişimi sırasında Durmuş, sadece Nefise'ye (cinsel iktidara) "sahip" olmakla kalmayacak aynı zamanda Halit Bey'in sattığı konağa (ekonomik iktidara) da sahip olacaktır. Halit Bey, kendisinin kısır olduğunu da bilmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında, Halit Bey gayrimüslim azınlıklara oranla biraz daha şanslıdır. Çünkü kendisi gayrimüslim değil bir dönmedir.

Yaşam ve ölüm karşıtlığını temel alarak, göstergebilimsel dörtgenle, ekonomik güç ve cinsel güç arasındaki ilişkiler şöyle çizgeleştirilebilir:

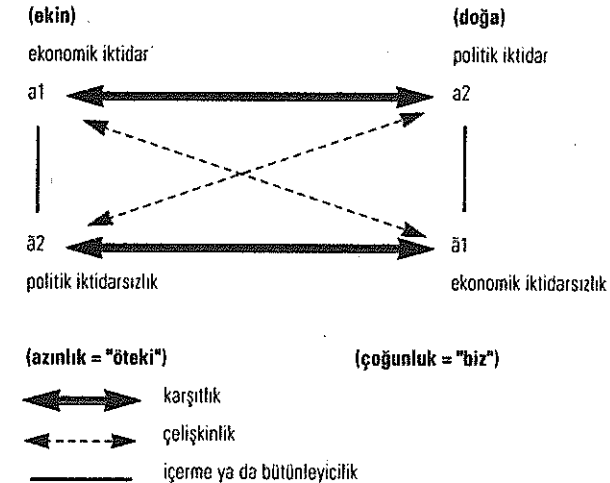

a1 - a2 ile a2 - a1 ile bütünleyicilik eksenini oluşturur. Bütünleyicilik bağıntılarına baktığımızda; ekonomik gücü olan kişi, cinselliğe sahip olabilirken, ekonomik açıdan güçsüz olan kişi cinselliğe sahip olamamaktadır. a1 ile a1, a2 ile a2 çelişkinler eksenini oluşturur. Ekonomik güçsüzlük ölüm demektir ve yaşam olmayan, cinsellik yokluğunu içerir. Cinsellik yaşamı içermektedir. Cinsellik yokluğu ise, yaşam olmayandır ve ölümü bütünler (ekonomik güçsüzlük). Cinsellik ise, ölüm olmayandır ve yaşamı içerir. Ekonomik güç ise yaşamdır ve cinselliği (ölüm olmayanı) bütünler. Elimizdeki anlamlı bütün içinde öznelere, ekonomik güç, cinsellik, yaşam, ölüm gibi değişkenler ile ilişkilerini dizgeleştirdiğimizde, ekonomi yerine cinselliğin, yaşamı belirleyici öge olarak ağır bastığı görülmektedir. Buna göre:

Özne	Ekonomik güç	Cinsellik	Yaşam	Ölüm
Durmuş (Ö1)	✓	✓	✓	
Nimet (Ö2)		✓	✓	
Bekir (Ö3)				✓
Halit Bey (Ö4)				✓
Nora (Ö5)				✓
Levon (Ö6)		✓	✓	
Nefise (Ö7)		✓	✓	

Karısı (Ö2) ile cinselliği yaşamayan (Ö1), ekonomik gücü elde ettiği zaman tekrar cinsel iktidara, (Ö7) ile sahip olmaktadır. (Ö1) için yaşam devam etmektedir. Ekonomik gücü olmayan (Ö2) ise, cinselliği (Ö6) ile yaşar. Kocasını (Ö1) ile cinsel hayatı olmamasına rağmen, (Ö6)'ın sevgisi (Ö2)'yi yaşatır. Hem ekonomik gücü hem de cinsel yaşamı olmayan (filmsel öykü sürecinde bir ilişkisi görülmez) (Ö3) için ölüm kaçınılmazdır. Ekonomik gücünü kaybettiği an (Ö4), sembolik olarak cinsel iktidarını da (metresi (Ö7)'yi) kaybeder ve ölür. Tecavüz sonrası bastırılmış cinsel duygular nedeniyle, kocasını (Ö4) ile cinsellik yaşamayan (Ö5)'in, ekonomik gücü de yoktur. Dolayısıyla bu ilişki, bütünleyiciler bağıntısında ölümü içerir. Ekonomik gücü olmayan (Ö7)'nin cinsel yaşamı önce (Ö4) ile, sonra (Ö1) ile metres hayatı tarzında devam eder. Çelişkinler ekseninin öngördüğü gibi, (Ö7)'nin yaşamı sürer.

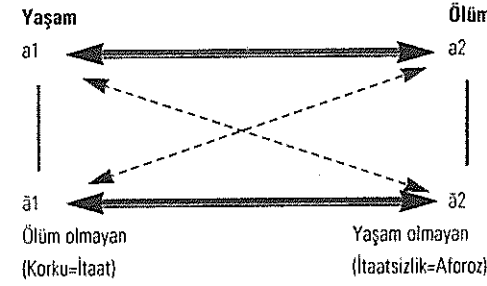
Filmdeki ekonomik ilişkiler ise, bir örnekçe oluşturmak amacıyla göstergebilimsel dörtgenle şöyle çizgeleştirilebilir:

a1: ekonomik iktidar: Azınlık sermayesi; gayrimüslimler, azınlıklar (Türk etnik kimliğine dahil olmayanlar), "öteki"

- a2: politik iktidar: T.C. Devleti; Müslüman Türk çoğunluğun temsilcisi hakim politik kadro, "Biz"
- a1 ile a2 karşıtlar eksenini
- â2 ile â1 alt karşıtlar eksenini
- a1 ile â1, a2 ile â2 çelişkinler eksenini
- a1 - â2 ile a2 - â1 ile bütünlüçülük eksenini oluşturur.

İçerme ya da bütünlüçülük eksenini şu bağlantıları içerir: Ekonomik gücü elinde bulunduran azınlıkların, devlet tarafından baskı altında tutularak, politik güç sahibi olmasının engellendiği; bunun ise baskıcı yönetim biçimlerinde olağan ve buyurulan ilişki biçimi olarak kabul görmesidir. Politik gücü elinde bulunduran devlet ise, ekonomik açıdan iktidarsızdır. Politik güç ve ekonomik güç birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Politik gücü elinde bulunduran devlet, ekonomik gücü elde etmek için azınlıklar üstünde zor kullanma veya rıza gösterme dikotomisini kullanır. Bu ise, totaliter rejimlerde buyurulan, onaylanan ve kabul gören bir ilişkidir. Müslüman Türk çoğunluğun temsilcisi, hakim siyasi kadro, ulus-devletin oluşum sürecinde, ekonomik gücü elinde tutan azınlıkların veya "ötekilerin" sermayelerine, Varlık Vergisi ile el koyarak, Müslüman Türk sermayesini oluşturmaya çalışmışlardır. Çünkü güçlü bir Türk sermayesi, yeni kurulan ulus-devletin de güvencesi olarak görülmekteydi. Bu önermeyi tersten okuduğumuzda ise şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Ulus-devletin oluşum sürecinde yükselen Türk Milliyetçiliği, ekonomik gücü elinde tutan ve imparatorluğun yıkılmasına neden olan azınlıkları, ulus-devlet için bir tehlike unsuru olarak görmekteydi. Dolayısıyla azınlıkların elindeki bu ekonomik gücün kısa zamanda alınmasının bir zorunluluk olduğu düşünülmekteydi. Bu anti-semitist ve ırkçı nitelikteki uygulamalar, Varlık Vergisi'nden (1942) önce başlamıştır ve Almanya'da Nazizm'in yükselişle doğru orantılı olarak, 1922 yılından sonra giderek artan yoğunluktaki, Türkleştirme politikalarının bir sonucudur.

- â2 ile â1 alt karşıtlar eksenini;
- a1 ile â1, a2 ile â2 çelişkinler eksenini;
- a1 - â2 ile a2 - â1 ile bütünlüçülük eksenini oluşturur.

İtaatsizliğin tek yaptırımı ölüm değildir. Aforoz edilme ya da işini yitirme korkusu da vardır. "... Korku, yürürlükteki durumda itaat sınırlarının ötesinde yalnızca, hiçlik, kaos, karanlık, acı ve ölümün varoluşsuzluğu vardır anlamına gelir. Burjuva demokratik düzenin sürdürülmesinde korku büyük bir rol oynar" (Therborn, 1989: 83).

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanım'ın Taneleri* adlı romanında, gayrimüslim azınlıklara yönelik olumsuz nitelendirmeler filme kıyasla, daha belirgindir. Hamidiye Alayları' kumandanlarından olan kayınpederi Sabit Paşa'nın tecavüzüne uğrayan Nora'nın ruh sağlığının bozulmasına, geriye dönüşlerle anlatılan bu ilişkinin neden olduğu vurgulanmaktadır. Üniformalı bir paşanın tecavüz edebileceğinin gösterilmesi olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir olmasına rağmen, bu tecavüz ediminde şiddet ve zorlama yerine Nora'nın otorite karşısındaki kabullenme ve rıza gösterme biçimine tanık oluruz. Nora'nın akıl hastanesine kapatılma nedeni, hem öznenin geçmişine göndermelerde bulunmak hem de, seyirciyi bu süreci yaşayacağı mekana sokmak için kullanılan, klasik bir öyküleme yöntemidir.

Kayınpederinin tecavüzüne uğrayan Nora (romanda kendi isteğiyle birlikte olur), filmsel öyküde cinsel kimliği bastırılmış bir kadın olarak temsil edilmektedir. Türk filmlerinde, gayrimüslim

7

"Sultan II. Abdülhamid tarafından 1891'de kurulan, Türkmen, Arap ve çoğunlukla Kürt aşiretlerinden oluşturulan 'Hamidiye Hafif Süvari Alayları', Erzurum-Van arasındaki Rusya'ya sınır olan I. Bölge'de ve İngiltere'nin politik faaliyetlerine karşı korunmak amacıyla II. Bölge olarak adlandırılan Mardin-Urfa'da konuşlandırılmışlardır. Ayrıca her iki bölgede de merkezi otorite boşluğu nedeniyle Ermeni tedhiş hareketlerinin yoğunluk kazanması, bu birliklerin kurulma sebepleri olarak öne sürülmüştür. 1895 yılı başlarında söz konusu alayların sayısı 56'ya kadar yükseltilmiştir" (Kodaman, 1987). Bununla beraber, J. İmset'e göre; 1905 ile 1908 yılları arasında işlev gören bu alayların rolü: "...bölgenin göçerlerini disipline etmek ve Kürt aşiretlerin merkezi otoriteye sadakatini korumaktır" (aktaran Kirişçi ve Winrow, 2001: 135)

8
"Günümüzde çoğulculuk adına sıkça yapılan bir jest var: Ötekini öteki olarak değerlendirmek, ötekinin kültürünü olduğu gibi kabul etmek ve onun kendine özgü bir yapısı olduğunu düşünmek. Azınlık kültürlerini "ilgi çekici" ve "egzotik" olarak algılayan bu anlayış, söz konusu kültürlerle yaklaşırken "hoşgörülü" olunması gerektiğini vurgular. Burada yatan anlayış aslında bireyin ötekini egzotikleştirme yoluyla dışlamasıdır... Bu anlayış "ötekini" ilgiye, korunmaya ve desteğe muhtaç acizane bir varlık olarak gösterir. Bu nedenle "ötekinin" (azınlık) bizim üstün sadakatimize ve hoşgörümüze tabi olmasını gerektiren ciddi bir iktidar ilişkisi ortaya çıkar. Bu yaklaşım, söz konusu iktidar ilişkisi içerisinde çoğunluğu azınlık karşısında ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirir" (Russon'dan aktaran Kaya, 1999: 46-47).

kadınlar değişmez biçimde genelev patroniçesi, fahişe, seks düşkünü, baştan çıkarıcı cinsel nesnelere temsil edilmişlerdir. Bu filmde ise, gayrimüslim kadınlar hakkındaki kalıplaşmış yargılar, Nora karakteri üzerinden (filmde geriye dönüşlerle anlatılan tecavüz olayının dışında cinsel yaşamı görülmez) tersine çevrilerek, cinselliğini yaşayamayan özneler olarak yeniden konumlandırılmıştır. Çoğunluğu, "öteki" (etnik azınlık) karşısında ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştiren, "ötekini" (etnik azınlık) de iffetsiz, ahlak açısından zayıf olduğu genellemesine götüren temsil düzeyindeki bu tür kodlamalar, bir uç ürün olan filmde ters yüz edilmiş; Müslüman bir Türk olan Nefise'ye metres rolü biçilmiştir. Handaki, kumaş dükkanında Nimet ve Levon'un konuşmalarına tanık oluruz:

Nimet: İstanbullu musunuz?

Levon: Herkes kadar.

Nimet: Eskiden bizim de gayrimüslim komşularımız vardı. Annem hikayelerini anlatırdı. Onları dinlemek çok hoşuma giderdi.

Levon: Çoğu iyi hikayeler değildi.

Nimet: Evet... Her türlü var. Ben sadece iyi olanları sakladım.

Filmel söylevin önemli bir kısmına dahil olan "çokkültürlülük" ve "aidiyet" kavramları, çoğunluğun azınlıklar üstüne kurduğu söylemin bir parçasıdır ve bu söylem, azınlıkların oldukları gibi kabul edilmeleri ve kültürlerine hoşgörüyle yaklaşılmasını içerir." Nimet ile Levon arasında geçen diyalogda, sözkonusu kavramların tersine çevrilip azınlık tarafından çoğunluğa söylendiği görülür. Levon, İstanbul'da kendisini bir yabancı gibi hissetmemesi için, Niğde'den göçeden Nimet'e, "Herkes kadar" yanıtını vermiştir. Bu diyalog ile, bir yere ait olmanın, metropolde önemini yitirdiği vurgulanır. İstanbullu olmak isteyenler, bu kozmopolit kentin sınırları içine girdiği andan itibaren, İstanbullu olabilir. Burada Levon ve Nimet kimlik konusunda açık bir uzlaşma içine girmektedir. Önyargıların silinme çabası bu diyaloglardan açıkça okunur. Böylece etnik kökenin kendileri için keskin anlamlar ifade etmediğini vurgularlar.

Dükkanı satın alan Bekir ve Durmuş, kutlama yapmak için Levon'u akşam yemeğine çağırılmışlardır. Sohbet sırasında Durmuş, Levon'un yanında "Elalemin gavurları güzelim dükkanların üstüne çöreklenmiş. Bizde kalkıp onların hamallığını mı yapalım" der. Durmuş'un gayrimüslim azınlıkları hedef alan hakaretine, Bekir ve Nimet tepki gösterirler. Oysa Levon, sabırlı davranır ve "O, daha misafir sayılır. Kusuruna bakılmaz" der. Levon da ifade bulan, bu nazik, kırılğan, ürkek karakterin "sabırı" sadece kişisel özellik olarak değil, azınlık toplumunun ortak özelliği olarak vurgulanır. Daha sonraki sahnelerde Aşkale'ye sürgüne gideceğini öğrenen Levon'un, sakin ve kabullenmiş halini sorgulayan Nimet'e verdiği yanıt, yukarıdaki fikri destekler niteliktedir: "Bilmem, millet olarak biz çok yorulduk galiba".

Cumhuriyet rejiminin önemli çelişkilerinden olan, etnik köken ve milliyet arasındaki ilişkinin sorgulanması, Halit Bey'in defterdarlığa giderek kendi konumunu öğrendiği sahnede oldukça etkileyicidir. Hamidiye Alayları'ndan yetişmiş bir paşanın oğlu olan Halit Bey, kendisiyle son derece nazik tonda konuşan memurun karşısında, vakar bir tavırla oturmaktadır. Memur, karışıklığın sebebini öğrenmek için nüfus kayıtlarını çıkarır. Bu sırada kayıtlardan, Halit Bey'in dedesinin, İslam'ı sonradan kabul ettiği için dönme olduğu, dolayısıyla Halit Bey'in de dönme sayılacağı anlaşılır. Memurun yüzünde, birden alaycı ve aşağılayıcı bir ifade görülür; öyle ki ağzını yayararak: "siz dönmesiniz beyim" der. Bu sırada Halit Bey'in yüzündeki güven, kendini isyanla karışık bir şaşkınlığa bırakır ve "Ama nasıl olur, ben Türküm" der. O noktada "Türk olmak", Halit Bey'in bildiği ve anladığı anlamların dışına çıkmıştır.

4. Sonuç:

Elimizdeki anlamlı bütünü, gösterge dizgelerinin çözümlenmesi bağlamında, Greimas'ın yüzeyden derine doğru giden çözümlenme yöntemini kullanarak inceledik. Çözümleme

aşamasında öncelikle bütüncenin, söylemsel düzeyini incelemekle işe başladık. Öznelerin uzam ve zamana göre ortaya çıkış durumlarını kesitleme işlemine tabi tutarak, sözdizim ve anlam bileşenlerinin eklenme modellerini ortaya çıkardık. Hemen ardından kişilerin olay örgüsü içindeki işlevlerini saptamaya, anlatı izlencesinde (eyletim, edinim, edim ve yaptırım aşamalarında) nasıl eklenildiğini değerlendirdik. Temel yapı çözümlemesinde ise, bütüncenin söylemsel ve anlatı izlencesinde ortaya çıkarılan anlam evreninin, üstünde yapılandığı soyut, mantıksal ve derin düzeydeki gücül yapıların neler olduğunu saptamaya çalıştık. Buna göre; Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemin egemen politik kadroları, yükselen milliyetçilik hareketlerinin de etkisiyle, siyasi dayatmalar ve baskıcı uygulamalarla Türkiye ekonomisine egemen olan azınlıkları özümsemeye çalışırlar. Devlet azınlık sermayesine Varlık Vergisi ile el koyarak, Türk burjuvazisinin yaratılmasına zemin hazırlar. Çünkü güçlü bir Türk sermayesi, yeni kurulan ulus-devletin de güvencesi olarak görülmektedir. Bu ırkçı, anti-semitist ve baskıcı uygulamalar, Türk devletinin, gayrimüslim vatandaşlarına güvensizliğinin de göstergesidir.

Yeni Cumhuriyetin ekonomik bağımsızlığı, yalnızca sermaye ve malların el değiştirmesi gibi maddi bir önermeye karşılık gelebilecek bir savın çok üstünde, aynı zamanda parçalanmış ailelerin, yitmiş bir kuşağın kırgınlığı ve dramıyla elde edilmiştir. Bu kırgınlık ve dram, imgeleştirilmiş söylev içinde aktarılırken, gayrimüslim azınlıklar, basit bir takım kalıp yargılara dayanarak sınıflandırılmamıştır. Romandaki milliyetçi elitist söylem, azınlıkları kalıp yargılarla kategorize etme eğilimi taşıırken, Etyen Mahçupyan'ın katkılarıyla oluşturulan senaryoda, önyargılardan bağımsız bir öykü aktarılmaktadır. Bu da, filmde daha tarafsız bir bakış açısı yakalanmasına olanak vermiştir. Dolayısıyla film, ulus-devletin oluşum sürecinde yükselen milliyetçi değerlerin azınlıklara biçtiği kalıplaşmış yargıların (yalancı işbirlikçi, hilekar, dolandırıcı, güvenilmez, gözü doymaz, çıkarıcı vs.) dışına

çıkarak, yeni bir söylemle "öteki"yi, meziyetleri ve zaaflarıyla, karakterler üzerinden anlatılan olaylar ve bilgilerle yeniden konumlandırmıştır. Böyle bir temsil sürecinde "ötekiler", (gayrimüslim azınlıklar) indirgemeci ahlak anlayışından farklı olarak; sadık eş, aldatılan kadın, tecavüze uğrayan kadın olarak, yeni bir kimlik ve cinsellik söylemi ile bağ kurmuş; şehvet düşkün, fahişe, genelev patroniçesi, metres gibi olumsuz kimliklerden de bu yolla sıyrılmıştır. Film, ötekilerin "mağdur" olarak yeniden kurulması sürecinde, ikili karşıtlıklardan yola çıkarak azınlıkları "iyi ve ezilen", çoğunluğu da "kötü ve ezen" taraf olarak temsil etmemiştir. Filmde, bir yandan politik iktidarın azınlıklar üzerindeki yaptırımları eleştirilirken; diğer yandan "ötekileşme", olumlu anlamda içselleştirilmektedir. Filmin baş karakterlerinden Durmuş'un, konağı satın aldığı ilk yaptığı şey, Halit Bey'in "*robe de chambre*"'nı giyerek, Nefise'ye "*viski ikram etmek*" olmuştur. Dönemin kendine özgü koşulları içinde, çoğunluğun, "ötekinin" (etnik azınlığın) kültürel değerlerini değiştirmeden, sahip olma ve tüketme biçimine; Durmuş'un yaptığı gibi, bilgiyle yeni bir ilişki kurma serüveni de eklenmiştir. Bu anlamda, "ötekileşme"; yerel olarak "etnik azınlık", küresel olarak da "Batılılaşma", ulaşılmak istenen son durak olarak idealize edilmiştir. Bu ideal, Müslüman Türk çoğunluğun, kendisini hem azınlık mallarına el koyarak; ekonomik ve politik bağlamda kapitalistleşme isteğiyle, hem de, azınlıkların kültürünü benimseme düzeyinde; burjuva yaşam biçimine ayak uydurmaya çalışarak göstermektedir.

Kaynakça ve Seçilmiş Bibliyografya

- Akar, Rıdvan (1999). *Aşkale Yolcuları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Aktar, Ayhan (2000). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim.
- Atay, Falih Rıfka (1936). *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*. Ankara: DİE Yayınları 10.
- Barthes, Roland (1989). *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

- Burçoğlu, N. K. (1997). *Multiculturalism: Identity and Otherness*. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Büker, Seçil (1999). "Fahişeler Genelevde: Baraj ile 14 Numara. *İletişim 2*:"
- Büker, Seçil (2000). "Fahişeler Sürgünde: Yatık Emine ile İpekçe. *İletişim 5*:"
- Dündar, Fuat (1999). *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Hawkes, Terence (1977). *Structuralism and Semiotics*. London: Routledge
- Karakoyunlu, Yılmaz (2000). *Salkım Hanım'ın Taneleri*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Karal, Enver Ziya (1943). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*. Ankara: DİE Yayınları.
- Karpat, Kemal (1967). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: İstanbul Mtb.
- Kaya, Ayhan (1999). "Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve 'çok-KÜLT-ürlülük' İdeolojisi: Berlin Tütkleri." *Toplum ve Bilim 82*: 23-55.
- Keyder, Çağlar (1990). *Türkiye'de Devlet Ve Sunflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıran, Zeynel ve Ayşe Kıran. (2000). *Yazımsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kirişçi, Kemal ve Gareth M. Winrow (2001). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. Çev., A. Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, Cemil (1990). "Türkiye Tarihi". *Siyasal Tarih (1923-1950)*. Sina Akşin (der.) içinde. İstanbul: Cem Yayınları.
- Kodaman, Bayram (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Liu, Kate (1990). "Greimas: General Introduction". <http://www.eng.fju.edu.tw>. 15.04.1990.
- Mardin, Şerif (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özuzun, Yervant (1998). "Acı Bir Kilometre Taşı ve Kültür Kıyımı." *Ağos*.
- Rifat, Mehmet (1986). *Genel Göstergebilişim Sorunları Kuram ve Uygulama*. İstanbul, Sözcü Yayınları.
- Rifat, Mehmet (1999). *Gösterge Eleştirisi*. İstanbul: Kaf Yayıncılık.
- Robins, Kevin ve Asu Aksoy (1999). "Derin Millet ve Türk Sinema Kültürü." *Toplum ve Bilim 82*: 180-197.
- Tekeli, İlhan (1998). "Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler." *Tarih Eğitimi ve Tarihle "Öteki" Sorunu*. A. Bertay ve H. C. Tuncer (der.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Therborn, Göran (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*. Çev., İrfan Cüre. Ankara: İletişim Yayınları.
- Yücel, Tahsin (1979). *Anlatı Yerleşimleri: Kişi, Süre, Uzun*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Yücel, Tahsin (1982). *Yapısalcılık*. İstanbul: Ada Yayınları.

"Educating the People": Representations of National Identity in the İstanbul Military Museum and the Sofia Museum of National History

Abstract

Through a case study of two museums, the Military Museum in İstanbul, and the National Museum of History in Sofia, this article reviews the policies of museum education in both countries. By analyzing particular displays this paper will show that both museums endeavour to promote a common culture, based on a single national identity. The second aim is to demonstrate how this involves a deliberate process of othering, as the museums in each country seek to suggest that their respective national identities have been forged out of introducing alternative strategies of education in both countries, based on respect for cultural difference and diversity.

Ulusal Kimliklerin Türk ve Bulgar Müzelerindeki Temsili: İnsanları Eğitmek

Özet

Bu makale İstanbul Askeri Müzesi ve Sofya Ulusal Tarih Müzesi'ni örnek alarak her iki ülkedeki müze eğitimi politikalarını gözden geçirmeyi amaçlamaktadır. Sergilenen eserlerin analiz edilmesi yoluyla her iki ülke müzelerinin de tek bir ulusal kültürü desteklemeyi amaçladığı ortaya konulacaktır. İkinci amaç ise her iki ülkenin müzelerinin nasıl kendi açılarından ulusal kimliklerin iki halk arasındaki kültürel ilişkilerden doğan bilinçli bir ötekileştirme süreci içerdiğini göstermektir. Son olarak bu makale her iki ülke için kültürel farklılığa saygı temeline dayanan alternatif eğitim sistemlerinin uygunluğu tartışılacaktır.

Laurence Raw
Başkent University
Department of
American Culture
and Literature

"Educating the People": Representations of National Identity in the İstanbul Military Museum and the Sofia Museum of National History

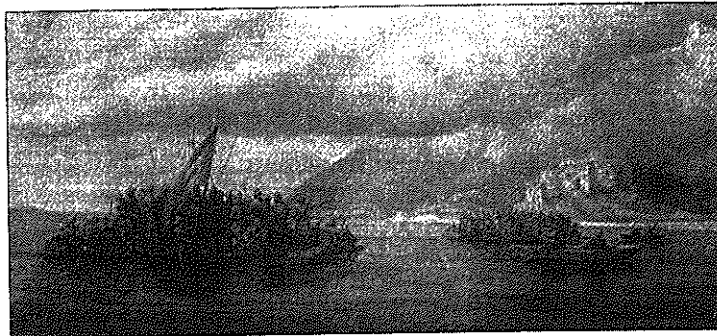
In a recent article for *Kültür ve İletişim*, Bekir Onur has drawn attention to the importance of a museum as a means of education; of curators using objects to develop their visitors' sense of historical awareness, and sharpen their "sense of aesthetics, criticism and creativity" (27). This may involve the creation of new displays, appealing to specific socio-economic groups, or the promotion of touring exhibitions in alternative spaces. Museum education is particularly important for children, but can prove relevant for adults too. The main objective should be to render museums accessible to all people, something that is characteristic of any democracy (28).

How should museums fulfill this educational role? For the Nigerian director-general of museums, Dr. Yaro T. Gella, their main function consists in emphasizing the importance of the nation, especially for countries who have been subject to colonial rule. A museum is both "the fruit of a people's history and a determinant of history", using its displays to communicate the indigenous ideas, values and systems that give meaning and order to people's lives (Kaplan, 1992: 45). This can be accomplished through various methods; the chronological arrangement of exhibits that focus on ancient, as well as modern history (giving the impression that individual nations have existed for a long time); or the creation of displays that focus on key themes in a nation's history, both in the domestic and international fields.

In this paper, I want to examine how these ideas have been put into practice, through a case study of two museums - the Military Museum in İstanbul, and the Museum of National History in Sofia. There are two main purposes behind this case study. In recent years, it has almost become mandatory that museums in the west should concentrate on the presentation and interpretation of cultural diversity (Lavine, 1990: 155). The British government instructed state institutions to attract more visitors from ethnic minorities, or face a cut in funding - a directive that was only abandoned on the grounds of impracticality ("Ethnic museum", 2001: 2). By contrast, this paper will show that museum education in Turkey and Bulgaria has been designed to foster belief in a common culture, based on a single national identity. The second aim of this paper is to show how this involves a deliberate process of othering, as the museums in each country seek to suggest that their respective national identities have been forged out of cultural encounters between the two peoples. Such strategies are not "biased" or "prejudiced"; these terms are too crude for analyzing what is at stake, because they suggest a simple divergence from "objectivity", which is in itself a disputed term. Through a deliberate arrangement of objects, accompanied by explanatory texts where appropriate, each institution creates a set of narrative discourses that approach the question of national identity from different, often contradictory perspectives.

An example of how a display has been arranged in one of the museums should make my intentions clearer. In 1994 the İstanbul Military Museum mounted an exhibition of paintings on Turkish military history, largely drawn from its own collections, supplemented by loans from the city's Maritime Museum. Beginning with the crossing of the Ottomans to *Rumeli* (1353) and ending with the march of Sultan Mehmet the Conqueror from Edirne to Constantinople, exactly a century later, the main purpose was to suggest that the Ottomans were not only good fighters, but constituted a dynamic and unifying force in a period of anarchy. One picture, the anonymous "Crossing of the Ottomans to *Rumeli*" (*plate 1*) shows the standard in the foreground, while one soldier points the way forward. The emphasis is on discipline: the soldiers stand in serried ranks, while their colleagues row them across the calm sea - the perfect start to a successful campaign.

Plate 1: *Crossing of the Ottomans to Rumeli*

Military success is also the theme of two paintings by Chelebowsky of the battle of Varna (10 November 1444), where an Ottoman victory sealed the fate of the Balkans and the Byzantine Empire. One shows an Ottoman soldier mounted on a white horse, cutting a swathe through a mass of soldiers, his sword at the ready (*plate 2*). He is followed by his compatriots bearing the standard. The Ottoman forces are represented as skilful, as they preserve their military formation in the midst of a chaotic struggle. The second painting (*plate 3*) communicates a

Plate 2: *The pitched battle of Varna*

Plate 3: *The pitched battle of Varna*

similar message, with the Ottoman soldier mounted on a white horse, galloping towards the Byzantine forces, followed by the standard-bearer and the troops.

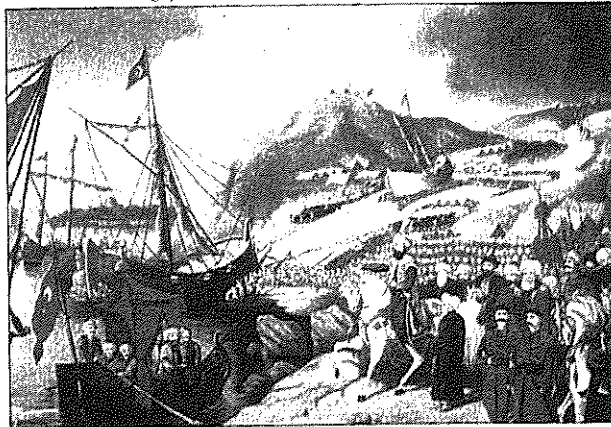
Two other paintings focus on Sultan Mehmet the Conqueror's Constantinople campaign of 1453. The siege itself lasted fifty-four days, with a regular Ottoman army of not less than 50,000 faced by a defending force of 8,500. It was a triumph of modern technology, with the Ottomans entering the city through a breach in the walls opened by cannon (İnalçık, 1973: 23). One painting, Hasan Rıza's 1936 version of the "March of Sultan Mehmet the Conqueror with his army from Edirne to

Istanbul" (plate 4), gives pride of place to the cannon glistening in the sunlight. Sultan Mehmet sits astride a white horse, his troops behind him, the standard proudly flying. The other painting, the anonymous "Launching of Sultan Mehmet the Conqueror's ships to the Golden Horn" (plate 5) stresses the orderliness of the troops as they board the ships, their pride in the national flag (prominently displayed in Sultan Mehmet's private barque) and their respect for the Sultan himself.

Plate 4: *March of Sultan Mehmet the Conqueror with his army from Edirne to Istanbul*

Plate 5: *Launching of Sultan Mehmet the Conqueror's ships to the Golden Horn*

Compared to the Ottoman troops, the opposing armies of Hungarians and Wallachians, with Bulgarian support, are depicted as poor horsemen and/or soldiers. In Chelebowsky's first painting of the Battle of Varna (plate 2), a cavalryman is clearly not in control of his horse; it is clear that he will prove no

match for his Ottoman opponent. The other Varna painting (plate 3) depicts the death of a soldier, as he tries to retreat from the marauding troops. By choosing to flee rather than fight, he does not deserve to live.

All five paintings were arranged in historical sequence, with the earliest events placed closest to the gallery entrance. Displays of this kind are invariably found in military museums elsewhere: both the National Army Museum and the National Maritime Museum in London contain extensive collections of paintings depicting important battles on land or at sea. What differentiates the Turkish museum from its British counterparts is the purpose behind its exhibitions. The National Army Museum tells the stories of British soldiers from a variety of different social and ethnic backgrounds, offering the visitor "a unique insight into the(ir) lives and experiences ... (through paintings, photographs, uniforms and equipment" (www.national-army-museum.org.uk/intro/htm). For the 1994 show, the Istanbul Military Museum was not concerned with soldiers as individuals, preferring instead to recognize their collective contribution to the development of the Ottoman Empire, and (later on) the Turkish Republic. In their visual account of the period 1353-1453, certain historical facts were omitted - for example, the way in which the Empire survived civil war, crusader invasions and other crises (Inalcik, 1973: 17). Instead the museum chose to emphasize the importance of good leadership, singleness of purpose and iron self-discipline amongst the troops, which brought success on the battlefield.

These virtues were also prominent in adversity, as well as in triumph. Part of the exhibition focused on the Russian wars of 1877-8, which concluded with the signing of the San Stefano Peace Treaty, giving Bulgaria some form of self-government. The Russians tried to justify their invasion of the Ottoman Empire on the grounds that they were acting on behalf of the Bulgarians, their Balkan Christian neighbours; in reality their main reason for fighting was to exploit potential trade routes.

The British mobilized their forces in defence of the Ottoman Empire when it realized that the Russians were about to enter Constantinople; and thus threaten vital trade routes to India.

Needless to say, none of these events appeared in the Military Museum's version of the campaign. The Ottoman Empire might have been disintegrating, with major foreign powers controlling its finances, and different ethnic groups struggling for independence; but the exhibition concentrated on the Turkish soldiers fighting to preserve its borders against potential colonizers. Simon Agopyan's picture of an unnamed Ottoman-Russian battle (plate 6) shows the Ottoman forces defending a small hill at night. One soldier brandishes his sword - a seemingly easy target for the Russian foot soldiers, all of whom are armed with rifles. Perhaps the most striking aspect of this picture is the smallness of the human beings, compared to the moon and the landscape. Clearly the intention was to suggest that the invading forces could and would not occupy Turkish territory. Another Agopyan painting of the battle of the bastion of Aziziye (plate 7) depicts a similar theme, with Ottoman soldiers firing at the (unseen) enemy, supported by cannon-fire from the ramparts.

Plate 6: *Ottoman - Russian battle*

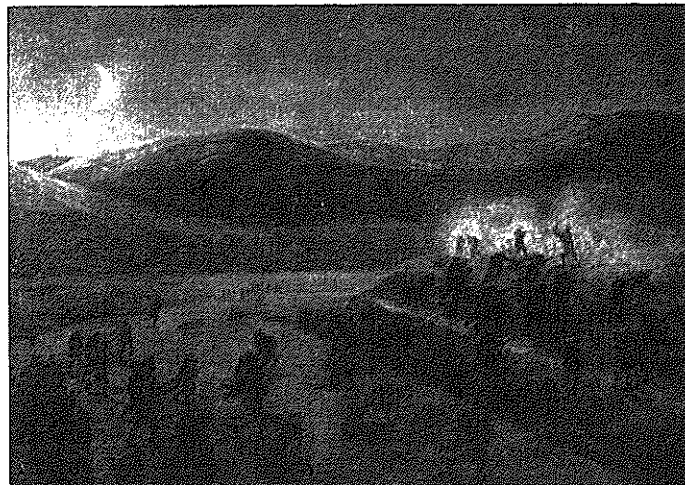

Plate 7: *Battle of the bastion of Aziziye*

Two other paintings show Ottoman troops returning from Russian battlefields, defeated but unbowed. On 10 December 1877 the great fortress of Plevna, south of the Danube in what is now Bulgaria, fell to the Russians after a six-month struggle. Three hundred thousand refugees - Greeks as well as Turks - fled the city by railway-truck and ox-cart (Mansel, 1995: 305). The painter Bedri's 1901 version of these events, "Wounded people returning from the Plevne" (plate 8) depicts three soldiers returning to Turkey - one blinded, one mounted, and the third looking warily around for potential enemies, as he leads the horse by the bridle. The emphasis here is on companionship: Turkish soldiers stick together in the face of adversity. Sami Yetik's painting focuses on the hard winter of 1877-8, when Turkish soldiers braved snowstorms and sub-zero temperatures to return to Constantinople and defend their capital. Even if they are half-dead with cold and hunger on the way home, they have sufficient presence of mind to stay together (plate 9).

Given the right circumstances, the Turkish army could utilize these qualities of loyalty and companionship in the service of the nation. In a book written just after the Gallipoli campaign of 1916, the British poet and writer John Masefield commented on the Turkish forces that, despite suffering

Plate 8:
*Wounded people returning
from the Preveze*

Plate 9: *Back from the eastern frontline*

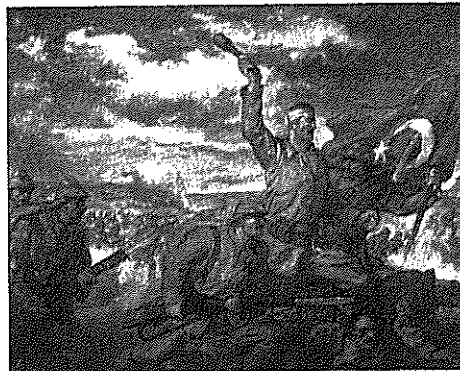

Plate 10:
Dardanelles War

considerable loss of life (like their Allied counterparts), were nonetheless "very good fighters, furious in attack and resolute in defence" (Masefield, 1917: 173). Ercüment Kalnık's 1945 painting of the campaign (plate 10) gives the reason for Masefield's admiration. The troops keep together in battle, driven by a common loyalty to the national flag, held high by an (apparently unarmed) bearer. The painting's composition is remarkably similar to Chelebowsky's versions of the Battle of Varna (plates 2 and 3), with one significant difference - the soldier's head is swathed in bandages. Yet he continues to defend his country against the invaders.

That the country is quite capable of doing this is made evident by a display in the museum's permanent collection, devoted to the various campaigns between 1792 and 1908. There are several items of European origin from the Russo-Turkish war that belonged to the Ottoman army, including German and British rifles and pistols (Askeri Müze 1968: 42-4). As a result of its pro-western policies, dating from the *Tanzimat* (reform) period in the 1840s, the Ottoman Empire had acquired an arsenal which could in no way be considered inferior to that of their of their European counterparts (Emiroğlu et.al., 1973: 58).

Clearly the Military Museum's purpose is to focus attention almost exclusively on the achievements of the Ottoman/Turkish armies, whose bravery on the battlefield ensured that the nation could rid itself of foreign intervention. In the 1994 exhibition, the Russian, Hungarian or Bulgarian troops are either left out altogether, or depicted as militarily inferior (*plates 2 and 3*), or as shadowy figures (*plate 6*). Yet perhaps we should not expect the Military Museum to accommodate different (i.e. non-Turkish) perspectives in its displays. Its origins date back to the beginning of the eighteenth century, when Sultan Ahmet III desired to set up a museum, based on the Enlightenment principles of objective and/or universal knowledge (Emiroğlu et.al., 1973: 48). By exhibiting actual examples of weapons captured from the enemy in the various Ottoman campaigns,

Ahmet III hoped to promote some sense of nationhood by stressing its highest values and its proudest moments. The purpose of the modern-day museum is much the same: visitors to the 1994 exhibition participated in a narrative deliberately structured by the curators, which sought to emphasize the history, beliefs and identity of the nation. This narrative was distilled down to a series of triumphs, and largely purged of social, ethnic and political conflict. Carol Duncan has described this experience as being very similar to a ritual, which "confers identity or purifies and restores order to the world through sacrifice, ordeal or enlightenment" (Duncan, 1990: 92).

How does museum education function in this particular context? At the beginning of this paper, I invoked Bekir Onur's suggestion that museums should be rendered accessible to everyone. On the one hand, the Istanbul Military Museum certainly meets this objective; its exhibitions are designed to show all visitors how the past has contributed to national stability, and are free of charge. According to a document issued by the American Museum Education Division of the National Art Education Association in 1985, this should be one of the purposes of museum education, "to [help all people] recognize and understand the ... achievements of civilized societies" (Berry and Mayer, 1989: 7). At another level, the museum does not acknowledge that there may be visitors who do not understand the historical significance of the exhibits. This is what prompts Onur to call for new kinds of display, appealing to an individual's "sense of aesthetics, criticism and creativity". However, such displays might also prompt people to question the museum's function as a provider for the common (and by extension, the national) good.

The Sofia National Museum of History was established in 1973, with the express purpose of preserving and/or illustrating the Bulgarian cultural-historical heritage. Its permanent collections are divided into a series of rooms defined by historical period: on the first floor there are galleries devoted to

old coins and treasures, prehistoric society, Bulgarian lands in ancient times and the Bulgarian state during the Middle Ages; on the second floor attention shifts to Bulgarian history from the fifteenth century to the present day. For the purposes of this paper, I shall analyze the displays in two galleries - "Bulgarian lands in the fifteenth to the seventeenth century", when the country was part of the Ottoman Empire, and "The Bulgarian National Revival", covering the period from the mid-nineteenth century until the end of the Russo-Turkish War in 1878.

Compared to the Military Museum, which excludes other voices in its historical account of the period, the first of these galleries continually refers to the Ottoman presence - as witnessed, for instance, in the display of a plate from İznik, or gold coins minted during the reign of Süleyman I (1520-1566). Through a series of explanatory texts, printed beneath the exhibits and in the guidebook, the museum stresses that, despite their attempts to "civilize" the Bulgarians, Ottoman authority was never total or complete. The "authentic" voice of Bulgarian culture not only survived, but also appropriated some of the Ottoman power in order to redefine the terms of its knowledge (Bhabha, 1985: 179). Local crafts flourished; printers secretly produced texts such as *Chassoslovetz* (1566), a book of sermons "intended to satisfy the people's search for [Christian, rather than Islamic] education" (Dmitrov, 1994: 128). Religious icons produced at this time are perceived as symbolic of "the Bulgarian struggle for national survival ... (It was) the monasteries where cultural life seethed, literary work developed, icons and murals were painted" (Dmitrov, 1994: 118).

Some of the language contained in the explanatory texts might seem a little excessive, particularly to the non-Bulgarian visitor. Here is an example:

Through brute strength and weapons, a theocratic monarchic order was established which was alien to the age-old traditions of the Bulgarian people. It was supported by the Sultan and his army, and Islam became the dominant religion. The Bulgarian

people, deprived of rights, were subjected to cruel religious and ethnic discrimination (Dmitrov, 1994: 117).

Yet despite this hardship, the people's spirit could not be suppressed:

Although brutally oppressed and jolted from its natural path of historical development, the Bulgarian people did not stop living, but rather struggled and created. Its resistance against the foreign rule found expression in various forms the most striking of which were the people's uprisings at the end of the XVI-XVIIIth century (Dmitrov, 1994: 117).

The guidebook draws a distinction between the Bulgarian people and their Ottoman conquerors, whose very presence disrupted "the natural path of historical development". This "development" is equated with modernization and/or Europeanization; by implication, then, the Ottomans are anti-modern and anti-European.

I have already referred on numerous occasions to Euro-American approaches to museum education, emphasizing the notions of difference and diversity. In the Bulgarian context the museum's chief aim is to provide positive images of a national culture, which has often been derided by western commentators. Ludmilla Kostova has shown how eighteenth and nineteenth century British writers customarily promoted the Turkish presence in the Balkan region, "for a long time it [the region] was known as *Turkey in Europe*" (12). The letters of Lady Mary Wortley Montagu provide an example of this. Ottoman aristocratic women evidently enjoy "more liberty than we (i.e. the British) have, no woman, of what rank so ever being permitted to go in the streets without two Muslims, one that covers her face all but her eyes and another that hides the whole dress of her head, and hangs halfway down her back This perpetual masquerade gives them entire liberty of following their inclinations without danger or discovery" (71). The poor Bulgarian woman dresses herself "in a great variety of coloured glass beads and [is] not ugly, but of tawny complexion" - a clear sign that they were different from the Turkish women of Sofia,

much admired by Montagu for their "shiningly white skins" (Montagu, 1993: 59, 65).

The disparity between Bulgarian and Ottoman cultures in the Balkan region was re-emphasized a century later by two travel writers, Stanislas G. B. St. Clair and Charles A. Brophy, who observed in *A Residence in Bulgaria* (1869) that "unlike the Bulgarians, the Turks are good, clean, hospitable and industrious", even if they are threatened by a western world too easily influenced by "anti-Moslem propaganda", and by Ottoman bureaucrats "who cheat, steal, and seem to be every bit as lazy as the despicable Bulgarian *rayah*" (Kostova, 1997: 125). Even those writers who supported the Bulgarians against the Ottomans often represented them in negative terms. The British politician William Ewart Gladstone praised the Bulgarians for their "industr[y], primitive [ways] and docility" but also thought of them as "lambs". It was the Montenegrins, with their aggressive and warlike capacity forged through years of "cold, want, hardship and perpetual peril", who ultimately secured victory over the Ottomans (Gladstone, 1879: 308).

At least some Bulgarians benefited from Ottoman rule. Every spring, two or three thousand of them, "strong rude men" in brown jackets and green caps, drove flocks of lambs and goats into Constantinople. During the summer they worked in the fields outside as milkmen and gardeners. Many Bulgarians made their home in the city; by the beginning of the nineteenth century, there were over 40,000 residents, some of whom occupied important positions in the Ottoman hierarchy. Stefanaki Vogoridi, the Grand Logothete of the Patriarchate (also known as Stefanaki Bogoridi), while encouraging the Bulgarian cultural revival and ecclesiastical independence, nonetheless remained a loyal Ottoman. He assured the British ambassador in the late 1850s that "the Bulgarians would be the warmest defenders of the Turks against Russia if they could see a chance of success" (quoted in Mansel, 1995: 282).

Nonetheless, the community hoped to achieve some form of autonomy within the Ottoman state. In 1845, acting for the first time as a separate national group, the Bulgarians chose two representatives, Ilartion Makariopolsky and Neofit Bozveli, who asked for a Bulgarian church in Constantinople, and bishops in districts with a Bulgarian majority.

In the National Museum of History, the exhibits from this period (housed in the "Bulgarian National Revival" gallery) once again stress the theme of resistance; how local industries, such as wood-carvings and metalwork, were influenced by western European art (*plate 11*), and thereby guaranteed the survival of Bulgarian culture in a context dominated by "backward Ottoman feudalism, which was not prepared to meet the biddings of the new time [i.e. the Enlightenment]" (Dmitrov, 1994: 129). Makariopolsky and Bozveli are characterized as the main protagonists in "a true nation-wide movement for church independence", in which "the Bulgarian community in Constantinople became the center of the struggle". Both "worked out a program for national-cultural autonomy, i.e. an

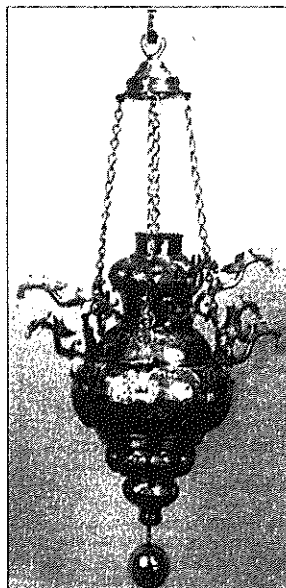

Plate 11: Lion lamp using the applied art of the Renaissance

official recognition of ethnic Bulgarians in the boundaries of the Ottoman Empire" (159). On display in the museum is a silk paliza, embroidered in gold, celebrating the "Christ's Raising" of 3rd April 1860 - a moment described in the guidebook as "unforgettable for all Bulgarians" (170) - when Makariopolsky rejected the supremacy of the Ottoman Patriarch by not referring to him during the ceremony at St. Stephen's Church (*plate 12*).

Compared to the Military Museum, the National Museum of History offers a radically different history of the Russo-Turkish War of 1877-8. The all-Bulgarian uprising of 1876, which triggered the Russian invasion of Ottoman territory, is described in the guidebook as "the most heroic ... revolt", that "provoked a wide international response in support of the Bulgarian people". Despite repeated attempts to find a diplomatic solution, Ottoman intransigence prompted Russia to declare war, which prompted "general excitement ... among all Bulgarians" (176). The Bulgarian Vassil Levski is described as "the main organizer, leader and ideologist" of the uprising; his portrait (dating from 1895) is prominently displayed, with the text underneath describing him as "the Apostle" (*plate 13*). Other items on show include the "belongings necessary to every insurgent", including a gun, a knife, a rebel's uniform, and a hat with a lion - the symbol of Bulgarian freedom (*plate 14*).

The National Museum of History's version of the war itself indicates clearly that the Russian invasion, with Bulgarian support, paved the way for the creation of a new Bulgarian state. In 1878 Tsar Alexander II presented the Preobragenski Monastery in Sofia with a giant church bell, weighing more than 800 kg. The guidebook describes it as "a symbol of Russo-Bulgarian cultural connections during that time" (178). Such connections were obviously effective, with many Bulgarians acting "as scouts, interpreters and hospital attendants. Their participation was a natural continuation of the struggle for independence" (176-7). Several exhibits celebrate the San Stefano

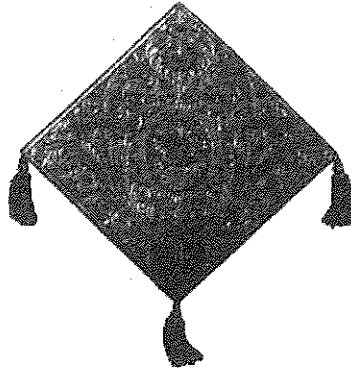
Plate 12: *The raising*

Plate 13:

Portrait of Vassil Levski

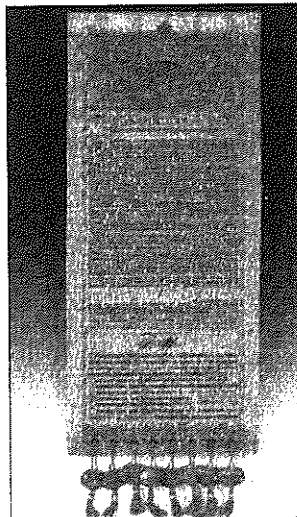
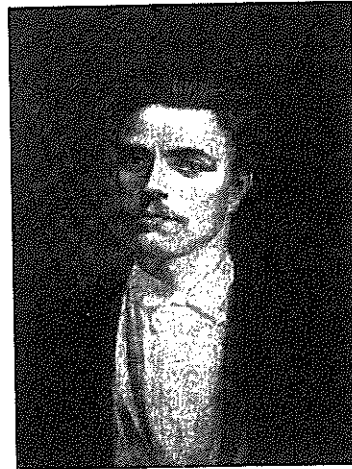

Plate 14:

Portrait of Emperor
Alexander II

Plate 15:

Manifesto of King Ferdinand to the Bulgarian
people proclaiming Bulgaria's independence

Peace Treaty of March 1878, which initiated Bulgaria's progress towards independence from the Ottoman Empire. An 1860 portrait of the Russian Emperor Alexander II (who signed the Treaty) hangs above glass cases containing a cross from the Russian Mausoleum in San Stefano; and a cup, presented by Emperor Nicholas II to one Bulgarian volunteer who had fought on the Russian side, on the occasion of the twenty-fifth anniversary of the treaty in 1902.

At last Bulgarian culture had the chance to make the kind of intellectual progress characteristic of western Europe in the post-Enlightenment period. A manifesto written by King Ferdinand, and dated 22nd September 1908 (when Bulgaria finally obtained full independence), makes this point clear: "Having always been peace-loving, today my people are longing for cultural and economic progress; nothing should impede Bulgaria in this way ... That is the people's desire, that is the people's will" (plate 15).

Clearly museum education in the National Museum of History promotes a single national identity at the expense of any competing identities. The same is also true of the İstanbul Military Museum; but perhaps we need to consider the consequences of such approaches in both countries. Kemal Atatürk once said that "all obstacles in the way of ... development [of a national culture] must be removed. All superstitions and misconceptions must be forever banned" (quoted in Sonyel, 1989: 110). The Museum of National History's rhetoric clearly perpetuates the kind of "superstitions and misconceptions" which have led to repeated acts of discrimination against the Turkish minority in the post-independence era. Bilal N. Şimşir has described in detail the era of "terror and darkness" in the 1930s, when newspapers, schools and social clubs were closed, and many intellectuals were forced to emigrate (165). In an excess of nationalistic zeal, the Bulgarian government of the 1980s attempted to force Turkish families to replace their Muslim names with Bulgarian equivalents, and

imposed stiff penalties on anyone speaking Turkish in public places. Dimitur Stojanov, the minister of foreign affairs, unequivocally expressed the rationale behind this policy: "All our countrymen who reverted to their Bulgarian names are Bulgarians There are no Turks in Bulgaria" (Radio Free Europe Report, 1985: 5). Despite some attempts to restore civil and political rights to the Turkish minority, since the collapse of the communist government in 1989, relations between Bulgarians and Turks are far from harmonious. A survey on inter-ethnic relations carried out by a sociological collective in June 1992 found a high level of prejudice among Bulgarians towards Turks and other minorities. For instance, 51.1% of Bulgarians considered the Turkish minority a real danger to national security, 83.8% thought Turks were religious fanatics, while 36.5% thought that more should be done for Turks to return to their own country (Eminov, 1997: 22). On a state visit to Bulgaria, the Turkish President Ahmet Necdet Sezer recently received a delegation of Turks, who described some of the difficulties they continue to experience ("Notes", 2001: 15).

However, it is unlikely whether the National Museum of History would describe their educational policy as specifically anti-Turkish. Tony Bennett has recently proposed two different models for a museum - one concentrating on its educative role and its responsibility in relation to the public, the other focusing on reciprocal interaction between the museum and the different communities, which constitute its public. The first model is characteristic of museums of the late nineteenth and early twentieth centuries: museums functioned as instruments of government, collecting and repackaging objects and presenting as part of an overall programme of reform which aimed to imbue people with specific civic attributes. Although the second model can be employed in the service of government policy, its purpose is no longer to implement reform, but rather to promote respect for, and tolerance of cultural diversity (210-13). The first model may be perceived as outdated by critics in Europe, Australia or the United States (Clifford, 1997); in the Bulgarian

context, however, I would suggest that it is still of unquestioned importance. In recent histories of the country, accessible on the Internet, there has been a concern to demonstrate how far the nation has progressed since the collapse of communist rule in 1989. One site notes that "two presidential elections have been held since the fall of the communist dictatorship ... each followed by peaceful and orderly change" (www.worldrover.com/bulgaria_history.htm).

The type of language used by the National Museum of History in their guidebook and the explanatory texts can hardly be described as post-colonial, which according to Bill Ashcroft is hybrid in form, produced out of the "interaction between imperial culture and a complex of indigenous cultural practices", and "resonant with all the ambiguity and complexity of the many different cultural experiences it implicates" (Ashcroft et.al., 1995: 1-2). The museum rejects the notion of hybridity in an attempt to suggest how Ottoman rule engendered a new spirit of nationalism amongst the Bulgarian people, whether directly (through rebellion) or indirectly (through a renewed emphasis on artistic creation). Local indigenous cultures survived intact, despite all attempts to dilute them with so-called "foreign" (in this case Ottoman) influences. Several statements could be challenged on the grounds of historical accuracy: the Ottoman historian Halil İnalcık observes that, especially during the fifteenth and sixteenth centuries, the Ottoman Empire thrived, as a result of rapidly expanding trade with Europe. Constantinople became one of the main business centres of the region, with satellite trade centres springing up all around the Balkans, for example in Plovdiv, and Sofia (İnalcık, 140-50). Yet the museum is not concerned with historical accuracy; its main purpose is to invoke a binary opposition between themselves and the colonial other - in this case, a non-Christian nation, whose status as a part of "Europe" is perpetually debated - as part of a discursive strategy for enlisting objects displayed in the museum in the service of Bulgarian government policy, aimed at promoting national unity.

Throughout this paper, I have tried to suggest that the model of museum education proposed by Bekir Onur is fundamentally antithetical to the interests of both the Military Museum and the National Museum of History. Both are more concerned with promoting the values of their respective national cultures, based on civic attributes. In the case of the Military Museum, these might be defined as companionship, self-discipline, organization and loyalty to the national flag. The Bulgarian museum promotes industry and individual enterprise, especially if it is undertaken in the service of the state. The Military Museum focuses on the achievements of ordinary soldiers in battle; the National Museum of History recognizes the contribution of prominent individuals to the winning of such battles.

Clearly there are inherent difficulties involved in adopting a "democratic" stance towards museum education, based on respect for cultural difference and accessibility to different socio-economic and ethnic groups. In celebrating the differences of Bulgarian identity from that of the Ottoman colonizer, the National Museum of History's discourses - whether verbal or visual - discriminate against the Turkish minority. Far from eliminating or negotiating difference, this strategy only serves to reinforce it. Yet one cannot see how any alternative policies could be introduced in a country that seeks to create new models of Bulgarian-ness after centuries of imperialist rule.

The situation is slightly different in the Turkish context. Chris Rumford has suggested that conceptions of national identity are currently located "in a contradictory position between homogeneity and heterogeneity; between the decline of the official Turkey and the return of the repressed" (Rumford, 2000: 143). The Military Museum certainly expresses the views of "the official Turkey", in its representation of the people - in this case, ordinary soldiers - as not "repressed", but making a significant contribution to national stability. If the museum were to promote heterogeneity over homogeneity, its status - and its

funding - as a provider for the common good might be called into question.

In the Turkish and Bulgarian contexts, the concept of national identity as represented in the two museums is overwhelmingly based on soil and/or roots, which have had to be defended against foreign invaders. For any so-called "enlightened" policy of museum education to be implemented, curators must first address certain issues posed over a decade ago by the Indian critic S. P. Mohanty:

How do we negotiate between my history and yours? How would it be possible for us to recover our commonality, not ... our shared human attributes ... but, more significantly, the imbrication of our various pasts and presents, the ineluctable relationships of shared and contested meanings, values and natural resources?
(13)

This can only be done if curators are prepared to re-consider the relationship between the museum, the funding institutions, and the visitors. Questions need to be answered, such as what is the function of a museum in contemporary culture? Are the two models proposed by Tony Bennett, of a museum as an instrument of government promoting civic attributes, or a museum promoting cultural diversity, valid in the Turkish and Bulgarian contexts? Can the museum create displays that prompt radical new approaches to the question of national, regional or ethnic identity? To answer these questions, curators need to re-consider the relationship between themselves and their funding institutions - especially at the present moment, when (in the Turkish context at least) confidence in the state as the universal provider of finance and/or cultural and intellectual leadership appears to have been significantly eroded. Can alternative methods of funding be found from the private sector to implement a new educational policy, especially for institutions - such as the Military Museum - that concentrate on national history? Only then can answers be provided to Onur's questions, which might ultimately lead to a significant increase in visitor numbers, and thereby guarantee the museums' continued existence.

Bibliography:

- Ashcroft, Bill et. al. (1995). "General Introduction." In *The Post-Colonial Studies Reader*. Ashcroft, Bill et. al (eds.). London and New York: Routledge. 1-7.
- Askeri Müze (1968). *Askeri Müze Rehberi*. İstanbul: Önkur Basımevi.
- Bennett, Tony (1998). *Culture: A Reformer's Science*. London: Sage Publications.
- Berry, Nancy, and Susan Mayer (eds.) (1989). *Museum Education: History, Theory and Practice*. Reston, Virginia: The National Art Education Association.
- Bhabha, Homi K. (1985). "Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority Under a Tree Outside Delhi, May 1817." In *Europe and Its Others*, Vol.1. Proceedings of the Essex Conference on the Sociology of Literature July 1984. Francis Barker et al. (eds.). Colchester: University of Essex.144-65.
- Clifford, James (1997). "Museums as Contact Zones." In *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. New Haven: Harvard University Press. 188-219.
- Dmitrov, Bozidar (1994). "The National Museum of History." *Museum Guidebook*. Sofia: The National Museum of History.
- Duncan, Carol (1990). "Art Museums and the Ritual of Citizenship." In *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display*. Ivan Karp and Steven D. Lavine (eds.). Washington and London: Smithsonian Institution Press. 88-103.
- Emiroğlu, Burhan et. al. (1973). *Askeri Müze*. Ak Yayınları Sanat Kitapları Serisi 6. İstanbul: Ak Yayınları.
- Eminov, Ali (1997). *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*. London: C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd.
- "Ethnic museum quotas dropped" (2001). *The Weekly Telegraph* 505: 2.
- Gladstone, William Ewart (1879). *Gleanings of Past Years 1851-77*. London: John Murray.
- İnalçık, Halil (1973). *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix.
- Kaplan, Flora Edouwaye S. (1994). "Nigerian Museums: Envisaging Culture as National Identity." In *Museums and the Making of "Ourselves": The Role of Objects in National Identity*. Flora E. S. Kaplan (ed.). London: Leicester University Press. 45-79.
- Kostova, Ludmilla (1997). *Tales of the Periphery: The Balkans in Nineteenth Century British Writing*. Veliko Turnovo: University of Veliko Turnovo Press.
- Lavine, Steven D. (1990). "Museum Practices." In *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display*. Ivan Karp and Steven D. Lavine (eds.). Washington and London: Smithsonian Institution Press. 151-9.
- Mansel, Philip (1995). *Constantinople: City of the World's Desire 1453-1924*. London, John Murray (Publishers), Ltd.
- Masefield, John (1917). *Gallipoli*. London: William Heinemann.
- Mohanty, S. P. (1989). "Us and Them: on the Philosophical Bases of Political Criticism." *The Yale Journal of Criticism* 21: 1-31.
- Montagu, Lady Mary Wortley (1993). *The Turkish Embassy Letters*. Malcolm Jack (ed.). London: Pickering.
- "Notes from the Foreign Ministry" (2001). *Newspot* 16, May/June: 14-15
- Onur, Bekir (2000). "Müze Ortamında Çocukla İletişim." [Communicating with children in museums.] *Kültür ve İletişim* 3/1 (Winter): 18-28.
- Radio Free Europe (1985). "Officials say there are no Turks in Bulgaria." 28 March: 1-6.

- Rumford, Chris (2000). "Turkish Identities: Between the Universal and the Particular." In *Dialogue and Difference: Proceedings of the Fourth Cultural Studies Seminar*, Ege University, May 1999. Laurence Raw and Ayşe Lahur Kurtunç (eds.). 139-49.
- Şimşir, Bilal N. (1990). "The Turkish Minority in Bulgaria." In *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*. K. H. Karpat (ed.). İstanbul: The Isis Press. 159-79.
- Sonyel, Salahi R. (1989). *Atatürk: the Founder of Modern Turkey*. Ankara: Turkish Historical Society.

Rosetta: Birinci Dünyada İşsizlik ya da Küreselleşmenin Tahripkar Egemenliği

Özet

Bu yazı, Luc ve Jean-Pierre Dardenne 'in 1999 yılı Cannes Film Festivalinde Altın Palmiye'ye layık görülen filmi Rosetta'yı konu alıyor. Film bölümlerine prestijli bir ödülü aldıktan sonra Amerika ve Avrupa basınında bu konuyla ilgili çok sayıda yazı çıktı. Bu makalede amacımız, yoksulluk ve işsizlik gibi temaları ele alma biçimi açısından farklı bir yerde duran bu filmi, farklı yayın organları tarafından nasıl algılandığını ortaya çıkarmak ve filmin ele aldığı temayı işleyiş biçimini küreselleşme bağlamında incelemektir.

**S. Ruken Öztürk
Nilgün Tatal**
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Rosetta: Destructive Sovereignty of Globalization and Unemployment in the First World

Abstract

This article is about Luc and Pierre Dardenne's Golden Palm (Cannes Film Festival, 1999) awarded film Rosetta. After receiving such a prestigious award, the film has been intensely reviewed in the American and European press. Our main aim in this article is to uncover how different newspapers and journals perceive the film which has a particular standing with respect to poverty and unemployment. Also, it is intended to analyse the theme of film in the context of globalisation.

Rosetta: Birinci Dünyada İşsizlik ya da Küreselleşmenin Tahripkar Egemenliği

Giriş

1999 Yılı Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye ödülünü Belçikalı Luc Dardenne ve Jean-Pierre Dardenne'in yönettiği Rosetta adlı film aldı. Filmin adı aynı zamanda "kahraman"ının da adıydı. Film bizi, 17 yaşındaki bir kızın iş aramasına, normal dünyanın dışına itilmiş alkolik annesiyle ilişkisine, kent dışında bir yerlerde kurulmuş bir kamp alanında bulunan karavandaki yaşamına tanık olmaya ve işsizliğin işsizler tarafından nasıl yaşandığını ve algılandığını "yaşamaya" ve algılamaya davet ediyordu.

Dardenne kardeşlerin hem belgesellerinin hem de uzun filmlerinin ana temalarını iş, işsizlik, yoksulluk, ihanet ve suçluluk duygusu oluşturur. İşçi bir babanın ve ev kadını bir annenin çocukları olan Jean-Pierre (1951) ve Luc (1954) Dardenne'in filmografilerinde, uzun yıllar ağırlıklı olarak işçi sınıfıyla ilgili belgeseller yer almıştır. Dardenne kardeşler çocukluklarını, Belçika'nın yoksul, işsizlik oranının yüksek ve toplumsal hareketliliğin (grevler ve direnişler) yoğun olduğu Wallonie bölgesindeki Seraing kentinde geçirirler. *Falsch* (1986), Yahudi bir ailenin dramını anlatan ve hayatta kalanların tarihsel sorumluluklarını ve işlenen suçların ardından duyulması gereken suçluluk duygusunu konu alan ilk uzun filmleridir. *Je Pense à Vous* (1992)'da (Sizi Düşünüyorum) 1980'ler Belçika'sında demir çelik fabrikalarında çalışanları ve işinden atılan bir işçiyi anlatırlar. 1996'da ülkelerindeki

göçmenlerin sorunlarına *La Promesse* (Vaat) adlı filmleriyle bir anlamda tanıklık ederler. 1997'de senaryosunu yazmaya başladıkları ve 1999'da yönettikleri Rosetta hem aynı bölgede çekilir, hem de yaklaşık olarak aynı temalar çerçevesinde gelişir.

Dardenne kardeşler uzun filmler yapmaya başlamadan önce Belçika'nın Wallonie Bölgesi'ndeki toplumsal hareketleri -özellikle de işçi örgütlenmelerini ve mücadelelerini- konu alan pek çok belgeye imza atmış olduklarından, Rosetta'nın konusunun işsizlik olması hiç de şaşırtıcı değil. Filmin öyküsü, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Belçika'nın ağır sanayi kalkınmasını gerçekleştirmesinde büyük bir rol oynayan ve Dardenne kardeşlerin yakından tanıdığı Wallonie Bölgesi'nde geçiyor.

Wallonie Bölgesi'nin Belçika ekonomisinde oynadığı rol, önce 1973 yılındaki ekonomik kriz ve ardından kömür, metal ve demir-çelik sanayilerinde yaşanan fordizt krizle birlikte tamamen tersine döner. Wallonie, ağır sanayi sektöründe çalışan işçilerin yoğunlukta olduğu zengin bir bölge iken, fordizmin kriziyle birlikte işsizlerin yoğunlukta olduğu bir bölgeye dönüşür.¹ *Rosetta*, gayri safi milli hasılası açısından dünya ülkeleri arasında on dokuzuncu sırada yer alan ve kişi başına düşen yıllık gelirin yaklaşık 24 bin dolar olduğu bir Batı Avrupa ülkesinin güneyindeki Wallonie Bölgesi'ndeki işsizliği konu alır.

Rosetta, sermayenin egemenliğini vahşice dayattığı bir dünyada bu egemenliğe ister istemez boyun eğdirilmiş

¹ Belçika Flandre ve Wallonie olmak üzere iki bölgeden oluşmaktadır. Flamanların yaşadığı Flandre zenginliğini Ortaçağ'dan bu yana tekstil endüstrisine borçluyken, Fransızların yaşadığı Wallonie zenginliğini kömür madenlerinden elde etmektedir. Bölge, kömür madenleri sayesinde 19. yüzyılda Belçika'nın endüstrileşmesini sağlamıştır. 1960'lı yıllara kadar kömür, Belçika'nın en önemli enerji kaynağıydı. Günümüzde ise, artık işletilmekte olan hiçbir kömür madeni yoktur. İşletilmekte olan tek kömür madeni 1992'de kapatılmıştır. Belçika'yı İngiltere'den sonra dünyanın en endüstrileşmiş ülkesi konumuna getiren ağır sanayi, 1960'lı yıllardan itibaren önemini kaybetti. 1980 yılında Belçika'da istihdamın yüzde 45'i sanayi işçiliği alanında yoğunlaşırken, 1994'te bu oran yüzde 28'e düştü. Uluslararası rekabet ve teknolojik yenilikler bu düşüşün temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra, küresel kriz Belçika'da öncelikle metal endüstrisini etkiledi. Bunu, Wallonie bölgesindeki fabrikaların rasyonelleştirilmesi izledi. Bu anlamda, post-fordist

önlemler öncelikle bu bölgedeki yoksulluğu artırdı. Bölgenin ulusal üretkenlikte oynadığı rol azalırken, 1940'lı yıllarda endüstri sektöründe yaratılan iş oranı yüzde 47 iken, bu oran günümüzde yüzde 23'e düştü. Flandre bölgesinde ise aynı yıllarda yüzde 23 oranında seyreden iş yaratma oranı bugün yüzde 69'a yükselmiştir. Dolayısıyla, Wallonie bölgesi günümüzde Belçika'nın giderek fakirleşen bir bölgesidir. bkz., *L'Encyclopédie Hachette*, 2000: 201

yığınların kendini duyurmakta zorlanan sözünün taşıyıcılığını yapan bir film olarak değerlendirilebilir. Sinema çevrelerinin böylesi bir filme nasıl yaklaştıklarını ve kurdukları söylemlerin neyin savunuculuğunu yaptığını görmek açısından filmin Altın Palmiye ödülünü almasının ardından, Rosetta'ya ilişkin olarak Belçika, Fransa, ABD ve İngiltere'deki basın organlarında ve sinema dergilerinde çıkan değerlendirmeleri gözden geçirmenin oldukça anlamlı olduğunu düşündük. Filmin işsizliği işleme biçimiye bizi filmdeki öğelerden hareketle küreselleşme üzerine düşünmeye itti.

Filme Yönelik Eleştiriler

a- Kadın Karakter Üzerine

Chicago Sun-Times'ta (2000) yazan Roger Ebert'e göre *Rosetta*, bir işe sahip olmayı mutlulukla eşanlamda gören genç bir kadının öyküsüdür. Aynı yazar, Rosetta'nın tinsel kız kardeşleri olarak Bresson'un Mouchette'i ile Varda'nın Vagabond'unu sayar. Film eleştirmeni Gérard Lefort ise sinema tarihinde birkaç kadın portresinin kalıcı olduğunu söyler ve Mouchette ile birlikte şu isimleri sayar:

C. T. Dreyer'in Jeanne'ı, Barbara Loden'in Wanda'sı ve Amos Kollec'in Sue'su. Eğer geçmişin ünlüleri trenine genç Rosetta da eklenilebiliyorsa bu isimler arasında belli bir zamana bağlı olmayışları gibi sarsıcı bir örtüşme vardır. Bu bağlamda erkeklerin sinemasının indirgenemez bir kimlikten, özgürlüğü her şeyin üstünde tutan kadın kimliğinden geçmesi gerekir (18).

Gérard Lefort, dikkati filmin adına çekerek; içinde yaşadığımız uygarlığın erkek egemen bir toplum olmasıyla kadınların ya babalarının ya da eşlerinin soyadlarını taşımak zorunda oluşları arasında bağlantı kurar ve filmin "kahramanının" özel adıyla anılmasının kadının bir birey olarak temsil edilmesine katkıda bulunduğunu söyler (18).

Gerçekten de Rosetta bir aidiyet ilişkisi aracılığıyla değil, kendi özel ismiyle kimlik arayışında olan bir kişi olarak çıkar

karşımıza. Özel isim filmde, hem toplumsal bir tanınma arayışının hem de insana yaraşır bir yaşam standardının sembolü olarak işlev görür. Rosetta isminin çağrışımları bile Dardenne kardeşlerin filmografilerindeki göç gibi temel temaların sürdürüldüğünü gösterir. Rosetta ismi filmin çekildiği ülke olan Belçika'da göçmenlerin yüzde 30'unun İtalyanlar olduğu olgusuna gönderme yaparak, Kuzey Avrupa'da teneffüs edilen imgelemsel bir Akdeniz esintisi yaratır. Film bize hem özel bir ismin hem de bir yüzün öyküsünü anlatmayı amaçlar. Bu nedenle de kamera, bu yüzü rahatsız etmeye, kızartmaya ve gözlerini yere indirmesini sağlamaya ya da onu darmadağın etmeye değil, bu yüzün bir biçimde sınırlarını itiraf etmesini sağlamaya çalışır. Yaptıkları bir söyleşide yönetmenler, özellikle a ile biten bir isim aradıklarını ve bunun İtalyanca kökenli olmasını istediklerini söylerken, üstü örtük bir biçimde sefaletin genel olarak göçmen kesimlerde daha sık görülen toplumsal bir yara olduğuna dikkat çekerler.

b- Profesyonellik ve Amatörlük

Dardenne kardeşlerin, sırrını keşfetmeye çalıştıkları karakteri canlandıran Emilie Dequenne, oynadığı ilk filmde en iyi kadın oyuncu ödülünü Bruno Dumont'un yönettiği *L'Humanité* (İnsanlık) filminin kendisi gibi amatör oyuncusu Séverine Canele ile paylaşır. En iyi kadın oyuncu ödülünün iki amatör oyuncuya verilmiş olması, hem sinema endüstrisinin profesyonel oyuncularını hem de film eleştirmenleri tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.

25 Mayıs 1999 tarihli *Le Monde* gazetesinde yayınlanan ve Cannes Film Festivali'ni konu alan yazıların çoğunda, profesyonel olmayan oyuncuların ödüllendirilmesinin herkesi, hatta oyuncuları bile şaşırttığına değinilirken, ortada bir oyunculuk çalışması olmamasına rağmen en iyi kadın oyuncu ödülünün *Rosetta* ve *İnsanlık*'in oyuncularına verilmesi şiddetle eleştirilir. Oyuncu seçimi konusunda, *Sight and Sound* dergisinde yayınlanan bir söyleşisinde Jean-Pierre Dardenne'in bu eleştirilere verdiği yanıt çok anlamlı: "Profesyonel olsun ya

da olmasın diye düşünmedik. Zaten Rosetta 17 yaşında olmalıydı ve en azından Belçika'da bu yaşta kimse profesyonel oyuncu değildir... Rosetta'ya inanabilirsiniz. Çünkü başka bir filmde onu başka bir karakter olarak görmediniz. O yalnızca Rosetta" (aktaran Kelly, 2000: 24). Bu tercih, kuşkusuz yönetmenlerin filmde yaratmak istedikleri "gerçeklik" etkisiyle ilgilidir. Oyuncunun inandırıcı oluşu, seyircinin karaktere güvenip güvenmemesi, karakterden kuşulanması ya da karakterin seyircide merak uyandırması açısından önemli bir rol oynar. Kieslowski'nin dekaloglarını beğenen Jean-Pierre Dardenne aynı söyleşide bu bağlamda: "Çünkü merkezde bir kuşku var. Karakter çerçeveye giriyor, siz ona güvenip güvenmeyeceğinizi bilmiyorsunuz. Umarız Rosetta'da bunun bir kısmı vardır" (akt., Kelly, 2000:24) der. Nitekim Rosenbaum (2000), Dardenne kardeşlerin yarattıkları karaktere romansal bir yoğunluk, belirsizlik ve kestirilemezlik verdiklerini ve bu öğeleri merakla birleştirdiklerini yazar.

c- Sanat Filmi mi Değil mi? ya da Karamsarlık mı İyimserlik mi?

25 Mayıs 1999 tarihli Le Monde gazetesi, 1999 Cannes Film Festivali en iyi film ve en iyi kadın oyuncu ödülleri açıklanmasının ardından ödül törenine katılanların şaşırıldığını yazar: "Böylesine radikal bir kararı hiç kimse tahmin edemezdi. Davetliler kararı duyduklarında ağızları açık kaldı". Le Monde bir yandan jürinin kararını, "Cannes'in gündelik gerçekliğin en karanlık yönlerini ele alan bir arayış sinemasını ve yaratıcı sinemayı desteklediğini gösterdiği" şeklinde yorumlar, öte yandan "oysa Cannes'da iyimser bir bakış açısına sahip bir çok film vardı" diyerek, filmin karamsar bir film olduğunu ima eder. Yarışmada yer alan David Lynch'in, Takeshi Kitano'nun, Raul Ruiz'in ve Pedro Almodovar'ın filmleri böylece iyimser filmler olarak nitelendirilir. Le Monde gazetesine göre, 1999 Cannes Film Festivali jürisinin estetik tercihi, bir yandan Cannes'da "toplumun içinde bulunduğu durumu ve insan ilişkilerinin en karamsar yönünü öne çıkaran filmleri

desteklediğinin" bir göstergesidir, diğer yandan aynı tercih, "sanat sinemasının yalnızlığa mahkum edildiğine" tanıklık eder. Tüm bunlar dikkate alındığında *Le Monde*, *Rosetta*'yı hem bir şekilde takdir eder ve jürinin Altın Palmiye ödülünü bu filme vermesini onaylar hem de iyimser olarak nitelediği ve sanat sineması kategorisine dahil ettiği filmlerin ödüllendirilmemiş olmasını eleştirir. Böylece Le Monde, *Rosetta*'nın bir sanat filmi olmadığını ve takdir edilecek tek yanının toplumsal bir sorunu ele almak olduğunu söylerken, dünya çapında ün yapmış yönetmenlerin ödüllendirilmemiş olmasını da eleştirir.

Libération gazetesinin tavrı *Le Monde* gazetesinin tavrından farklıdır. Filmin "karamsar" ve "karanlık" bir eser olarak nitelendirilmesine karşı 24 Mayıs 1999 tarihli *Libération* gazetesinde jüri başkanı David Cronenberg'in şu ilginç demeci yer alır: "Yalnızca sinemanın geleceği olduğunu hissettiğimiz şeyi seçtik ve şu anda marjinal olanın merkezi bir konuma geleceğini sezdik." Dolayısıyla *Libération* gazetesi *Le Monde* gazetesinin savunduğu gibi *Rosetta*'nın yalnızca toplumsal bir soruna eğilmekle yetinen ortalama bir film olduğu kanısında değildir: *Rosetta* şimdi kıyıda-kenarda duruyor gibi görünebilir, ama geleceğin merkezi olacaktır. *Rosetta*'nın karamsar olup olmadığı sorusu dönemin gazetelerinin hemen hepsinin sorduğu bir soruya dönüşür. *Sight and Sound* dergisinde Cronenberg'in aynı soruya verdiği yanıt yönetmenler tarafından alıntılanır; Cronenberg soruyu sinema endüstrisindeki egemen görüşleri eleştirecek bir şekilde şöyle yanıtlar: "Hayır, bana göre *Shakespeare in Love* (Aşık Shakespeare) karamsar, çünkü sinemaya inanmıyor. Rosetta beni iyimser kılıyor; çünkü sinemanın dünyayı değiştirebileceğini, sinemanın hâlâ dünyayı değiştirmeyi arzuladığını ve dünyayı değiştirme inancı taşıdığını gösteriyor" (aktaran Kelly, 2000: 24).

Fransa'da alanındaki en ciddi sinema dergilerinden biri olarak tanınan *Cahiers du Cinéma* da, 1999 Cannes Film Festivali jürisinin en iyi film tercihinin festival tarihinde hiç görülmemiş

bir şekilde eleştirildiğine dikkat çeker. Bu derginin yazarlarından Serge Toubiana, Cannes Film Festivali'nde ödüller şimdikiye kadar hiç bu kadar çok yorumlanmamış, eleştirilmemiş ve yuhalanmamıştı derken, Rosetta'ya verilen ödülün jürinin hiçbir etki altında kalmadan ve özgürce karar alabildiğini gösterdiğini vurgular (22). Toubiana göre, *Rosetta*, David Lynch'in filmi gibi uyum ya da güzellikten yana olmayan, kurgu karşısında belgeseli tercih eden, yanılısama karşısında gerçekçiliği ön plana çıkartan ve özellikle de kızgınlığı dile getiren bir film; aynı zamanda bu film, filmlerin tartışma yarattığını, sinemanın da dünyayı ifade etme gücünü tamamen yeniden ele geçirdiğine tanıklık eder (23).

Toubiana, *Cahiers du Cinéma*'da, her ödülün bir jürinin imzasını, tavrını ve izini taşıdığını belirterek, 99 Cannes jürisinin bu açıdan bakıldığında, jürilerin en paradoksalı, en kışkırtıcısı ve en özgürü olarak anılacağına işaret eder (22). Bu sinema dergisinin filme yönelik tutumunu biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele aldığımızda şunları söylemek mümkündür: 1999 Cannes Film Festivali jürisinin eleştirilere karşı tavrı alarak çevresinde belli bir hoşnutsuzluk yaratması, özellikle festivale katılanların çoğunun Pedro Almadovar'ın filmi favori göstermeleriyle bağlantılıdır. Ancak dergiye göre, David Cronenberg ve yanındakiler, en radikal, en tuhaf ve en muhalif yolu seçerek Altın Palmiye ödülünü *Rosetta*'ya, Büyük Ödülü ise *İnsanlık'a* verdiler. Bu gözüpek ödül, festivalin alışlagelmiş işleyişinde bir gedik açar. Jüri, seçimiyle taraf tuttuğunu gösterir ve Cannes'ı olası bir savaş alanına çevirir. *Rosetta* daha çok sinemanın dünyaya bakma ve dünyayı biçimlendirme gücünü yeniden ele geçirdiğinin simgesi olarak kabul edilir. Tutucu bir bakış açısına sahip ve egemen söylem ile tavrı sürdürmekten yana olan eleştirmenler ise jürinin kararını, Hollywood'u Cannes'dan uzaklaştıracağı, star sistemini yok edeceği ve film ile seyirci arasındaki kopukluğu arttıracığı kaygılarıyla eleştirirler. Jürinin kararını olumlu bulan eleştirmenler ise, sinemayı kültürel ya da medyatik uyuşukluğundan uzaklaştıran bu filmin, herkesi tavrı almaya

zorladığını vurgular. Yine de bu ödülün belli bir güzellik zevkenden daha çok ideolojik ve biçimsel bir tavır alışını yansıttığına değinen olumlu eleştirilerde, eğer güzellik jürinin aradığı bir şey olsaydı, Lynch, Kitano vb. gibi yönetmenlerin ödül alacağı da dile getirilir. Oysa, jürinin seçimi daha radikal ve açıkça *anti-romanesk* (geleneksel anlatının öğelerine karşı) bir tavra denk düşer. Dünyayla bir biçimde hesaplaşmak isterken film (*İnsanlık*'la birlikte) sinemada hem politik olarak taraf tutmayı savunan hem de ahlaki olduğu kadar estetik olan bir bakış açısı sorununu son yıllarda gündeme getiren en başarılı filmlerden biridir. Bir yanlış anlamayı önlemek için, her iki filmin de bir "yoksulluk sineması" talebinde bulunmadığını belirtmekte yarar var. Filmin "yoksulluk edebiyatı" yapmaktan uzak olduğu Louise Hélot gibi birçok yazar tarafından da dile getirilir (31).

Cahiers du Cinéma dergisinden Serge Toubiana'a göre ödül, ne Fransa'ya ne de Belçika'ya gitti; kendisiyle övünen ve giderek daha zor bir biçimde kendi bölgesel sinemasını üreten kuzeye verildi (23). Belli bir ateşi yanık ve belli bir kızgınlığı ayakta tutmaya özen gösteren bir bölge sineması bu. Kuzeyin bu sineması, romanesk sinemanın alışık olduğu oyuncu bedenlerinden farklı bedenlere gereksinim duyuyor.

25 Mayıs 1999 tarihli Belçikalı *Le Soir* gazetesi, yorumlarını daha çok jürinin aldığı kararla sinema seyircisine nasıl bir mesaj verdiği üzerinde yoğunlaştırır. *Le Soir* gazetesine göre çoğu eleştirmenin de fark ettiği gibi jüri bu tercihi yaparken seyirciye şu mesajı verir: "Daha meraklı ve gururlu olun. Film yönetmenlerinin sizi kestiremeyecekleri bir yerde durun. Yenilik yapan, bir şeyleri değiştiren, size el uzatan ve zor denilen bu filmleri görmek için biraz çaba sarfedin. Bu anlamda sinema rahatsız etmeli, tepki uyandırmalı ve izleyiciyle dayanışma içinde olmalıdır". *Le Soir*'ın filmi olumlayan bakışına *Libération* da katılır. 25 Mayıs 1999 tarihli *Libération*'daki eleştirisinde Gérard Lefort, jürinin araştırmacı bir beyni ödüllendirdiğini ve başkan Cronenberg'in kendi sinema

2

Bu yasa hakkındaki bilgi, 26 Kasım 2000 tarihli *Radikal* gazetesinden alınmıştır.

dünyasından ve coğrafyasından yönetmenleri gözetmek yerine kendi tarzından farklı olanları cesaretlendirmekten kaçınmadığını vurgular. *Le Monde* gazetesinde jürinin kararının hem olumlu hem olumsuz bir şekilde değerlendirildiğine dikkat çekmiştik. Aynı gazetenin 25 Mayıs 1999 tarihli baskısında yazan Jean-Michel Frodon'a göre *Rosetta*, öncülüğünü birkaç yıl önce Lars von Trier'in yaptığı dogmacı bildirgeyi radikalleştirilen bir filmidir. Bu gazeteciye göre *Rosetta*, "bir gündelik yaşam gerillası. Saklandığı yerler, gizli geçitleri var; ama bunlar zafer elde etmek için değil. Olası bir zafer yok. Olası olan tek şey, bozgunu biraz daha geciktirmek".

Kısaca, *Rosetta* filminin *Le Monde* gazetesinde sinema endüstrisinin genel geçer kuralları gözetilerek maruz kaldığı eleştirileri saymazsak, farklı ülke basınlarından ve sinema alanında uzmanlaşmış dergilerden, sinemada yeni bir eğilimin temsilcisi olması anlamında genellikle olumlu eleştiriler aldığı söylenebilir.

Bizim açımızdan *Rosetta*, küreselleşme olgusunun gelişmiş bir ülkenin fakirleştirilmiş bir bölgesindeki tezahürlerini tam da uluslararası bağlamda küreselleşme karşıtı hareketlerin kendilerini yavaş yavaş kabul ettirmeye başladığı bir dönemde çekilmiş ve Cannes Film Festivali gibi alanında otorite olmuş bir festival tarafından ödüllendirilmiş olması nedeniyle ilgiye değer bir film. Film öncelikle ele aldığı konu ve bunu işleyiş biçimiyle küreselleşmenin yarattığı toplumsal sorunlara ilişkin tartışmalara olağanüstü katkıda bulunacak bir niteliğe sahip. Sözgelimi filmin gösteriminden sonra Belçika hükümeti işsiz gençlere işsizlik parası verilmesini öngören bir yasa çıkardı. Bu yasanın "Rosetta Yasası"² olarak adlandırılması ise Dardenne kardeşlerin filminin, toplumsal sefalet ve yoksulluk sorunlarının üzerinde daha ciddi bir şekilde düşünülme başlanmasına yaptığı katkının somut bir kanıtıdır. Dardenne kardeşler, küreselleşme politikalarının insan varlığını nasıl örgütlü dayanışmadan yoksun bıraktığını ve etik kaygıların şüpheyle karşılandığı bir dünyada yaşamaya mahkum ettiğini

"gerçekçi" bir sinema diliyle oldukça ikna edici bir şekilde "gösteriyor".

İşsiz Bir Kızın Doksan Dakikası

a- İşsizlik

İtalyan Yeni Gerçekçiliğinin kuramcısı sayılan Zavattini "İdeal film, yaşamında hiçbir şey olmayan bir adamın 90 dakikasidir" der (Cook, 1990: 453). Bu yönüyle film, tam da tüm isteklerine karşın yaşamında hiçbir şey olmayan, yaşamını değiştiremeyen *Rosetta*'nın 90 dakikasını anlatır. Penelope Houston'ın belirttiği gibi yeni gerçekçilik, devrimci olmayan bir toplumda devrimci bir sinemaydı (Cook, 1990: 455). *Rosetta*'nın ayakta kalabilmek için verdiği çabalar ister istemez bir dönemde çığır açmış olan yeni gerçekçi film *Bisiklet Hırsızları*'nı (De Sica, 1948) anımsatır. *Bisiklet Hırsızları*'nda babanın çalınan bisikletini araması da zaten iş araması anlamına geliyordu. 1948 yılının İtalyası ile 1999 yılı Belçikası arasında ortak noktalar vardır. *Rosetta* savaş sonrası dönemde ya da bir üçüncü dünya ülkesinde çekilmemiş olsa da, günümüzün en acil sorunu olan işsizliği ve yoksulluğu konu alır.

Bu nedenle film ilk sahnesi izleyiciyi sarsan bir tokat gibi, silahtan çıkan bir ateş sesi gibi başlar. Bir mermi gibi koridorları koşarak aşan *Rosetta*'nın kızgınlığını ve sonu olmayan enerjisini durdurmak için tüm film gerekecektir diyen Bénoliel (25), "silah", "mermi" gibi benzetmeleri hiç de rastlantısal olarak kullanmaz. Çünkü "savaş" kavramı yönetmenlerin zihinlerinde de vardır. *Sight and Sound*'da Kelly'nin sorularına verdiği yanıtta Luc Dardenne şöyle der:

Rosetta'nın senaryosunu yazarken, onu üç mekanda yaşar durumunda tasarladık. İlki bir savaş alanı: Bir iş, konum ve yer bulmak için savaştığı dünya. Sonra kamp var: Yaşadığı karavan ve *Rosetta*'nın küçük ritüelleri. Sonra bu iki mekan arasındaki sınır: Kamptan işyerine giderken geçtiği yol. Savaşta bir askeri izler gibi *Rosetta*'yı izlemeye karar verdik. Bu yüzden kamera onun nereye döneceğini asla bilmez..

Rosetta bir şey yapmadan önce kamera bir şey yapmaz, o bakmadan kamera bakmaz. Savaş düşüncesi, bugün iş sahibi olmanın bir savaş olduğu sezgimizden doğdu (24).

Rosetta'nın mahkum edildiği bir hareketliliğe dikkati çeken Bénoliel, daha filmin başlarında hareketli bir sahneden ("kilometrelerce kulvarı kızgınlıkla koşan Rosetta") sonra "bir sporcunun dinlenmesi gibi" durağanlaşmasını, bir şeyler yiyip içmesini, (hatta sporcuların kullandığı türden su kabı kullanmasını) "maratoncunun yalnızlığı" olarak nitelendirir (25). Dardenne Kardeşlerin metaforu, toplumsal sinemanın bir spor olduğudur.

Savaş ve spor gibi biri düşmanı yok etmeye diğeri karşı takımı her ne pahasına olursa olsun yenmeye odaklı iki etkinlik günümüz toplumlarını en iyi karakterize eden etkinliklerdir. Her ikisinin de ortak paydasında rekabet yatar. Bu da Gorz'un "çalışma uygarlığımız" dediği uygarlığın toplumsal sistemi ikiye bölmesiyle ve iki vitesli toplum diye adlandırılan bir toplum yaratmasıyla ilişkilidir. Öyle ki bu toplumda yaşayan insanlar "dengeli işlerden birini elde etmek için dizginsiz" bir şekilde rekabete girerler. Toplum, dövüş sporları modelini örnek alır; toplumsal ilişkiler ise aşırı kavgalar modelinden hareketle inşa edilir. Toplum ve toplumsal ilişkileri anlatırken dilde, askeri söz dağarcığı ve savaş imgeleri bolca kullanılır (1993: 40).

Rosetta bu iki vitesli sistemin ihtiyaç duymadığını söylediği bütün enerjisini çeşitli geçici işler arayarak (geçici olduğunu belki kabul etmeyerek) bütün bir film boyunca tüketir. Tam da rekabet gücüne sahip olmadığı için bu enerjisini böylesine ölümcül bir şekilde harcar. Oysa toplumsal sistem bu tür enerjileri, kazanma hirsına dönüştürme ideolojisiyle işler. Rosetta'nın enerjisi tükenmeye mahkumdur. Küreselleşmenin kaçınılmazlığına ilişkin basite indirgenmiş egemen söylemin sistematik bir eleştirisini yapan Samir Amin'e göre, egemen söylem, gelişmeyle piyasanın genişlemesini eşanlı kullanır ve piyasa genişlemesinin zorunlu olarak toplumsal ilerleme ve

demokrasiye "yol açtığını" ve "zorluklar"ın (onların adlandırmasıyla yoksulluk, işsizlik ve toplumsal kutuplaşma "kümeleri") "geçici" olduğunu ima eder; ama kimse, bu geçiciliğin birkaç yıl mı birkaç yüzyıl mı süreceğine ilişkin bir düşünce ileri süremez (11).

Gorz'a göre bizden gizlenen, düzenli, tam gün, bütün yıl ve bütün aktif yaşam boyunca süren işin, bir azınlığın ayrıcalığı olduğudur; aktif nüfusun yarıya yakını için ise çalışma, üretken bir topluluk içinde onların yerini belirleyen bir etkinlik olmaktan çıkmıştır. Geçici işlerde çalışarak ne toplumsal saygınlığa, ne de en temel ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağına sahiptirler. Fransa'daki durum da böyledir.

Fransa yalnızca 2.5 milyon işsiz değil; aynı zamanda "kuraldışı" ya da tipik olmayan diye adlandırılan işlerdeki (geçici, sürekli olmayan, yarım gün ya da gerçeğe aykırı olarak "bağımsız" denen işler) 3 milyon aktif nüfusu da hesaba katar. Fransa'da yeni bulunan işlerin üçte ikisinden çoğu "kuraldışı" etkinliklerdir...Amerika ve İngiltere'de işsizler ve geçici ya da yarım günlük işlerde çalışanlar hep birlikte nüfusun yüzde 45'inden fazlasını oluşturur. İngiltere'de kadınların yüzde 50'si ve erkeklerin yüzde 25'i, yani kullanılan işgücünün yüzde 36'sı kuraldışı işlerde. İngiltere'de 5 yıl içinde yaratılan işlerin yüzde 90'ı geçici ve/ya da yarım günlük işlerdir. Amerika'da 1980 yılı boyunca yaratılan işlerin yüzde 60'ına yoksulluk sınırının altında ücret verilir (1993: 39).

Filmde Rosetta sırasıyla bir mağazada tezgahtarlık, bir süpermarkette satış elemanlığı ve bir kurumda temizlikçilik yapmak ister. Fakat hiçbir iş talebine olumlu yanıt alamaz. İlk çalıştığı iş de zaten geçici bir iştir. Filmin söylemediği ama bize düşündürdüğü şey, Rosetta'ya sunulan işlerin doğası gereği geçici işler olduğudur. İşsizliğin günümüzdeki adı da 'geçici işler'de çalışmaktır. Bu yüzden işsizlik ile geçici işlerde çalışmak arasında hiçbir fark yoktur. Film bize Belçika'nın işsizlik oranının çok yüksek olduğu Wallonie bölgesindeki küçük bir işsizlik hikayesini tikelmış gibi anlatmaya çalışırken, geçici işlerde çalışanların işsizliğinin öncelikle üçüncü dünya

ülkelerini, 1990'lardan bu yana da birinci dünyanın kimi kurtarılamamış bölgelerini ilgilendiren daha genel bir olgu olduğunu da hissettirir.

OECD ülkeleri arasında kamu borcu en yüksek olan ülkelerden biri, Belçika'dır. Belçika gibi çoğu Avrupa ülkesi 70'li yılları ücretlerde değişiklik yapmadan tamamladı. Ücret farklılıklarındaki artış ancak 80'li yılların sonunda, o da zor fark edilecek ölçüde kendini göstermeye başladı. Gelir eşitsizliklerindeki artışla birlikte işsizlik de otomatik olarak artar. Örneğin, ABD'deki işsizlik oranı 1973'den beri hemen hemen aynı kaldığı halde, Avrupa gerçek bir uygarlık bunalımı olan bir alt üst oluş yaşadı, bu da kitlesel işsizliğin kaçınılmaz görünen yükselişiydi. Amerika'da işçi işsiz kaldığında kolayca yeniden başka bir geçici iş bulabilirken, Avrupa'da işsizlik mutlak bir çöküş olarak yaşanır. "Hakikaten, Amerikalıların sanayi toplumlarının bunalımını ücret farklılıkları bakımından yaşamalarıyla, Avrupalıların işsizlik olarak yaşamaları arasında neredeyse kusursuz bir denklik vardır. Paul Krugman'ın söylediği gibi 'parasız Amerika' ve 'işsiz Avrupa' tek bir olgunun iki ayrı yüzünü temsil ederler" (Cohen, 2000: 86-89). Avrupa'daki işsizliğin anahtarı, aslında, Amerika'daki ücret eşitsizliklerinin de anahtarıdır. İstihdam bunalımı öncelikle, vasıfsız emeğe talepteki yeni azalmanın bir yansıması olarak görülmelidir. 1970'ler ve 80'lerde şiddetlenen istihdam "bunalımı" vasıfsız emeğin bunalımından başka bir şey değildi: 1990'a gelindiğinde vasıflı işçilerin işsizlik oranı yüzde 4,5'tu, oysa vasıfsız işçilerin işsizlik oranı neredeyse yüzde 20'ye ulaşmıştı. Bunalım ABD'de ücret kesintileri olarak, Avrupa'da ise istihdamdaki gerileme olarak kendini gösterdi. (Cohen, 2000: 90-94). Avrupa'da geçici iş bulmak bile, zorlu bir mücadeleyi gerektirir. Avrupalı işsiz, Avrupa'daki fordist dönemin temel niteliklerinden biri olan sendikali iş yaşamından gelmesi, Avrupa Devletlerinin pek çoğunun uzun yıllar refah devleti deneyimine sahip olması ve sosyal devlet anlayışının yaygınlığı nedeniyle işsizliği daha derin bir kriz olarak yaşar. Kriz sadece maddi bir kriz olarak yaşanmakla da kalmaz, oldukça ciddi bir kimlik krizi olarak deneyimlenir.

b- Marjinallik

Avrupa'nın yaşadığı uygarlık bunalımı, bir yandan kitlesel işsizliğin artmasıyla, öte yandan sermayenin artık hiçbir zahmete katlanmadan kâr elde etmeye başlamasıyla doğrudan bağlantılıdır. Aslında, fordizmin krizini aşmak için tek çarenin fordist iş dünyasının kısıtlamalarından ve kurallarından kurtulmak olduğunu düşünen sermaye, bir yandan işçilerin uzun mücadeleler sonucu elde ettiği toplumsal hak ve kazanımlarını ortadan kaldırırken, öte yandan da kendi iktidarını, tek ve mutlak iktidar olarak piyasa ekonomisini görece düzenlediği varsayılan ulus-devletleri iktidarsız bırakarak dayattı.

Sermaye en yüksek kâr umabileceği yere yatırım yapar; bu da yoksul sınıfın en baskın gereksinimlerini karşılayacak şeyler üreterek değil, ödeme gücü en yüksek tabakaları kısıktırarak mallar ve hizmetler üreterek yapılır. Bu nedenle, ekonominin liberalleştirilmesi her zaman yoksulların yoksullaştırılması ve zenginlerin zenginleştirilmesi ile başlar (Gorz, 1993: 29).

Zenginlerin sürekli zenginleştiği, yoksulların giderek daha fazla yoksullaştığı bir dünyanın katı anlamda bir sömürü dünyasından başka bir şeye benzemeyeceği de açıktır.

Gücün yurtsuz doğası ile "bütün hayat"ın bir toprağa sürgit bağlılığı arasında ortaya çıkan yeni bir asimetri vardır; iplerinden kurtulmuş, kısa bir duyuruda ya da ikazda bile bulunmaksızın taşınabilen güç artık sömürmekte ve bu sömürünün sonuçlarına katlanmamakta özgürdür... Sonuçlara katlanma maliyetlerinin yatırımını "verimliliği" hesaplarına katılması gereği artık ortadan kalkmıştır. Sermayenin bu yeni özgürlüğü, malum eski devirlerdeki, kendilerini besleyen nüfusun ihtiyaçlarına zerre kadar kulak asmayan uzaktaki toprakların efendilerinin özgürlüğünü hatırlatıyor (Bauman, 1999: 17).

Rosetta'nın trajedisi, sömürülme değeri bile taşıyıp olmamakla başlar. Caille ve İnsel'e göre, ücretliler içinde bir kesim görece olarak yoksullaşırken dünya nüfusunun gittikçe artan bir diğer kesimi ise sömürülme değeri bile taşımadığı için mutlak

bir yoksullaşma girdabı içinde boğulmaya başlıyor. Maddi tüketim olanaklarına ulaşmanın ötesinde, bugün yerküre nüfusunun önemli bir bölümü, toplumsal değer sahibi olma ve kendine saygı olanaklarından mahrum biçimde yaşamaya mahkum bırakılıyor. Temel gereksinimlerin karşılanamaz olması kadar vahim ve uzun vadeli sonuçları itibarıyla daha kalıcı olan bir hak ve onur yoksunluğuna dayalı bir fakirlik, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü tehdit ediyor (34). Toplumsal değerini ve saygınlığını elde etme mücadelesi veren Rosetta'nın iş aramasının gerisinde, yemek, içmek ve barınmak gibi temel ihtiyaçları karşılama arzusu yatar. Rosetta için bu temel ihtiyaçların karşılanmasıyla toplumsal bir tanınmaya sahip olma neredeyse aynı anlama gelir. Zaten bunlar "normal" insan olmanın koşullarını da yaratır. Rosetta, yemek istemektedir, ancak film boyunca Rosetta'nın "normal" insanlar gibi masaya oturup yemek yediği tek bir an vardır, o da arkadaşı Riquet'yi evinde ziyaret ettiğinde onunla birlikte yediği yemektir. Yedikleri yemeğin "normal" bir yemek olmadığı konusunda ise hiç kuşku yoktur; birlikte kuru ekmekleri kızartıp yerler. Bunun dışında, Rosetta hep ayak üstü gaufre -bir tür kağıt helvası- yer, su içer. Karavanında karnını doyurduğu tek anda ise yemeği, haşlanmış bir yumurtadır. Karavan onun sürekli yaşamak istediği mekan değildir; karavanın önüne annesinin bitki diktiğini görünce, Rosetta'nın bir hışımla "dikme onları, burada kalmayacağız zaten" diye bağırmasıyla ortaya çıkar. Bir kamp yerinde bulunan karavanda kalmak istemez. Bir yandan karavanın, toplumun ev olarak algıladığı barınma yerini temsil etmediğini bilir, diğer yandan ise kamp yerinin yöneticisinin inisiyatifine kalmış bir yaşam sürdürdüklerinin farkındadır ve bundan rahatsız olur. Karavanın kış koşullarında hiç de sağlıklı olmayan bir barınak olmasının yanı sıra, su ihtiyacının bile dışarıdan karşılanması zorunluluğuna bir de suyun kampın yöneticisi tarafından sürekli kesilmesi eklenir.

Rosetta niye karavandan kurtulmak ister? Rosetta'nın karavanda yaşamak istememesi, bir iş sahibi olup

"normalleşmek" istemesiyle örtüşür. Karavanda yaşamak da toplumun dışına itilmişliğin, merkezden uzaklaşmanın bir göstergesidir. Merkezin dışında çamurlu kamp alanı ve bir otobandan geçip ayakkabılarını değiştirdiği orman bulunur. "Normal" insanların yaşamak istemeyecekleri alanlardır bunlar.

Küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak toplumsal sefaletin ve geriliğin bir göstergesidir. Yerel varoluşun getirdiği sıkıntılar yetmezmiş gibi, kamusal mekanlar yerelleşmiş hayatın dışına çıkmış, yerel birimler anlam yaratma ya da anlam müzakere etme kapasitelerini kaybetmiş ve giderek daha fazla kendi denetimleri dışındaki anlam verme ve yorumlama eylemlerine bağımlı hale gelmiştir... Küreselleşme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası mekanı giderek bölme, insanları ayırma ve dışlamadır (Bauman, 1999: 9).

İşe giderken Rosetta'nın ormandan geçip merkeze ulaşması ya da mekanların bölündüğünün göstergesi olarak iş ve özel mekan giysilerinin -çamurlu kamp için çizmeler, caddeler ve iş yeri için ayakkabılar- farklılığı bağlamında arzuladığı hep 'öteki' mekanlardır; mekan bölünmesi Rosetta gibi marjinalleştirilmişlerin aleyhine işler.

Rosetta'nın marjinalliğe karşı mücadele ettiğini, uyumadan önce kendisiyle girdiği şu diyalogda görürüz: "Senin adın Rosetta. Benim adım Rosetta. Sen bir iş buldun. Ben bir iş buldum. Senin normal bir hayatın var. Benim normal bir hayatım var. Çukura düşmeyeceksin. Çukura düşmeyeceğim. İyi geceler. İyi geceler." Lefort'a göre, sen-ben yer değiştirmesi bizi kuşatıyorsa, derinlerde yatan çocukluk korkularımıza yanıt veriyordur. Bu melekle hayvan arasındaki diyalogdur, aynı zamanda şeytanın ve perinin duasıdır, dinsel bir şeydir (18). Uykuya dalmadan önce Rosetta'nın kendi kendisiyle girdiği bu diyalog, bir yandan içinde yaşadığı kabusu dile getirmesine aracı olurken, diğer yandan bir toplumsal kimliğe sahip olma arzusunu, uykunun tüm kimlikleri alt üst edici dünyasına karşı ayakta tutmaya çalıştığını gösterir. Çünkü uyku Bougnoux'un da dediği gibi toplumsal kimlik ve tanınma talebinden vazgeçtiğimiz andır:

Freud'la birlikte uyuyan kişinin mutlak anlamda egoist olduğunu belirtebiliriz. Uykuya dalmak yalnızca "benzerleri"ne değil, ama aynı zamanda kendi tikel oluşum sürecinin kazanımlarına da yatırım yapmaktan vazgeçmektir: Elbiselerini, gözlüğünü ya da diğer yapmacık şeyleri yatağının ucunda bırakan kişi, orada aynı zamanda dili, algılamayı, akli, ayakta dik durma pozisyonunu, kısacası terimin geniş anlamında kültürünü de bırakır. Ötekileriyle karşıtlık içinde ortaya çıkan toplumsal bir kimliğe ve tanınmaya sahip olduğu haliyle yatağın ucunda kendi Ben'ini bırakır (262).

Uykuya bile ben'ini teslim etmek istemeyen özne Rosetta, aynı zamanda kendisini çağırması gerekirken içine düştüğü krizden dolayı çağırılmayan sistemin ideolojisini içselleştirerek kendi kendisini çağırır. Althusser'e göre, özne aracılığıyla ve özneler için olmayan ideoloji yoktur. Her ideoloji de somut bireyleri özne haline getirme işlevine sahiptir. Özne kategorisinin işleyişiyle, her ideoloji somut bireyleri somut özneler olarak çağırır ve adlandırır. İdeolojinin varoluşu ile bireylerin özneler olarak çağrılmaları veya adlandırılmaları bir ve aynı şeydir (60-64). Çalışma ideolojisini içselleştiren Rosetta, bu ideolojiyle hayatını anlamlı kılmaya çalışır; oysa çalışma ideolojisini egemen kılan sistem, kronik bir kriz içindedir.

"Kriz" in semptomatik tedavilerine umut bağlanmamalı, çünkü artık kriz diye bir şey yok: "İş" i tamamıyla ortadan kaldıran yeni bir sistem ortaya çıktı. Bu sistem, herkesi bu yok ettiği işe sahip olmak için mücadele etmeye zorlayarak, en kötü tahakküm, kölelik ve sömürü biçimlerini yeniden canlandırıyor. Bu sistemin yüzüne vurulması gereken, işi ortadan kaldırması değil, normlarını, saygınlığını ve erişilebilirliğini yok ettiği bu "iş" i, zorunluluk, norm ve herkesin haklarının ve saygınlığının yeri doldurulamaz ilkesi olarak tanımlamakta ısrar etmesidir (Gorz, 1997: 11).

Dardenne kardeşler Rosetta'ya çalışma ideolojisiyle seslendiğinde ve onu var etmeye çalıştığında aslında sistemin işi yok etmiş olduğunu ve sistemin yüzüne vurulması gereken şeyin yarattığı işsizlikten daha çok, işi hâlâ insanların varoluşunun temel ölçütü olarak kurması olduğunu gözardı

ederler. Bununla birlikte Dardenne'nin amacı, zaten üst bir söylem kurarak sistemi genel anlamda eleştirmek değil, sistemin çelişkilerini ve bu çelişkileri birebir yaşayan insanların bu çelişkilerle nasıl mücadele ettiğini göstermektir. Rosetta'nın ya da herhangi başka bir işsizinin adına konuşmazlar, işsizle empati kurarak çelişkileri onun bakış açısından yansıtırlar. Luc Dardenne'in şu sözlerinde de işsiz bir insan için "iş" in ne anlama geldiğini açıkça görebiliriz:

İşiniz varsa toplumla da sözleşmeniz vardır. Belli yükümlülükleriniz vardır; bu her zaman hoş olmayabilir, kullanılabilir, sömürülebilirsiniz. Fakat haklarınız vardır, onlar için savaşıabilirsiniz. İş aracılığıyla toplumu dönüştürebilirsiniz. Eğer işiniz yoksa bunları da yapamazsınız. Rosetta herhangi bir iş yapmak ister, gerisinin önemi yok. O ait olmak ister. Kameranız neredeyse sürekli hareket eder, ama ne zaman Rosetta çalışırsa o durur. Ondan biraz uzak dururuz ve ona bakarız. Gaufre satarken müşterilere değil ona odaklanırız, ona bakan müşteriler oluruz, o bakılmaktan mutludur. Çünkü bakımımızla Rosetta, orada olma hakkına sahip olduğunu anlar; bir hayvan gibi yaşamaktansa topluma ait olmak ister. Tanındığı için mutludur. İnsan olarak statümüzün tanınma yerinin iş olduğunu söyleyebiliriz (aktaran Kelly, 2000: 24).

Kapitalizmin bugün geldiği aşamada birisinin iş bulması, bir başkasının işini kaybetmesi anlamına gelir. Rosetta, işi öylesine yüce bir değer ve normallığın göstergesi olarak kurar ki, bu işi elde etmek için kendisine tek yardım eli uzatan kişiye karşı da arkadaşlığın, dayanışmanın ya da sevginin gerektirdiği biçimde davranmayı belli bir süre için askıya alır. Bu anlamda Louise Héliot'a göre filmin amacı, toplumsal sorunlara çözüm getirmek değil, bu sistemde etik sorunların nasıl ortaya çıktığını göstermektir (1999:35). Luc Dardenne'e göre (aktaran Héliot, 1999: 36) birisine ihanet etmek onu öldürmekle, hatta kendini öldürmekle eş anlamlıdır. İhanet etmek, Rosetta'nın yaşadığı toplumsal şiddetin bir parçasıdır. Rosetta, Riquet'nin patronunu kazıkladığını öğrendikten sonra onun yerini almak için Riquet'yi patronuna ihbar eder. Jean-Pierre Dardenne Rosetta'nın suçluluk duygusunu "Patrona Riquet'nin kendisini

3
Rosetta için Brunette de
"vahşi bir hayvan"
benzetmesi yapar

4
Öneriyi reddederken "gerçek
bir iş" istediğini söyler.
Sosyolojik olarak "iş", zaman
ve mekan içinde diğer
etkinliklerden ayrılmış belirli
türden bir etkinlik anlamına
gelir. Bir büroda, bir pazar
yerinde ya da bir fabrikada
oluşur ve belirli zamanlarda
(örneğin 9'dan 5'e)
gerçekleşir. Neyin iş olduğu,
neyin olmadığı toplumsal
açıdan belirlenmiştir.
Modern endüstri
toplumlarında, toplumsal
açıdan karşılığı bir ücret ya
da maaş olarak ödenmiş şey iş
olarak tanımlanır. İşsiz insan,
düzenli bir gelir
kaynağından yoksun kişidir,
bir gelire ihtiyaç duyan ve
onu arzulayan kişidir"
(Worsley, 1977: 274-75,
italikler özgün).

kazıkladığını söylediği sırada patronun arkası Rosetta'ya dönüktür, bu rastlantı değildir, Rosetta onun yüzüne bakamaz" diyerek açıklar. Tıpkı Vaat filminde Igor'un, acı bir gerçeği (kocasının ölümünü) Burkina Fasolu siyah kadına arkası dönükken söylemesinde olduğu gibi. Rosetta, çok sefil bir ortama mahkum edilmiş, ormanın derinliklerinde yaşayan bir hayvan³ gibi hayatında duyguya yer bırakmaz. Riquet ile karşılaştığında baştan çıkarılmaya izin verecek durumda değildir. Yönetmenler "Yaşına uygun düşmesine karşın Rosetta aşkı düşünmez. Kim yiyecek bir şeyi yokken, barınacak bir yeri olmadan sevebilir ki? Kimse. Böyle bir durumda kimseye dokunmayı arzulamayız bile" der. Mücadele planı, kadınlık göstergelerini hiç dikkate almaz. Riquet, iyi niyetiyle onun dengesini bozar. O ise iyi niyetle korunulmayı, kendine acınılmasını ve merhamet edilmesini istemez. Onu bir arkadaş olarak göremez, çünkü onun bir işi vardır (Héliot, 1999; Le Soir, 1999; Kelly, 2000: 24). Rosetta işsizken Riquet ona patrone çaldığı *goufre*'ları satarak para kazanabileceğini önerdiğinde Rosetta bu öneriyi reddeder.⁴ Bunun kendisine belki de gayrimeşru yollardan uzatılmış bir merhamet eli olduğunu düşünür. Riquet'nin arkadaşlık önerisi de aynı nedenle geri çevrilir. Sonuçta Rosetta'nın amacı herhangi bir yolla para kazanmak değil, bir işe sahip olmaktır.

Toplumun dışına atılmış insanlara, çok uzun süredir "Size hizmet vereceğim ve iş sağlayacağım" denilmesine rağmen, gerçekte bunlara bir iş verilmemektedir. Çünkü, bunu söylediğimiz insan hemen anlıyor: "Bunu iyilik olsun diye yapıyorlar, özünde bana hiç ihtiyaçları yok..." Oysa, işsiz insan, kovulan kişi neyin acısını çeker? Özellikle kendisine ihtiyaç duyulmamasından, görünüşte başkalarına verecek bir şeyi olmamasından acı duyar (Gorz, 1993: 53).

Rosetta için de bir işe sahip olmak, kendine ihtiyaç duyulduğu anlamına gelir. Riquet'nin kendisine olan hislerini de işsiz olduğu için verecek bir şeyi olmaması nedeniyle geri çevirir. Bunu Riquet'yi görmeye gittiği gece, kızartılmış ekmeğe ve bira dışında bir şeyin bulunmadığı akşam yemeğinin ardından Riquet'nin tıpkı 'normal' bir erkek gibi müzik

eşliğinde onunla dans etmeyi istemesine ve onu dansa kaldırmasına rağmen dans bile edemeyişinde, bedeninin ayakta kaskatı kesilmiş bir ceset gibi durmasında götürürüz.

Sonuç

İş Rosetta'nın dinidir; işe sahip olmadığında kendini ya da arkadaşını mahvetme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Corliss, 1999). Ancak arkadaşını ihbar ederek sahip olduğu iş Rosetta'yı "normalleştirmez". Normalleştirmek istediği alkolik annesi de tedavi görmeyi reddeder. Hatta anne, bu konuda aralarında çıkan bir tartışmanın ardından nehre düşen kızını kurtarma çabasını bile göstermez. Rosetta, annesine duyduğu merhametin karşılığını merhametsizlik olarak alır. Benzer bir ilişki Riquet ile Rosetta arasında yaşanır. Kendisine yardım etmek isteyen Riquet aynı nehirden boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında bu kez Rosetta onun işini alabileceğini düşünerek Riquet'ye yardım eli uzatıp uzatmama konusunda uzun bir süre kararsız kalır. Sonunda ona yardım etmeye karar verdiğinde, belki de daha sonra onu ihbar ederek onun işine sahip olacağını ve bu sefer Riquet'nin aynı duruma düşeceğini, (işsiz kalacağını) bilemez. Filmin bu anlamda en önemli etik sorusu, öldürmek ya da öldürmemektir. Öldürmemeyi seçen Rosetta başka bir şekilde Riquet'yi öldürmesinin (ihbar etmesi ve onun işini elinden alması) yarattığı suçluluk duygusu ve hayatını normalleştirememesinin çaresizliği karşısında, maruz kaldığı şiddeti kendine yöneltir. Patronuna telefon ederek "bir daha işe gelmeyeceğini" söyler. Rosetta için yaşamak, taşınması ağır bir yük gibidir (yönetmenler, somut bir biçimde film boyunca Rosetta'nın taşıdığı un torbasının, annesinin ve tüp gazın ağırlığını uzun çekimlerle hissettirirler). Ölmek için bile mücadele etmesi gerekir. Kendini ve annesini tüp gazla öldürmeye karar verdiğinde bunu bile başaramaz; tüp gaz biter.

Luc Dardenne şöyle söyler:

Filmin sonunda Rosetta önce ağlar, kendisine yardım edilmesine izin vermiştir. Başka birine gereksinim duyabileceğini kabul eder. Ve ilk kez başka bir insana bakmasına odaklanırız. O, Riquet'i

görür. Bizim için film bitmiştir, çünkü Rosetta kendi yolculuğunu yaptı. Bir takımı haline gelen iş isteğiyle tek başına başladı; bir kafeste mahkumdu. Ama bunu kırıyor, çünkü Riquet orada ve kendisine yardım etmesi için ona izin vermeye gönüllü (aktaran Kelly, 2000: 24).

Film bize, ötekinin öldürülecek, yok edilecek bir düşman olmadığını gösterir (Bénoüel, 1999: 26). Tüm yaşam enerjisini bir işe sahip olarak saplantılı bir şekilde harcayan Rosetta, mücadelesini yalnız ve dayanışmasız bir şekilde sürdürür. Enerjisinin tükendiği ve çaresizliğin tek gerçek olarak karşısına çıktığı en kritik anda, dayanışma Riquet'de somutlaşarak karşısına çıkar. Rorty'ye göre dayanışma duygumuzun en güçlü olduğu durum, dayanışmada bulunduğumuz insanların "bizden biri" olarak düşünüldüğü ve "biz"in insan ırkından daha sınırlı ve daha yerel bir anlam taşıdığı durumdur (266).

Küreselleşme kitlesel işçi örgütlenmelerini ve bu örgütlenmelerin kısmen yaşattığı dayanışma duygusunu kendi yararına yok ettiğinde, Rosetta'nın temsil ettiği işsizler kitlesi, örgütlü dayanışmanın varolmadığı bir dünyada varolma mücadelesinin acılarını kendi aralarında paylaşma yetisini bile kaybeder. Neredeyse sadece iş arayışının ve her ne pahasına olursa olsun bir iş sahibi olmanın tek değer olduğu yanılsaması içinde, kendileriyle aynı koşullarda varolma mücadelesi verenleri ötekileştirir ve insani tüm duyguları reddederler. Asıl büyük ve mutlak ötekinin şimdilerde küreselleşmiş, yersiz yurtsuzlaşmış ve kendini görünmez kılan sermaye olduğunu görmekte zorlanırlar.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1991). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev., Yusuf Alp, Mahmut Özişik. 3. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Amin, Samir (1999). *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*. Çev., V. Erenus. İstanbul: Sarmal.
- Bauman, Zygmunt (1999). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Bénoüel, Bernard (1999). "Rosetta de Luc et Jean-Pierre Dardenne." *Cahiers du Cinéma* 536: 25-26.
- Bougnoux, Daniel (1993). *Sciences de l'information et de la communication*. Paris: Larousse.

- Brunette, Peter (1999). "A Raw Sore." www.film.com/film-Review/1999.
- Caille, Alain; İnsel, Ahmet (2000). "Yeni Bir Evrensel Sol İçin Gözlem ve Öneriler." *Birikim* 139 (Kasım): 30-38.
- Cahiers du Cinéma* 536: 21 ve 23-26.
- Cohen, Daniel (2000). *Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği*. Çev., D. Hattatoğlu. İstanbul: İletişim.
- Cook, David A. (1990). *A History of Narrative Film*. 2. ed. NY, London: W.W.Norton and Company.
- Corliss, Richard (1999). "Good Work." *Time* 154 (21). 22 Kasım.
- Ebert, Roger (2000). "Rosetta." *Chicago Sun-Times* (www.suntimes.com/ebert).
- L'Encyclopédie Hachette*, (2000). Paris: Hachette.
- Frodon, Jean-Michel (1999a). "Le jury du 52e Festival décroche la palme de l'exigence." *Le Monde* 25 Mayıs.
- Frodon, Jean-Michel (1999b). "Rosetta, ou la fureur de survivre." *Le Monde* 25 Mayıs.
- Gorz, André (1993). *Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji*. Çev., Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı.
- Gorz, André (1997). *Misères du Présent Richesse du Possible*. Paris: Galilée.
- Héliot, Louise (1999). *Luc&Jean Pierre Dardenne*. Scope Ed. Jouve: Biofilmo.
- Honorez, Luc (1999). "La bataille de l'humanité est gagnée." *Le Soir* 25 Mayıs.
- Kelly, Richard (2000). "Wage Warrior." *Sight and Sound* (February): 22-24.
- Lefort, Gerard (1999). "'Rosetta', d'urgence." *Liberation* 24 Mayıs.
- Le Monde* (1999). "A 'Rosetta', pour l'Humanité." 25 Mayıs.
- Le Soir* (1999). "Emilie, Fabrizio et les frères, alchimistes de la dramaturgie." 25 Mayıs.
- Radikal* (2000). "Kanun Gücünde Film." 26 Kasım.
- Rosenbaum (2000). "True Grit." www.chireader.com/movies/archives/2000.
- Rorty, Richard (1995). *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*. Çev. Mehmet Küçük ve Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı.
- Schmitt, Olivier (1999). "Radical." *Le Monde* 25 Mayıs.
- Toubiana, Serge (1999). "Le cinéma retrouvé." *Cahiers du Cinéma* 536: 22-23.
- Worsley, Peter (1977). *Introducing Sociology*. 2.nd ed. NY: Penguin Books.

Zamanlar ve Kültür

Özet

Zaman kavramları ve kategorileri toplumsal olarak belirlenir. Bu anlamda zamana ilişkin kavrayışımız, zamanı algılamamızla ilgilidir. Zaman algısı da bir toplumsal kültürden diğerine farklılık gösterir. Bu çalışmada zaman algısının kökeni, değişimi ve mevcut durumu incelenmektedir. ve merkezinde insanın bulunduğu, insanların birlikte yaşamalarının aracı iken, zamanın nasıl olup da incelikli ölçümlerle, insanı yöneten bir mekanizmaya dönüştüğü araştırılmaktadır. Zamanı hesaplama biçimlerinin ekonomi, çevre, teknik donanım ve politik örgütlenmedeki değişikliklere bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu yazının çıkış noktasını zaman algısının kültürden kültüre farklılık gösterdiği ve uygarlıkları kategorize etmeye yaradığına ilişkin düşünce oluşturmaktadır.

**Şahinde Canbaz
Yavuz**
*Gazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Enstitüsü*

Time(s) and Culture

Abstract

Categories and concepts of time are socially constructed. Thus, our conception of time is related with its perception. Perception of time shows difference from one social culture to another. In this study, the origin, change and current situation of time perceptions are examined. It is shown how time has turned into a mechanism conducting people with refined measures while it used to be a human-centered medium serving to the social life. It is argued that the forms of time reckoning depends on economical, environmental, technical and political differences. Starting point of this article is the consideration that time perception differs from culture to culture and that it serves to categorize the civilizations.

Zamanlar ve Kültür

Zaman, günlük dilde kullandığımız haliyle kimsenin varlığından kuşkuya düşmediği bir olgudur. Ancak "zamanı oluşturan şey nedir?" sorusu, yanıtlanması zor sorular arasındadır. St. Augustine, bu soruya tatminkar bir cevap vermenin güç olduğundan hareketle, "Öyleyse zaman nedir? Sormadıkları takdirde bilmeme rağmen, soran birine açıklamaya çalıştığım da bilmediğimi anlıyorum" (aktaran Pöppel, 1994: 25) diyerek durumun karmaşıklığını açıklamıştır. Parmenides'e göre, zamanla ilgili günlük anlayışımız bir hata, bir imkansızlıktır. Çünkü zaman sürekli değişir ve kendisi olmayan bir şeyden gelip, kendisi olmayan bir şeye dönüşmek durumundadır. Bu yüzden Parmenides'e göre aslında varolmayan bir şeyden, bir çelişkidenden söz etmekteyiz. Platon'a göre ise, içinde yaşadığımız zaman ne tamamen gerçek, ne de varolmayan bir şeydir. Zaman, "ebediliğin hareket halindeki imgesidir". Aristo da Platon'nun izinden giderek, zamanı kozmos içindeki büyük hareketlerin, numaralanabilir yıllar, aylar, günler içindeki somutlaşan bir yüzü olarak değerlendirmiştir (Lawrence, 1986: 24). Bu "zaman" anlayışlarının üç ortak yönü bulunur. Birinci olarak, zamanın algı şeklimize bağlı olarak ortaya çıkan bir yanılsama olduğu kabul edilir. İkinci olarak, zaman tamamen gerçek dışı değildir, kendisi değişmeden kalan bir şeyin hareketli bir temsilidir. Üçüncü olarak ise, zamanın hareketin numaralanabilir bileşenidir. Böylelikle zaman genellikle bir akış, sürekli olarak kendisini yenileyen, hiçbir koşulda aynı kalmayan bir olgudur.

Zaman kavramları ve kategorileri toplumsal olarak belirlenir. Bu nedenle kavramı eleştirel olarak incelerken, zaman sorununun, belirttiğimiz gibi *zaman algısı sorunu* olduğunu kabul etmemiz gerekir. Çünkü, ait olduğumuz kültüre özgü anlayış bizim zamanı algılamamızın şeklini çizmektedir. Bu yüzden bu çalışmada, zaman algısının kökeni, evrilmesi ve mevcut konumu farklı kültürlerin karşılaştırmaları temelinde sorgulanacaktır. Kişisel dünyamızda yaşarken, iç ve dış gerçekliğimizi oluşturan zamanın kullanımına ilişkin sorgulama, *felsefi gelenekten çok, toplumbilimcilerin izi sürülerek* gerçekleşecektir; daha iyi bilinen yolda, daha az yanılmak için.

Zamanın algılanması ve kavramsallaştırılması kültürden kültüre farklılık gösterdiği için zaman, uygarlıkları karakterize etmeye yarayan özgül nitelikler arasındadır ve günümüz Batı toplumu, geçmiş Avrupa ya da Doğu toplumlarından zaman mefhumu açısından belirgin biçimde ayrılır.

Zaman, batıdaki "kendinden menkul" anlamını kazanmadan önce doğal bir değişim süreci olarak görülüyordu. İnsan, doğa ile iç içe yaşarken zaman gibi yabancılaştırıcı bir kavramın esiri değildi. Hatta, zaman denilen şey merkezinde insanın, insan topluluklarının bulunduğu bir olguydu; sosyal dünyada neyin ne zaman yapılacağını tayin etmenin, insanların birlikte yaşamalarını düzenlemenin bir aracıydı (Elias, 2000: 15). Bu anlamda zaman doğal bir değişim süreci olarak görülüyordu ve insanlar onun ince ölçümüyle

ilgilenmiyorlardı. Ölçümde kullanılan aletler; damla damla akan kumu ile kum saati, yağlı saatleri gösteren lamba, güneşsiz günlerde hiçbir işe yaramayan güneş saati... Bunlar zamanı yaklaşık ve hatalı gösterse de, Antikçağ ve Ortaçağda matematiksel kesinlikte zaman ölçümü insanları ilgilendiren konuların dışındaydı (Woodcock, 1996: 57).

Oysa yaşadığımız çağda modern "batılı" insan, saat zamanının mekanik ve matematiksel sembollerine göre yaşıyor. Zamanın günümüzde erişilmez bir hız kazanmasına ve buna bağlı olarak gündelik yaşamdaki zaman hesabına geçilmesine kadar, zaman daima coğrafi bir yere bağlanıyordu; bu da Giddens'a göre kesinlikten uzaklığın ve değişkenliğin nedeniydi. Kimse o günün tarihini diğer toplumsal ve bölgesel işaretlere bakmadan söyleyemezdi: "Ne zaman", hemen hemen evrensel olarak "nerede" ile ilişkilendirilirdi (25). Mekanik saatin icadı ile, modern batılı nüfusun tümü, saat zamanının mekanik ve matematiksel sembollerine göre yaşamaya başladı ve zaman coğrafi uzamdan ayrıldı.

Batı kültüründe bugün kullandığımız takvim ve modern, bilimsel zaman anlayışı tarihsel bir süreç içinde ortaya çıktı. Galileo'dan, Newton'dan, özellikle de Sanayi Devrimi'nden sonra, zaman soyut, tek örnek, ölçülebilir bir boyut haline geldi. (Friedman, 1970: 103). Tüm toplumların bazı zaman hesaplama yöntemlerine sahip olmalarına karşın, hesaplama biçimi açıkça ekonomi, çevre, teknik donanım, ritüeller, politik örgütlenme gibi faktörlerdeki değişimlere bağlıdır (Kıray, 1979: 131). Bu yüzden, tanıma dayalı ekonomilerde yaşayanların, ne özenli zaman ölçüm ve programlamasına ihtiyaç duyan bir sistemleri, ne de bunu sağlayan mekanik aletleri vardır. Endüstriyel olmayan toplumlarda, insan yaşamı birbirini tekrar eden süreçler içerir ve zaman hesabı konusunda, "doğa zamanı" temel araçları sağlar. İki bin yıl boyunca zamanı bir ilgi alanı edinen Çin felsefesi, döngüsel zaman anlayışına örnekler sunar. En eski metinlerde şöyle denmektedir: "Güneş göçünce ay gelir, ay göçünce güneş gelir. Güneşle ay birbirini zorlar ve ışık olur.

Soğuk gidince sıcak, sıcak gidince soğuk gelir. Soğukla sıcak birbirini izler ve yıl oluşur, göçen şey küçülür; gelen şey yayılır. Küçülenle yayılan birbirini etkiler, (insan eylemlerini) kolaylaştıran şeyleri üretir" (Sivin,1986: 151). Buna göre, zaman zıtların uyumlu değişimidir, kozmik sürecin temelinde zaman vardır, kozmik süreç ise insan düşünce ve eylemleri için bir kalıp sağlar.

Hindistan'da da değişik düşünce okullarının ortaya koyduğu döngüsel zaman felsefeleri, farklı düşünceler ortaya atmıştır. Brahmanca okula göre, zaman bağımsız bir varoluşa sahiptir; her yere yayılmıştır ve ne başı ne de sonu vardır. Zaman statik niteliktedir ve herhangi bir değişiklik ancak bu statikliğe göndermeyle ya da onunla bağlantılandırılmayla gerçekleşir (Sivin, 1986: 104). Budacı gelenekte ise, gerçeklik akışkandır. Hiçbir şey değişimden uzak kalamaz. Budacı evrende değişmeyen şey varolmuyor demektir. Jaina geleneği ise, aynılıkla farklılığı, kalıcılıkla değişimi uzlaştırmaya çalışır. Metafizik bir çoğulculuk kurar. Bu geleneklerin hepsinde, evrenin tekrarlanan bir yaratı olduğu ve çözülmeye tabi bulunduğu kabul edilmiştir (Balslev, 1986: 105-111).

Eski Çinliler, Yunanlar, Hintliler ya da hala geleneksel üretim koşullarında yaşayan halklar zamanı, mevsimden mevsime geçişle, gece ve gündüzün yer değiştirmesiyle, güneşin doğuşuna ve batışına, ekin ve hasat zamanına bakarak ölçtüler ve hala böyle yapmaya devam ediyorlar.

Doğa Zamanı Anlayışları

a- Döngüsel Zaman

Doğa zamanı genel olarak döngüselidir; yani birbirini tekrar eden olayları temel alan bir zaman anlayışıdır. Endüstriyel olmayan toplumlar, zamana döngüsellik atfederek, onun geri çevrilemezliğini hükümsüz kıldılar. Bu anlayışa göre, her şey, her an kendi başlangıcında yeniden başlar. Geçmiş, geleceğin bir ön biçimlenişinden ibarettir. Hiçbir olay geri

çevrilemez değildir. Zamanın, şeylerin oluşları üzerinde hiç bir nihai etkisi yoktur, çünkü kendisi de sürekli değişmektedir (Eliade, 1994: 92). Zamanın olayların gidişine bir etkisi olmayınca, ölçümü de gereksizleşir. Etiyopyalı Mursiler için zaman, ölçümü hakkında uyuşma varılabilen bir şeydir, inceden inceye hesaplanması gereken dışsal bir şey değildir. Mursiler yıllık döngüye "bergu" adını verirler ve "bergu"yu iki şekilde bölümlerler; ilk olarak yılın belli dönemleri için kullandıkları isimler vardır. Örneğin büyük yağmurların yağdığı, havanın çok sıcak olduğu zamanlar gibi. İkinci olarak yılın "yaşını" ayın durumuna göre belirlerler. Bir hilal halinden diğerine geçen zaman bir "ay döngüsü"dür. On iki ay döngüsünün her biri bir numara alır ve birtakım mevsimsel olaylara bağlanır. Böylece içinde bulunulan döngünün kaçınıcı olduğu konusunda önemli tartışmalar yaşanmaz. Son ay döngüsü ya bundan öncekidir, ya da sonraki (Friedman, 1990: 103).

b- "Somut" Zaman

Doğal zaman, genel olarak döngüsel olmaktan başka, batı kültüründeki zaman anlayışına göre "daha az soyut"tur. Geleneksel kültürler zaman bölümlemelerini doğal olaylarla bağlantılandırırken, batı toplumları saat, saniye, hafta v.b. daha keyfi ama istikrarlı birimler kullanmakta, doğallıktan uzaklaşmaktadırlar. Bir kültürün hakim zaman anlayışı karmaşık gelenekler ve toplumun ekonomik yapısı ile ilgili olduğu için, Friedman'a göre geleneksel insanlar zaman sistemlerinin istikrarsızlığından rahatsız değillerdir. Bu yüzden geçmiş yılları isimlendirmez, numaralandırmazlar. O yıl, yalnızca gerçekleşmiş belli bir olayla arılır. Zamanın ölçülmesi, hemen hemen hiç girililmeyen bir uğraştır (110).

Zamanın "somut" niteliği, yerel dilde de izlenebilir. Dilin gelişimi kültürün gelişimine koşut olduğu için, bir dil geliştikçe soyut ya da genel ifadeleri o dil içinde ortaya koymak kolaylaşmaktadır. İlkel dillerde, ifadeler de somut ve özeldir (Corish, 1986: 69). Örneğin, Kuzey Gana'nın başlıca tarım

toplumu olan La Dagoo'da hafta altı günden oluşmaktadır ve günlerden her biri pazarın yer aldığı köyün adını almaktadır. "Gün" ve "pazar" adları aynıdır: "Daa"; haftalık döngünün adı ise basitçe "daar"dır. Yani "pazar" kelimesinin çoğulu, haftalık döngünün adıdır (Kıray, 1979: 132). Böylelikle, günlerin adı sadece pazarların toplandığı zamanı değil, kısa dönemli aktiviteleri de ölçmeye yaramaktadır. Eski Mısır dilinde de bizim kullandığımız zaman sözcüğü gibi, soyut ve kapsamlı bir sözcük bulunmazken, hepsi zamanla ilgili pek çok sözcük bulunuyordu. Bir yıldan daha büyük zaman birimleri için hiçbir kavram yoktu. O nedenle yıllar daha büyük birimler oluşturacak şekilde toplanmıyor sadece en büyük döngüyü oluşturmakla yetiniyor, her yıl bittikten sonra zaman yeniden başlıyordu. O bakımdan eski Mısır dilinde yıl "gençleşen" anlamına geliyordu. Yılları sayarken hep baştan başlanıyordu, örneğin yeni bir kralın tahta çıkışında sayım yeniden "bir"den başlıyordu (Assmann, 1994: 116).

Kültürlerin zaman anlayışlarını ayırt etmeye yarayan kavramlardan biri de "zaman ufku"dur. Bu kavram kültürlerin geleceği ve geçmişi değerlendirmelerinde önemli bir rol oynar. Zaman ufkunun genişliği belli bir toplumda insanların yaşam tarzlarıyla ilgilidir. Geleneksel toplumlarda zaman boştur, olaylar tarafından sıkıştırılmamaktadır. Burada zaman damgalanmış/mühürlenmiştir ve olayın zamana damgasını vurabilmesi için önemli olması gerekir. Örneğin Kenyalı Mbeereleler için 1920'de çekirge istilası bu olaydan sonra sünnet edilen tüm erkekleri, belli bir yaş grubu olarak isimlendirmelerinin bir aracı durumundadır (Friedman, 1990: 110).

Batı Zaman Anlayışı

Geleneksel toplumların algıladıkları zamanla bizim zamanımız arasındaki farklılık, Köroğlu'na göre, bu toplumlarda yaşanan zamanın organik, bütünlüklü bir

görünüm sergilemesinden ve insanların zamanı ve yaşamı algılayışlarının sorunsuz olmasından kaynaklanmaktadır (203). Çünkü bu toplumlarda, düşünce alanında mutlaklık hüküm sürmektedir.

Ölçülüp, sınırlanmadığı çağda zaman, semboller aracılığı ile algılandığı için, insanların zaman olarak algıladıkları şey, tekrara dayalı, karşıtların yer değiştirmesinden ibaretti (Borst, 1997: 11). Antik çağa gelince zaman, kısa ya da uzun sürelerin ayrımından çok, haftanın yedi gününün ortalama ritmi içinde yaşanıyordu (Borst, 1997: 19). Antik Yunanca'daki "zaman" sözcüğü de Homeros'un destanlarında soyut bir kavram olarak değil, "bir zaman aralığı" şeklinde somut olarak kavranır. Zaman gibi olguların soyutlaşması, önce bu olguların "tanrılara" dönüşmesiyle oldu. "Zaman tanrısı"nın ortaya çıkması, yani zamanın kişiselleşmesi, soyutlaşmanın ilk adlarından biriydi (Corish, 1986: 72-74). Çizgisel zamana damgasını vuran Hıristiyanlığın göstergelerinden biri olarak, katı biçimde uygulanan zaman dizgesine sahip olan manastırlar, bireyi tıpkı duvarları ile kuşatır gibi zaman içine hapsedti. Kilise, zamanın ölçülmesine katılan ve zamana göre düzenlenmiş bir yaşam tarzını dayatan ilk güç oldu (Zerzan, 2000: 52). Durağan, tutucu bir evrende zaman hesabı, sadece yüksek rahiplerin ve alimlerin gizli alanıydı. Zamanın basitçe ölçülmesinden ziyade hesaplanması, insana saygınlık kazandırıyor.

Zamanın döngüsel olarak algılanışı M.Ö. birinci yüzyılda ortaya çıkmıştı (Sivin, 1986: 169). Farklı zaman anlayışları - bölümleyici, ilerleyici, gerilemeci- döngüsel anlayışla rekabet halinde değildi; daha çok aynı fenomenin değişik boyutlarını ifade etmede kullanılıyordu.

Eski Sümer ya da Babil'de tanrı ve tanrıçalar toplumsal düzenin her aşamasında yer alıyorlar ve yönetime katılıyorlardı. Geçmiş insana ait bir kavram değildi. Üstelik bu eğreti bir geçmişti. Ne zaman olduğu bilinmezdi. Dünde olmuş olabilirdi, belki hala oluyordu. Bitmiş bir olay değildi (Çamuroğlu, 1993: 11).

Eski Yunan'da insani geçmiş edebi bir tür olarak tarih aracılığı ile hakkında bilgi edinilen bir zaman parçası iken, bu geçmişin, şimdi ve gelecek ile sürekli ve nedensel bir ilişkisi yoktu. Geçmiş, şimdi ve gelecek üçlemesi tamamen fiziksel içerikli zaman kesitleriydi. İnsani-toplumsal yaşam da aynı fiziksel zaman içinde geçmekteydi. Nasıl ki "kozmos" olarak doğada belli bir döngüsel düzen vardıysa, insani-toplumsal yaşamda da döngüsel bir düzen vardı. Wartenburg'a göre Yahudilik ve Hıristiyanlık, insani-toplumsal yaşama ilişkin olarak, Antikçağın tanımadığı yeni ve özel bir zaman anlayışı getirmiştir (aktaran Özlem, 1998: 22). Zamanın döngüsellikten sıyrılıp doğrusal olarak düşünülmesi ise, Tevrat'la birlikte başladı. Zaman artık kişisel değildi ve bir topluluğu -Yahudi topluluğunu- ilgilendirmekteydi (Çamuroğlu, 1993: 13; Debord, 1996: 78). Eski Ahit, evrenin ve insanın yaratılışını tek bir tanrıya bağlar. Bu tanrı yeryüzünde yaşayan kavimlerden birini, Yahudi kavmini kendi istencini gerçekleştirecek bir kavim olarak seçmiştir. Bu seçilmiş kavim tanrı tarafından sınanmaktadır ve gelecekte yine tanrı tarafından sınanacaktır. Bu kavmin geçmişte, şimdi ve gelecekte yapmış olduğu ve yapmakta bulunduğu ve yapacağı eylemler en sonunda tanrı tarafından ödüllendirilecek ya da cezalandırılacaktır (Özlem, 1998: 23). Needham'a göre, İbraniler zamana bir değer veren, zamanın olaylar kaydı içinde bir tanrı tecellisi, bir tezahür olarak gören ilk Batılılardı (2000: 88). Hıristiyanlık da Tevrat geleneğini aynen devraldı. Needham, doğrusal zaman düşüncesini Hıristiyan mitolojisindeki "sürekli doğrusal kurtarıcı süreç" fikrine bağlamakta, bu düşüncenin antik Yunan, Roma ve Hindistan'daki kaderci zaman anlayışına karşıtlık sergileme amacıyla olduğunu ileri sürmektedir (1986: 92). Hıristiyanlıkta bulunan, "hiçlikten varolup, ikinci doğuma kadar geçen süre" inancı, doğrusaldır. Dünya süreci "tek sahneli, tekrarı olmayan ilahi bir drama"dır. (Borst, 1997: 33). Jaques'a göre de Batı uygarlığı zaman yönelimli bir karakteristiğe sahiptir. Bu da zamanın mekansal (*spatial*) metaforlar aracılığıyla kavramsallaştırılmasıyla pekiştirilmiş olur (24).

geçmişe akıp gitmektedir. Bu bakımdan esasen olayların oluş anlarını zihinde mukayeseden doğan zamanın gerçekliği, andan ibarettir ve anların yani zamanın bölünmez cüzülerinin birbiri ardınca gelmesiyle ortaya çıkan bir daimiliktir. Nehir daima akmakta ve akan cüzüleri bir daha geri gelmezken, nehrin daimiliği bize nehrin varlığını anlatmaktadır. Kainat da her an mutlak varlıktan doğmakta ve doğan alem bir an içinde gene o varlığa kavuşmakta, böylece bütün alem bütün cüzüleriyle her an yeniden izafi bir varlıkla varolmaktadır (Gölpınarlı, 1999: 157).

Zaman İlerlerken...

Ortaçağ'a geldiğimizde, zaman ticari kavramların arasına katıldı. Paranın toplumsal ilişkilere ilerleyen ölçüde nüfuz etmesi, zamanın niteliğinde değişmelere neden oldu. Ortaçağ tüccarları, işlerin düzenli yürütülebilmesi için zamanın ölçümünde öyle temelli bir değişiklik yaptılar ki, bu adeta zamanın kendisinde bir değişimdi (Harvey, 1997: 257). Ustalar ve tüccarlar günlük hayatı çevreleyen yeni bir "kronolojik ağ" yarattı; bu ağın araçları, işçileri işe, tüccarları pazar yerine çağırın saat ve çanlardı. Bu araçlar sayesinde, zaman, tarımsal hayatın doğal/döngüsel ritminden kopuyor, farklılaşıyordu. Zamanın algısında oluşan değişiklik ve onun maddi ifadesi sınıf mücadeleleriyle bağlantısını korudu. Tarikatların dinsel disiplin kurabilmek amacıyla gerçekleştirdiği yenilikler, ironik bir biçimde doğmakta olan burjuvazi tarafından Ortaçağ kentlerinin halkını yeni ve son derecede laik bir emek disiplini doğrultusunda örgütlemenin ve disiplin altına almanın bir aracı olarak devralınıyordu.

Doğrusal, ilerlemeci zaman, batı kültürünün belirleyici unsurlarından biridir. Zaman ölçümü işi endüstriyel kapitalizmle birlikte yükselmişti. Ortaçağ'ın başlarında zaman döngüsü festivallerle bağlantılıydı; Azizler Günü, Noel v.b. Aynı zamanda mevsim döngülerinde yer alan festivallere bağlıydı. Kilise çanları insanların hayatını etkileyen ilk zaman aletleri arasındaydı. Mekanik duvar saatleri 13. yüzyılın kilise ve anıtlarında görüldü.

Bireylerin mülkiyetindeki saatler, 14. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıktı; bunlar genellikle yalnızca aristokratlara ya da çok zengin insanlara aitti (Hall, 1984: 129). Zamanı dakik ölçme 14. yüzyılda düşünülmüş olsa da 1657'de sarkacın bulunuşuna kadar dakika kolunun eklenmesini imkan verecek bir doğruluk sağlanamadı. 16. yüzyıla gelindiğinde çoğu şehirde hali vakti yerinde insanlara saat satan loncalar vardı. Saatlerin doğrulukları göreliydi çünkü, onlar sadece zamanı gösteriyorlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda evrensel olarak, geçerli bir zamanı gösteren "evrensel saat" düşüncesi filizlendi ve saatlere saniye kolu 18. yüzyılda eklendi. Böylece günler, saatler ve dakikaların birbirinin yerine geçebilen, standart parçalara öncülük ettikleri çalışma süreçlerine dönüşmeleri sağlandı.

Moderni Kucaklayan Zaman

Lewis Mumford'un da gösterdiği gibi saat, hem teknikler, hem de insan alışkanlıkları üzerindeki etkisiyle, makine çağında merkezi önemdedir. Teknik olarak, saat insan yaşamında önemli yer edinen ilk otomatik makinadır. (aktaran Woodcock, 1996: 56). Saatin icadından önce yaygın kullanımda olan makinalar, insan ya da hayvanların kas gücü, su ya da rüzgar gibi dışsal ve güvenilir olmayan bir yapıya sahiptiler. Harvey, "her özgül üretim tarzı ya da toplumsal formasyon kendine özgü bir zaman pratikleri ve kavramlarını içerir" (230) derken, endüstriyel yaşam tarzına geçişte zamanın kullanımlarında da değişim olacağını belirtir. Bu anlamda saat, endüstrinin işlemesi için gerekli düzenlemeleri sağladı. Endüstri için geçerli olan yaşam düzenliliği ve sistemliliğini sağlayan saat, toplumsal yaşamda radikal dönüşümlere yol açtı.

Geliştirilen yeni fabrika sistemi, çok sayıda işçinin aynı mekanda ve aynı sürede çalışmasını koordine etti, yeni fabrika saati de işgücüne "insanlık dışı bir zaman disiplini" dayatarak, onları saat işleyişi zihniyeti ile donattı. Makinaların ritmi, çalışan insanları gittikçe huzlanan performans standartlarına uymaya

zorladı. İngiliz sanayi işçileri fabrika girişinde asılı olan saati kırdıklarında, öfkeleri, nefret ettikleri zaman makinasına yönelikti; bu makine hızlandırılmış çıktının kontrol edilmesine yardımcı oluyordu (Nowotny, 1994: 47). Makina, endüstriyel üretim hedefleri ve kar birikimi için, önceden mevcut olmayan imkanlar yarattı. Ama aynı zamanda, başka hiç bir şansı olmayan işçilerden, önceden gerekli olmayan bir uyum yeteneği bekliyordu. İşçiler, makinanın yaşayan bir uzantısı olarak ona bağlıydılar. Debord'a göre, burjuvazi geri dönüşsüz zamanı topluma tatmış ve dayatmıştır ancak toplumu bu zamanın kullanımından mahrum bırakmıştır. Zamanın toplumsal olarak belirmesi ve insan emeğinin bir ürünü olarak kabul edilmesi sınıflı bir toplumda ortaya çıkmıştır. Döngüsel zaman toplumunda kıtlık üzerine kurulan iktidar, sınıflı toplumda toplumsal zamanın örgütlenmesi ile ortaya çıkan *zamansal artı değere* de sahip çıkmıştır (74-83).

Elbette, batı endüstriyel kapitalizminin yükselişi, yalnızca saat-zamanının yaygınlaşmasıyla açıklanamasa da, ciddi olarak zaman ölçümü, zaman araçlarının gelişimi ve zaman-gözelemlendiren endüstricilik ilk olarak, girişimciliği ve kapitalizmin yükselişini besleyen, amaca yönelik güdülemeye önem veren Kuzey Avrupa ülkelerinde ortaya çıktı (Helman, 1987: 972). Zaman giderek bir verimlilik faktörü olarak algılanmaya başlayınca, ekonomi günümüze değin, zaman ekonomisi sorunlarıyla şekillendi. Geçmişin ve geleceğin, saatin tiktaklarıyla doğrusal biçimde düşünülmesi, kar oranı, faiz oranı, saat başı ücret ve kapitalist karar verme sürecini belirleyecek, öteki nicel etkinliklerin üzerinde de etkide bulundu. (Harvey, 1997: 283; Debord, 1996: 83).

İkonılaştıran Zaman

20. yüzyıla gelindiğinde, kol, masa ve duvar saatleri herkesin ortak ikonu oldu. Zamana uyma, zamanı yakalama öylesi fetişleştirildi ki normal dakikaları gösteren saatlerin

yanında kronometreli saatlerde kullanıma girdi, "Yuppie" gibi figürlerde kendini cisimleştirdi. Onlar için 24 saat çok yetersizdi. Yine 20. yüzyılda zaman kontrolü, hayatın değişik alanlarına yayıldı; bilimin zamanı, kutsalın zamanı, evrenin zamanı, tarihin zamanı... Artık her şeyin bir zamanı vardı. Zaman, günümüzde giderek bireyselleşti. Oysa daha eski toplumlarda, bireyselleşmiş zamana ihtiyaç olduğunu gösteren herhangi bir işaret yoktur. Bu toplumlarda, cinsiyete, yaş gruplarına, işe, statüye ve güce göre yapılan sosyal ayrımlar olmasına rağmen, grubun ya da kabilenin sosyal zamanı, tüm üyeleri kapsamaktaydı (Nowotny, 1994: 37). Modern toplumlarda ise sosyal zaman, "yaşama zamanı" ve "çalışma zamanı" olarak bölündü. Zaman ölçümü ve zamanın tasarımı, eski toplumlarda görülen "yaşanan zaman"ı yıkmış, yerine "kavranan zaman"ı koymuştur. Çünkü zaman ölçümü, örgütlenmiş bir toplumun işidir, karmaşıklık düzeyi arttıkça, zamanın ölçeklenmesi incelikler (Arslan, 1992: 41). En iyi ifadesini *time is money* (vakit nakittir) sözünde bulan zaman, endüstrileşmiş/modern toplumlarda bir "değer"dir. Geleneksel toplumlarda ise, zaman kıtlık/bolluk düzeyinde algılanmaz. Geleneksel toplumun üyeleri, özellikle endüstrileşmiş ülkelerin bireyleriyle karşılaştırıldığında, *boş zaman* sahibidirler (Nowotny, 1978: 329). Bu toplumlarda bugünden yarına bir değişme söz konusu olmadığı, insanların özelemleri, arzuları belirsiz bir geleceğe odaklandığı için zaman boldur. Bu bolluktan dolayı birey, günlük etkinliklerinde zamanı bölümlenmeye ihtiyaç hissetmemekte, kısa süreler algılanmadığı için davranışlar üzerinde etkisi kalmamaktadır. Bu toplumlarda, bizim sıklıkla duyduğumuz ya da söylediğimiz "yetişmek için yirmi dakikam var" türünde söyleyışlere yer yoktur. Oysa endüstrileşmiş toplumda zaman çok değerlidir ve geçmişte olduğundan çok daha kıt olarak düşünülmemektedir. Adeta zamanın kıtlığı, paranın kıtlığı ile yer değiştirme sınırındadır. Üretim yapma isteği arttıkça, zaman kıtlaşmaktadır. Endüstrileşmemiş, geleneksel toplumlarda ise bu tip sorunlar yaşanmaz. Hayat döngüsel aktivitelerden

oluştugu için, bu aktiviteler bireyler tarafından değiştirilmediği sürece, elde edilen zaman ne azalır ne de artar. Modern insanların yaşadığı yoğunluk, süre kısıtlılığı, randevu defterleri, bireylerin dünya görüşünün ve kimlik duygusunun oluşumuna katkıda bulunan etmenler arasındadır. Bu anlamda modern yaşam "aylaklığa övgü"ler yağdırmaz. Zamanın kullanımında toplumsal kurallara uymama, başarı ölçütlerinin dışındadır. Modern toplumda ölçüt haline getirilen başarı, zamanın kullanımında maharet sahibi olunmasını zorunlu kılar.

Monokronik Zaman-Polikronik Zaman

Zamansal pratikler hangi toplumda olursa olsun, bir çok karmaşıklık ve incelik içerir. Bu pratikler toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve dönüşüm süreçleriyle yakından ilgilidir. Toplumsal değişimin tarihi, zaman anlayışındaki değişimleri izleyerek kavranabilir.

Zamanı algılama ve kullanımına göre Hall, kompleks toplumlarda kullanılan zamanlar arasında ikili bir ayırım tablosu sunar. Bunlar Amerika ve Kuzey Avrupa'da geçerli olan "monokronik zaman" ile Akdeniz modeli de denebilecek olan "polikronik zaman"dır (aktaran Samovar ve Porter, 1981: 333). "Tek zamanda tek iş"in yapılması esasına dayalı olan "monokronik" kültürlerle, "tek zamanda çok iş"in yapıldığı "polikronik" kültürler zamanın kullanımına ilişkin bir çok farklılıklar barındırırlar ve bu farklılıklar her kültürün içine sinmiştir. Polikronik kültürlerde zaman, monokronik kültürlerde olduğu gibi kıt değildir. Randevu vakitleri açısından aceleci davranmazlar; birkaç randevuyu aynı ana vermek, olağan davranışlar arasındadır (Mead, 1990: 146).

Polikronik toplumlarda, zaman sadece bir referans noktasıdır Saunders'in araştırmasının bulgularına göre, Amerika'da, İngilizce konuşanlar ile İspanyolca konuşanlar arasında zamanı değerlendirme açısından büyük davranış

farklılığı vardır. İspanyol Amerika'luların dilsel ifadelerinde gelecek endişesi yoktur; İngilizler'in saati koşar, İspanyolların saati ise yürür. Eğer zaman hızla geçiyorsa, İngiliz bunu "zaman geçiyor, acele etmeliyiz" biçiminde ifade eder; İspanyollar ise zamana karşı aceleci davranmazlar. (aktaran Maxwell, 1971: 49). Aynı şekilde, polikronik kültür örneği olan Mısır'da, bir kimsenin alışverişe gitmesi her durumda bir şeyler satın alma anlamında değildir; ziyaret etmek, dükkan sahibi ve diğer müşterilerle sohbet etmek bazen temel amaçtır. Bu "ziyaret"in sonunda, istenen malın satın alınıp alınmaması çok önemli değildir (Abou-Zeid, 1979: 120).

Polikronik kültürlerde, zaman "an merkezli" (*present-oriented*) dir; bunun sonucu, uzun dönemli planlar yapılamaz. Polikronik zamana sahip olan Araplarda (ve Türkiye'de de) sıklıkla kullanılan *inşallah* sözü, "an merkezli" davranışın bir göstergesidir. Geleceğin tanrının iradesiyle belirlendiği bu toplumlarda, yazgıcılık, iş yaşamı dahil ulusun yaşam biçimine sinmiştir (Feghali, 1997: 366). Polikronik kültürlerde, programlama zamanının kullanılması çok önemli değildir ve bu kültürlerde işin tamamlanması için son tarih ya yoktur, ya da son tarihin uygulanma olasılığı düşüktür (Mead, 1990: 147).

Zaman, polikronik kültürlerde monokronik kültürlerde olduğu gibi fetişleştirilmediği için, geleceğe hizmet anlamında düzen ve sıra yoktur. Bu durum özellikle bürokratik işlerde oldukça belirgindir. Ayrıca polikronik bürokrasinin temelinde kişisel ilişkiler önemli rol oynar. Monokronik kültürlerde birey, temsil ettiği kurumdandan daha önemli olduğu için, bir işi tamamlamadan önce geçmesi gereken tanışma zamanı uzar (Mead, 1990: 147). Bir bakıma, bu kültürlerde kişisel güven, kurumsal güvenin önüne geçmiştir.

Polikronik kültür içinde sorunlar durağanmış gibi görülür; hiç bir şey katı değildir; özellikle gelecekle ilgili planlar, hatta önemli planlar bile uygulama anında değişebilir (Samovar ve Porter, 1981: 334). Zaman, saate bağlı ve kıt değildir.¹

¹ Edward Said Şarkiyatçılık adlı kitabında, Batılı olmayan kültürlerle dair Batılı temsillerden söz eder. Said, bu disiplinin Avrupa'nın Yakın Doğu'ya nüfuz ettiği sırasında yaratıldığını ve filoloji, antropoloji, tarih, felsefe, arkeoloji tarafından desteklendiğini gösterir. Avrupa kökenli yazılan, Avrupa ile onun "ötekiler"i arasında bir ikilik yarattığını ve bu ikiliğin hem Avrupa kültürünün yaratılmasında, hem de Avrupa'nın başka ülkeler üzerinde kurduğu hegemonyanın sürdürülmesi ve genişletilmesinde merkezi bir yer tuttuğunu savunur. Said'e göre, bütün kültürler, ham gerçekliğe birtakım düzeltmeler yükler, gerçekliği gelişigüzel nesnelere bilgi birimlerine çevirir. Kültürler başka kültürleri oldukları gibi değil, -almayanın lehine olmak üzere- bu kültürlere bütünsel dönüşümler dayatma eğilimini her zaman göstermiştir. Bu anlamda zaman kavranının da, polikronik ve monokronik olarak değerlendirilmesinin, Avrupalı bakış açısını yansıtabileceğine ilişkin bir kuşkunun akılda tutulması faydalı olacaktır.

Vakit Nakittir...

Monokronik zaman, batı zamanıdır. Bu çeşit zaman, geleceğin içinde saklı olduğu bir kurdele ya da yol gibidir; bu yol işleve göre bölünmüştür (Hall, 1973: 6). Batılılar her olay ya da olgunun bir başlangıcı ve sonu olduğuna inanırlar. Tüm sosyal yaşam, programlar ve randevular tarafından hakimiyet altına alınmıştır. Randevu zamanına uymada dakiklik esastır (Mead, 1990: 146). Zaman işlevlere göre ayrılmıştır; ayrılan her bölüm verimlilikle, sosyal etkileşimle ya da değerli deneyimlerle doldurulur. Herkes boşa gitmesin, harcanmasın diye her dakikasını değerlendirmelidir. Görevler, programlar, prosedürler aracılığı ile, en kısa zamanda en çok işi başarmak esastır. Bu yüzden iş kararlaştırıldığı zamanda biter; programlama zamanına sıkı sıkıya uyulur (Mead, 1990: 147). Programlama sayesinde, tek zamanda tek iş yapmak mümkün olur; işlevler ve öncelikler arasında tercih yapıp, önemli sorunlar öncelikli olarak halledilir, önemsizler sonraya bırakılır (Samovar ve Porter, 1991: 334).

Amerika'da, zaman bir mal gibi değerlendirilir, ancak bu durum "şimdiki zaman" için geçerlidir. Geçmiş değersizdir, gelecek ise ancak şimdiki zamandan daha iyi olanaklar barındırması açısından ilginçtir. Monokronik kültürler için gelecek "öngörülebilir" niteliktedir; "uzun zaman" ifadesi, on ya da yirmi yılı, ya da iki günü ifade eder; her durumda, belirlenmiş bir süredir. Polikronik olan Güney Asyalılar için ise, bu kavram binlerce yılı, bazan da sonsuzluğu ifade edebilir (Hall, 1973: 7).

Fraser'ın ifade ettiği gibi, monokronik kültürlerde, halk söyleminde zaman "harcanan", "kullanılan", "kazanılan", "tasarruf edilen" bir şeydir; "boş", "artan", "kalan", hatta "fazladan kullanılan" zamandan söz edilebilir. Para ve mallar belli bir zaman "harcayarak" alınabilir. Endüstride ve ekonominin diğer alanlarında zaman, emek, ücretler ve verimlilik birbirine bağlıdır; önemli olan, kar marjını maksimize etmek için, daha az zamanda daha çok üretmektir (Helman,

1987: 973). Bu yüzden, monokronik insanlar tartışmalara ayrılan zamanı oldukça kısaltmakta, çözüme yönelik düşünmektedirler. Bunun yanı sıra, temsil edilen firmaların güvenilirlik düzeyi arttıkça, tanışma ve iş yapma süreleri kısalarak zamandan tasarruf edilmektedir (Mead, 1990: 147-148). Bu anlamda monokronik zaman algısına sahip bireyler için zaman aşılması, altilmesi, yetişilmesi gereken bir heyuladır, stres kaynağı bir düşmandır.

Heidegger'e göre zaman, varlığa ilişkin her türlü anlama ve açıklama ufku olarak otantik biçimde kavranılması ve aydınlatılması gerekecek kadar önemli bir boyuttur (aktaran Bilgin, 1991: 70). Buna ilişkin olarak belirli bir kültürdeki zaman anlayışı zamanın kavranması, geçmişin, anın ve geleceğin anlamı, zamanın bölünmesi, algılanması, öngörülmesi ve zamana egemen olma boyutları açısından değerlendirmede önemli bir adımdır. Zamanın evrilişi, toplumlar açısından farklılık gösterse de, her toplum kendi özgül ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamınca belirlenen zaman anlayışına sahiptir. Farklı olma, "öteki"leştirme anlamında diğerini kendinden aşağı görme, kendi üstünlüğünü diğerine göre tanımlama eğilimine yol açtığında, zenginlik aracı olma özelliğini yitirir. Bu açıdan zaman kavramı da farklı kültürler için farklı anlamlara sahiptir. Farklı olanın zenginlik olduğu bilindiği takdirde, zamanı değerlendirmemiz tek boyutlu olmaktan kurtulacaktır.

Kaynakça

- Abou-Zeid, Ahmed M. (1979). "The Concept of Time in Peasant Society." *Time And The Sciences*. France: Unesco:119-128.
- Arslan, Hakan C. (1992). *Zamanın Kültürleri*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Assman, Jan (1994). "Eski Mısır Düşüncesinde Zaman'ın İkiyüzlülüğü." *Zaman Nasıl İçimizde Niçin Dışımızda*. Yılmaz Öner (der. ve çev.) içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.116-131.
- Balslev, Anindita Niyagi (1986). "Reflections on Time in Indian Philosophy: With Comments on So-Called Cyclic Time." *Time, Science and Society in China and the West*. J. T. Fraser et. al. (der.) içinde. Amsherst: The University of Massachusetts Press. 104-112.

- Bilgin, Nuri (1991). *Eşya ve İnsan*. Ankara: Gündoğın Yayınları.
- Borst, Arno (1997). *Computus: Avrupa Tarihinde Zaman ve Sayı*. Çev., Zehra Aksu Yılmaz. Ankara: Dost.
- Corish, Denis (1986). "The Emergence of Time: A Study in the Origins of Western Thought." *Time, Science and Society in China and the West*. J. T. Fraser et. al. (der.) içinde. Amsherst: The University of Massachusetts Press. 69-78.
- Çamuroğlu, Reha (1993). *Dönüyorlu: Bektaşilikte Zaman Kavramı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Debord, Guy (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. Çev., Ayşe Ekmekçi ve Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eliade, Mircea (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*. Çev., Ümit Altuğ. Ankara: İmge Yayınları.
- Elias, Norbert (2000). *Zaman Üzerine*. Çev., Veysel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Friedman, William (1990). *About Time: Inventing the Fourth Dimensions*. London.: Sage Publications.
- Giddens, Antony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Çev., E. Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı.
- Hall, Edward (1973). *The Silent Language*. NewYork: Doubleday & Anchor Book.
- Hall, Edward (1984). *The Dance of Life: The Other Dimensions of Time*. NewYork: Anchor Press.
- Gölpınarlı, Abdülkadir (1999). *Mevlana Celaleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Güler, İlhami (2001). "İslam Toplularında Tarih Bilinci Neden Zayıf?" *Tezkire* 21 (Haziran-Temmuz): 87-110.
- Harvey, David (1997). *Postmodern Durum*. Çev., Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları.
- Helman, Cecil G. (1987). "Heart Disease and the Cultural Construction of Time: The Type A Behaviour Pattern As A Western Culture-Bound Syndrome." *Social Science Medical* 25 (9): 969-979.
- Jaques Elliott (1982). *The Form of Time*. London: Heinemann.
- Kıray, Mübeccel (1979). "The Concept of Time in Rural Societies". *Time and Sciences At the Crossroad of Cultures*. France: Unesco. 129-142.
- Köroğlu, Erol (1997). "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Anlayışı." *Coğito* 11: Zaman 12'ye 1 Var: 201-222.
- Lawrence, Nathaniel (1986) "The Origins of Time." *Time, Science and Society in China and the West*. İçinde J. T. Fraser et. al. (der.) içinde. Amsherst: The University of Massachusetts Press. 23-38.
- Maxwell, Robert C. (1971). "Antropological Perspectives." *Future of Time Man's Temporal Environment*. Henry Yaker Osmond ve Trances Check (der) içinde. Garden City- Newyork: Doubleday Company Inch. 1-71.
- Mead, Richard (1990). *Cross Cultural Studies*. Chiester- Newyork: John Wiley&Sons.
- Navarro, John Gabriel (1967). *Clocks, Calendars and Carrausels*. New York: Doubleday& Company Inc. Garden City.
- Needham, Joseph (1986). "Time and Knowledge in China", *Time, Science and Society in China and the West*. J. T. Fraser et. al. (der.) içinde. Amsherst: The University of Massachusetts Press.
- Needham, Joseph (2000). *Dođulu İnsan ve Zaman Beşeri Hukuk ve Tabiat Kanunları*. Çev., Necdet Özberk. İstanbul: İz Yayınları.
- Nowotny, Helga (1975). "Time Structuring and Time Measurement: On The Interrelation Between Timekeepers and Social Time." *The Study of Time* II. J. T. Fraser ve N. Lawrence (der) içinde. Berlin, Heidelberg, New York : Springer-Verlag. 326-342.
- Nowotny, Helga (1994). *Time: The Modern and Postmodern Experience*. İng. Çev., Neville Plaice. Cambridge: Polity Press.
- Özlem, Doğan (1998). *Tarih Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Pöppel, Ernst (1994). "Yaşanan Zaman ve Genelde Zaman." *Zaman Nasıl İçimizde Niçin Dışımızda*. Yılmaz Öner (der. ve çev.) içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı. 25-40.
- Rawlence, C. (1985). "Clock Time." *About Time*. C. Lawrence (der.) içinde. London: Cape.
- Schreiber, Jean-Louis Servan (1989). *Zamanın Kullanma Sanatı*. Çev., İstendiyar Açıkgöz. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Said, Edward (1999). *Şarkiyatçılık*. Çev., Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Samovar, Larry A. ve Richard E. Porter (1981). *Intercultural Communication: A Reader*. Belmont, California: Wadsworth.
- Sivin, N. (1986). "On the Limits of Empirical Knowledge in the Traditional Chinese Sciences." *Time, Science and Society in China and the West*. J. T. Fraser et. al. (der.) içinde. Amsherst: The University of Massachusetts Press. 151-169.
- Whorf, Benjamin (1997). "Amerika Yerlülerinin Bir Evren Modeli." *Coğito* 11: Zaman 12'ye 1 Var: 101-108.
- Zierzan, John (2000). *Gelecekteki İlkel*. Çev., Cemal Atıla. İstanbul: Kaos Yayınları.
- Woodcock, George (1986). "Saatın Tiranlığı" Çev., Handan Tayyar. *Birikim* 86-87 (Haziran-Temmuz): 55-57.

Enformasyon Toplumu Yaklaşımı ve İnternet: Dil Öğreten Web Sayfaları Üzerinde Bir İnceleme

Serdar Öztürk

Özet

Enformasyon toplumu kuramcıları, bilginin yeni iletişim teknolojileri sayesinde serbestçe dolaştığını savunmaktadırlar. Buna karşın, çeşitli ekollerden olan eleştirel kuramcılar, bilginin enformasyon toplumu kuramcılarındın savunduğu gibi yeni iletişim teknolojileri vasıtasıyla serbestçe dolaşımının mümkün olmayacağını; herşeyden önce teknolojinin doğasının ve teknolojiyi kullananların amaçlarının buna engel olacağına inanmaktadırlar. Bu iki karşıt görüş, bu araştırmada internette yabancı dil öğretme amacıyla hazırlanan siteler üzerinde yapılan gözlemle değerlendirilmektedir. Araştırmada, yabancı dil öğretimi amacıyla hazırlanan web sitelerinin ne oranda ücretli oldukları, kullanıcıları ücretli bölümlere yönlendirmek için hangi stratejileri uyguladıkları bulunmaya çalışılmaktadır. Elde edilen bulguların, internetin eğitim amaçlı kullanımın şu andaki durumunu belirlemede yarar sağlayacağına ve web sitelere daha farklı alanlarda bakmak isteyen araştırmacılara yol göstereceğine inanılmaktadır.

Information Society and Internet: A Research About Web Sites Aiming to Teach Foreign Languages

Abstract

Information society theorists claim that the information circulates freely due to new communication technologies. On the contrary, some critics believe that these claims can't be realized because of the nature of the technology and the aims of those using it. The latter view claims that it is not possible to stream the information freely on the internet. First of all the nature of the technology and the aims of those using it, are big obstacles. In this research, these opposite views are assessed by observing the web sites which have been prepared with the aim of teaching a foreign language. It is attempted to find the proportion of web sites aiming to teach foreign language and that which strategies these web sites apply to guide the internet users. It is argued that the findings of this research might help to determine the situation of internet today, on foreign language education and help those who want to observe the web sites on different fields.

Enformasyon Toplumu Yaklaşımı ve İnternet: Dil Öğreten Web Sayfaları Üzerinde Bir İnceleme

1. Enformasyon Toplumu Düşünürlerinin Yeni İletişim Teknolojilerine Bakışları

Enformasyon Toplumu kavramının ilk olarak Japon Joneji Masuda tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Masuda, sanayi toplumunun özelliklerine karşı enformasyon toplumunun özelliklerini saymakta ve bu çabasını *computer* ile *utopia* sözcüklerini biraraya getirerek *computopia* olarak adlandırmaktadır. Masuda, enformasyon toplumunun özelliklerini çeşitli yönlerden tanımlamaktadır. Buna göre, enformasyon toplumunda, herkes kendi geleceğini, hedef-kökenli bir eylemle oluşturabilecektir. Fikirlerin ve amaçların paylaşılmasına gönüllü olarak dünyanın her yerinden topluluklar katılacağı için bu toplum, küresel olacaktır. Gelecekteki enformasyon toplumu; iktidarın aşıldığı, merkezde gönüllü toplulukların bulunduğu sınıfsız bir toplum olacaktır (aktaran Geray, 1998: 1416-1417).

McLuhan ise enformasyon toplumuyla ilgili yazında bulunan çerçeveyi 1963'te oluşturmuştur. Bunların arasında, iletişim çağının küresel olacağı, enformasyonun insanlar ve ülkeler arasında eşitlik sağlayacağı, merkezîyetçiliğin yerini alacak olan yerinden yönetim yoluyla demokratikleştirici olacağı ve karşılıklı bağımlılığın uluslararası anlayış ve huzuru getireceği beklentileri bulunmaktadır (aktaran Geray, 1995: 34).

McLuhan ve Masuda'nın enformasyon toplumu tanımlamaları, enformasyon toplumunun çıkış noktalarını

oluşturmaktadır. Bu unsurlardan birisi, enformasyonun, dokunulabilir mallarla karşılaştırıldığında, tüketildiği zaman eksilmeyen bir kaynak olmasıdır. Bu nedenle enformasyona ulaşım kolay ve serbest olacaktır. İkinci unsur, enformasyon toplumunun her iki yazarda da eşitlikçi bir toplum yapısı olarak kurgulanmasıdır. McLuhan, ilkel toplumlardaki besin toplama geleneğine ve "altın çağa" gönderme yaparken; Masuda sınıfsız topluma gönderme yapmaktadır. Bu iki yazarın belirledikleri üçüncü unsur, yeni iletişim teknolojilerinin merkezileşme yerine yerelleşme ve katılımçılığı öne çıkarmalarıdır (aktaran Geray, 1998: 1417).

Gerçekte, enformasyon toplumu düşünürleri, iletişim teknolojilerinin gelişiminin uygarlığın yayılmasının sembolü olarak görmüşlerdir. 1950 ve 1960'larda, bu belirleyicilik "modernleşme" kuramlarına uzatılmıştır. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte iletişim teknolojilerinin belirleyiciliği görüşü dünyayı global köy, daha sonra da global kent olarak görmüştür. 1990'larda ise bu anlayış, "sürdürülebilir kalkınma" biçiminde devam etmektedir. H. A. Innis ve Marshall McLuhan iletişim teknolojisi tarihini uygarlık tarihinin merkezi olarak alırlar. Onlara göre uygarlık tarihini yapan ve değiştiren iletişim teknolojisi'dir. Innis ve McLuhan askeri, sınai ve idari teknolojilerin olduğunu, fakat bunların topluma etkisinin iletişim teknolojisinin etkisine eşit olmadığını belirtmişlerdir.

Bu aydınlara göre, iletişim teknolojisi bütün teknolojilerin merkezidir (aktaran Alemdar ve Erdoğan, 1998: 145).

Teknolojinin kendi başına özerk olduğu yönündeki fikir modernist düşüncede merkezidir. Teknolojik belirleyicilik, teknolojik ilerlemeler ve sosyal süreç arasında düz ve rastlantısal bir ilişki öngörmektedir. Teknolojinin kendisinin nötr, kültürel ve ideolojik içerikten bağımsız olduğu farzedilir. Dolayısıyla bu betimleme, bizlere toplum ve teknoloji arasında pasif bir ilişki olduğunu anlatmaktadır (Van Loon ve Sardar, 1997: 100). Sözgelimi McLuhan'a göre teknoloji bağımsız bir ajandır, insanlar ise pasif etkilenenlerdir. Durum bu olunca, teknolojinin niçin üretildiği, teknolojiyi kimin ürettiği ve teknolojiye kimin kontrol ettiği gibi konular önemsiz konulardır. Çünkü, McLuhan'a göre teknoloji safıdır. (Alemdar ve Erdoğan, 1998: 152).

McLuhan'ın düşüncesine göre, dünya iletişim ağının elektrik çağına damgasını vurmasıyla birlikte "Batılılaşma" duracak; insanlığın uyum içinde yaşayacağı "altın çağ" gelecektir. Yeni iletişim teknolojilerinin egemen olacağı "Elektrik Çağı"nda bilme süreci kolektif olarak tüm insanlığa ulaşacaktır. İnsanın bütün işi ise, gönenci yaratacak olan enformasyon hareketliliği sonucu öğrenmek ve bilmek olacaktır. McLuhan, iletişim ve enformasyon çağında, besinlerin herkesçe toplanabildiği ilkel toplumlardaki eşitliğe benzer bir şekilde eşitliğin varolacağını ileri sürmektedir. (aktaran, Geray, 1994: 78).

Alvin Toffler, McLuhan'ın kullandığı elektronik çağı, elektrik çağı, enformasyon çağı gibi kavramları yetersiz bularak, Üçüncü Dalga kavramını kullanmaktadır. Toffler, günümüzde pazar genişlemesinin sınırlarına gelindiğini, en fakir ülkelerdeki çiftçilerin bile pazarla ve para sistemiyle bütünleştiğini belirterek, artık pazar genişlemesinin geriye bir tek yolu kaldığını, bu yolun ise mallar ve hizmetleri farklılaştırarak genişletmek olduğunu söylemektedir. Bu noktada yeni iletişim teknolojileri sayesinde, gelişmekte olan

ülkelerin kültürel enerjileri ortaya çıkarılacaktır. Çünkü, birinci dalga uygarlığı boyunca posta gibi en önemli iletişim kanalları sadece zenginler ve iktidarda olanlar için idi. Sıradan insanların bu araçlara ulaşması mümkün değildi. İkinci dalga uygarlığında ise, kitlesel fabrika üretimi sonucunda daha önceki kanalların taşımayacağı düzeyde enformasyon değişiminin zorunluluğu zenginlerin ve iktidardakilerin bu egemenliğini kırmıştır. Üçüncü dalga uygarlığının sunduğu gelişme olanaklarından yararlanabilmek için yeni iletişim teknolojileri bir önkoşul sayılmalıdır (aktaran Geray, 1994: 79-82).

Diğer enformasyon toplumu düşünürlerine göre ise yeni iletişim teknolojileri Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki sanayi ve bilgi uçurumunu azaltacak ve süreç içinde, global enformasyon toplumunda bu fark ortadan kalkacaktır. Bu inanç, enformasyonun gelişmekte olan ülkeler açısından daha eşit bir dünya toplumu yaratabileceği şeklindedir (Geray, 1994: 82-83).

2. Enformasyon Toplumu Paradigmasına Yönelik Eleştiriler

Enformasyon toplumu görüşünü savunanların, enformasyon sayesinde eşitlikçi bir dünya kurulacağı yönündeki tezleri çeşitli yönlerden eleştirilere uğramıştır. Konuya, emperyalizm noktasından bakanlar Boyd-Barrett, Schiller, Garnham, Smythe ve Mattelard gibi düşünürler olmuştur. Boyd-Barrett, 1970'lerdeki haber akışındaki tek yönlülüğün 1990'larda da devam ettiğini ve uluslararası yapının değişmediğini söyleyerek medya emperyalizminin, iki önemli uluslararası medya faaliyetini anlattığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi, Amerika'dan diğer ülkelere doğru olan uluslararası tek yönlü bir medya akışı ve egemenliğidir. Buna göre sözgelimi Asya ülkelerinden, Amerika'ya yok denecek kadar az bir akış söz konusudur. İkinci medya faaliyeti ise,

Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi uluslararası medya nüfusuna birkaç ülkenin sahip olmasıdır. Schiller, Mattelard, Smythe ve Garnham gibi aydınlar ise çok uluslu firmaların denetimi, özelleştirme, enformasyonun mallaştırılması, kültür ve egemenlik gibi konulara eğilmiştir. Bu aydınlardan, Mattelard, kültürel üretimde ekonomik ve teknik saptayıcıların Kuzey (gelişmiş kapitalist ülkeler) ve Güney (az gelişmiş ülkeler) arasında sahip olduğu önemi belirtmektedir (aktaran Alemdar ve Erdoğan, 1998: 316-320).

İnsanoğlunun makinelere karşı gösterdiği ilginin kökeninde gerçekte kendi güvencesini ve servetini artırma güdüsünün yattığı savunulmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ise teknolojinin sadece ekonomik ve askeri anlamda bir iktidar kaynağı değil; aynı zamanda kültürel etkinlikler yaratma aracı olduğu belirtilmektedir. Bu fikre göre, iletişim teknolojisi gelişmiş ülkelerce, baştan beri sömürge amaçların simgesi olmakta, bu teknoloji gelişmekte olan ülkelerde denetim mekanizması olarak kullanılmaktadır (Abadan-Unat, 1974/1976: 425-426).

Her şeyden önce günümüzde enformasyonun dağılımı üzerinde bir dengesizlik mevcuttur. Enformasyon aktarımı gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ülkelere doğru olmaktadır. Bu tek yönlü akış, nitelik ve nicelik yönünden gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere doğru olmakta buna da dengesiz iletişim denmektedir. Dolayısıyla ekonomik ve teknolojik bakımdan varolan dengesizlik, bilginin serbestçe dünya üzerinde dolaşmasına engel olmaktadır (Tokgöz, 1994: 85). Enformasyon aktarımının gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere akması, dünya ticaretinin gittikçe gelişmiş ülkeler lehine bozulmasıyla ilgilidir. Şöyle ki, 1980'li yılların başından itibaren ticarete konu olan tüm mal ve hizmetlerde dünyadaki ticaret hacminde %6 dolayında reel artış görülmüştür. Hizmetler de ise %7,8'lik bir reel büyüme oranı ile mal ticaretine (%5,3) kıyasla yüzde elli oranında daha hızlı yükselmiş ve 1981 yılında hizmet sektörünün dünya ticareti

içindeki payı %17 iken bugün dünya ticaretinin dörtte birini aşmıştır. Hizmet sektörünün dünya ticaretinde önem kazanması ise, özellikle iletişim ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerden kaynaklanmaktadır (Setzer, 1997: 15, 19).

Enformasyon toplumu anlayışına yönelik eleştirilerden bir diğeri, teknolojinin doğası ve işleyişi noktalarında toplanmaktadır. Buna göre, teknolojinin enformasyon toplumu teorisyenlerinin iddia ettikleri gibi saf olmadığı, teknolojinin egemenlik ilişkileri içerisinde ele alınması gerektiğidir. Bu anlayışa göre, iletişim ve enformasyon teknolojileri günümüzde eşitlikçi ve katılımcı bir anlayıştan ziyade baskı yönünde çalışmaktadır. Buna "telebaskıcılık" adı verilmektedir. Teknoloji, kendi başına rasyonel bir kavram değildir. Teknoloji, toplum içindeki egemenlik ilişkileri yoluyla istenilen amaçlara, buna uygun araçlara ve doğabilecek sonuçlara ilişkin hesaplamalar sonucu kullanılan bir rasyonelitedir. Teknolojinin işleyişi tarih boyunca ve günümüzde kendi yasası içinde değil bugünkü ekonomik yapılarda işlev görmesi sonucudur. Bu işleyiş sonucu teknolojinin kendisi üzerine vurgu yapılırken, teknolojinin çıkış noktası olarak toplumsal ihtiyaç vurgulanmamaktadır (Geray, 1994: 104, 109). Dolayısıyla enformasyon teorisyenleri yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışındaki kapitalist ilişkileri gözardı etmektedirler.

Tarihsel açıdan da bakıldığında, teknolojinin saf olmadığına yönelik çeşitli bulgular vardır. Buna rağmen sözgelimi, sömürgeciliği perçinlemek için döşenen demiryolu rayları uygarlık sembolü olarak sunulmuştur (Alemdar ve Erdoğan, 1998: 145). Gerçekte ise, demiryolları ile enformasyonun dünya tarihinde yaptıkları arasında bazı benzerlikler vardır. Demiryolları, endüstri devrimine öncü güç olurken, aynı zamanda endüstri toplumunun 19. ve 20. yüzyıllardaki biçimlerini betimlemiştir. Bu yolları yapmak için büyük miktarda sermayeye gereksinim duyulması, sermayedar olanların buraya el atmalarını; sonuçta ise büyük

kazançlar elde etmelerini sağlamıştır. Demiryolu, endüstri devrimine önce destek sağlamış, daha sonra ise endüstri devrimi sürecini ileriye götürmüştür. Benzer bir şekilde enformasyon ağlarının, enformasyon devrimiyle ilgili olarak aynı etkiyi yaptıkları görülmektedir. Demir-çelik ve buhar teknolojisindeki gelişmeler, demiryolunu mümkün kılarken; fiber optik kablolar, veri sıkıştırma, mikro-elektronik ve yazılım uygulamaları ise enformasyon ağlarının doğmasını sağlamıştır. Daha yakın bir benzerlik, sahiplik konusundadır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Kuzey Amerika'da demiryolu sahipliği modeli, kazancın esas olduğu özel girişim modeliydi. Enformasyon ağları da kârı esas alan bir özel girişim modelidir. Demiryollarındaki "soyguncu baronlar", günümüzde Bill Gates, Robert Murdock ve Tom Malone gibi kişilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kişiler, kar için enformasyonu kuşatacak bir çaba içinde elektronik hakları tek elde toplamaktadırlar. Gerçekte enformasyon ağlarının tüketiciler için büyük yararlar sağlayacak bir sistem olarak sunulmasına rağmen, asıl kazancı sağlayanlar dünya ticaretindeki büyük şirketler ve endüstrilerdir (Schuler, 1998). Enformasyon ağları sayesinde şirketler artık özel kulüpler biçimine dönüşmüştür (Mulgan, 1991: 244-245). Bu sanal şirketler, dünyayı gittikçe sanal olarak küçültürken, yapılar ve ilişkiler daha yoğun ve karmaşık hale gelmektedir. Sanal şirketler, yeni enformasyon teknolojileri sayesinde yaptıkları hizmetlerden, 1996 itibarıyla ekonomik katma değerinin üçte ikisinden fazlasını oluşturan hizmetler sektörünün en önemli payını elde etmişlerdir (Setzer, 1997: 24-26). Dolayısıyla aslında enformasyon teknolojileri sayesinde gerçekleşen olay, finansman sermayesinin sınırları aşan ve kendisine maksimum karı getirecek şekilde hareket özgürlüğüne kavuşmasıdır (Şaylan, 1997: 45). İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle paranın-sermayenin dolaşımındaki hız ve miktar artmıştır. Para-sermaye, dünyanın her üçüncü köşesine anında gidip kâr elde edebilmektedir. Hızlanan bu para ticareti ise, kapitalizmin dönüşümü anlamına gelmektedir (Kepenek, 1997: 51-52).

Yeni enformasyon teknolojilerinin yerleştirilmesinde güçlü, büyük ve zengin enformasyona sahip kuruluş ve devletlerin hevesi boşuna değildir. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, kapitalist ideolojinin kendini yeniden üretme çabası içinde olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında 1980'lerin sonuna kadar, ileri teknoloji üreten firmalarla, büyük ithalatçı sermaye dış ticarete serbestliğin savunucuları olmuşlardı. 1980'lerde ise ABD'de artan dış ticaret açıkları, pek çok sektörün korumacılık isteklerinin hükümetlerce haklı görülmesine neden olmuştur. Ancak bu noktada serbest ticareti savunan yeni bir güç olan hizmetler sektörü sahneye çıkmıştır. Hizmetler sektörü, ön-küreselleşme döneminin itici güçlerinden birisidir. Bunun kanıtları, konuyla ilgili yabancı sermaye yatırımlarında bulunabilir. 1980 yılında 370 milyar dolar olan sektör, 1990'lara gelindiğinde 900 milyar dolara çıkmıştır. Tarihsel olarak ise iletişim ağlarını ilk kullananlar önce ordu olmuş, orduyu sivil bürokrasi ve çok uluslu firmalar izlemiştir. Petrol firmalarından bankalara kadar, çokuluslu şirketlerin farklı ülkelerdeki işlerinin yürütmesi için iletişim ağları vazgeçilmez önemdedir. Üretici sermayenin uluslararasılaştığı dönemde, iletişimin işlevleri artmıştır. Çok uluslu firmaların belirlediği bu dönemde, hammadde pazarlarına ulaşılması, üretimin planlanması, kalite kontrolü, personel kayıtlarının tutulması ve değişimi, vergi ve yasal düzenlemeler, ana şirketin bulunduğu ülkeye para transferi ve yatırım kararlarının verilmesi, etkin ve hızlı işleyen iletişim ağlarını gerekli kılmaktaydı. (Geray, 1995: 38-39, 41).

İnternetin gelişmiş ülkelere ticari bir medya olarak anlaşıldığına dair bir çok kanıt vardır. Sözgelimi, Mayıs 1998'de yapılan bir konferansta Clinton hükümetinin önde gelen internet politikacılarından Ira Magaziner, bu aracın ekonomik olduğunu söylemiştir. Konferansın konusu "Demokrasi ve Elektronik Medya" olmasına rağmen, sunumunda tek kelime "demokrasi" sözcüğü geçmemiştir (Schuler, 1998). Çünkü ABD Federal Hükümeti veri bankalarını, kırtasiyeciliği ve bürokratik işlemleri azaltmak

adına özelleştirdikten sonra enformasyonun çoğunu bilgisayar teknolojisine sahip olan ve online ortamı sayesinde veri bankalarına ulaşan kullanıcılara sunmuştur. Ticarileşme trendi hızını artırarak devam ettirmektedir (Mosco, 1996: 224-225). Gelişmiş ülke hükümetlerinin ve özel şirketlerin internet ortamındaki yayınları aracılığıyla asıl amaçlarının, demokratik sürece katkıda bulunmaktan ziyade tasarruf yapma kaygısı olduğu da gözlenmektedir (Ross, 2000: 18).

İnternet, günümüzde gittikçe ticari bir amaçlı bir hal almaya başlamıştır. Birkaç yıl önce, internette % 2 oranında ticari web sitesi varken, günümüzde bu oran % 90'ı aşmıştır (Schuler, 1998). Ticari amaçlı web siteleri, çeşitli hizmetler ve malları pazarlamaya çalışırken, bir başka soru daha gündeme gelmektedir. Bu da, bilgisayara sahip olmayanların durumlarının ne olacağıdır. Dolayısıyla daha önce bireyler arasında varolan bilgi derinliği, bu tür yayınlar sayesinde artmakta olup, bu da özgürlük ve haklar alanında bireyleri tehdit eder hale gelmektedir (Ross, 2000: 22).

Enformasyon toplumu paradigmasının tersine, enformasyonun bol olması, herkesin istediği bilgiye ulaşabilmesi anlamına gelmez. Enformasyon, yeni iletişim teknolojileri vasıtasıyla tıpkı diğer mal ve hizmetler gibi pazar kurallarına uygun olarak parayla satılmaktadır. Böylece, bir çok ülkede kamu hizmeti anlayışıyla yürütülen eğitim gibi hizmetler de yeni iletişim teknolojileriyle parayla satılabilen bir ürün haline dönüşmektedir.

İnceleme, internetin uluslararası boyutta kullanımının esas amacının, gelişmiş ülkelerin mal ve hizmetleri pazarlamak olduğunu, enformasyon toplumu düşünürlerinin iddialarının tersine, karşılıklı bağımlılıktan ziyade kontrol mekanizması yarattığını savunan eleştirel yaklaşımı benimsemektedir. Enformasyon toplumu paradigmasını savunanlar ise, karşılıklı bağımlılık savonusuyla kontrolü reddederler. Ayrıca, bu kavram altında uluslararasılaşmış sermayenin kurduğu ilişkileri gizlerler ya da görmezlikten gelirler. İncelemenin,

karşılıklı bağımlılığı savunan enformasyon toplumu paradigmasına karşı eleştirel yaklaşımı savunmasının en önemli nedenlerinden birisi, internetin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasındaki esas amacın, bilgiyi evrensel ölçekte herkese ulaşılabilir hale getirmek değil; tersine paralı hale getirerek bilgiye sahip olanların, bilgiyi bu amaçla internette kullandıklarının düşünülmesidir.

İnternet ve Dil Öğretimi

1. Kavramsal ve İşlevsel Tanımlamalar

İnternetteki yabancı dil öğreten siteler üzerinde yapılan gözlemlerde çeşitli kavramlar işlevsel olarak tanımlanmıştır.

"Online Kurs Programı" kavramı, yabancı dil eğitiminde etkileşimin (interaktifliğin) kullanıldığı bir program olarak değerlendirilmiştir. Böylece, bu çalışmada, dilbilgisi, okuma ve yazma yeteneklerini geliştirmeye yönelik yabancı dil öğretimi programı online kurs programı kategorisinde değerlendirilmemekte; internet üzerinde multimedya teknolojisinin yabancı dil öğretimi amacıyla devreye sokulduğu kurs programı "online kurs programı" kategorisine alınmaktadır. Dolayısıyla bir yabancı dil öğretim programının online kurs olabilmesi için ses ve görüntü unsurlarından en az birisi bulunmalıdır.

Araştırmada incelenen web sitelerinin ücretli olup olmadığının belirlenmesinde çeşitli ölçütler kullanılmıştır. Herşeyden önce web sitenin ücretli olup olmaması, online kurs programını paralı sunup sunmaması esas alınmıştır. Sitede kurs programı veya kurs programı olmayan çeşitli kitapların veya CD'lerin pazarlanmasının sitenin paralı olup olmaması üzerinde bir etkisi yoktur. Sitenin, kitap ve CD yayınları hariç diğer tüm bölümleri yabancı dil öğretimine yönelik olarak ücretsiz biçimde tasarlanmışsa bu siteye "tamamen ücretsiz" denilmiştir. Belirli aralıklarla e-mail yoluyla dil öğretimine katkıda bulunan, bedava üyelik yoluyla ücretsiz bazı

hizmetlere ulaşılabilen (çeşitli deneme sınavları, seviye tespit sınavları gibi...); ancak online kurs programının (ses, görüntü gibi olanakların kullanıldığı, interaktif kurs) ücretli olduğu siteler "tanıtım dersleri ücretsiz" biçiminde sınıflandırılmıştır. Online kurs programının ücretsiz olduğu veya sitede online kurs programı olmamasına rağmen tüm hizmetlerin ücretsiz olduğu siteler, "tamamen ücretsiz" biçiminde işlevsel olarak tanımlanmıştır.

Ücretin sayısal ifadesinde ise dolar temel alınmıştır. Dolar dışında sitede ilan edilen para birimleri dolara (Amerikan doları) çevrilmiştir. Öğretimin bölümlü fiyatları, *Beginner* (Başlangıç), *Intermediate* (Orta) veya *Advanced* (İleri) seviye gibi toplanarak tek bir fiyat kategorisinde işlevsel olarak belirlenmiştir.

İncelemede, "Kursu Düzenleyen Ülke", web site üzerinde yabancı dil öğretimine yönelik siteyi hazırlayan şirketin bulunduğu ülkedir. Şirketin, değişik ülkelerde büroları olabilir; değerlendirmede esas olan siteyi hazırlayan şirketin esas olarak nerede konumlandığıdır.

"Demografik Bilgi", kullanıcının adını, soyadını, yaşını, ülkesini, *e-mail*'ini kapsayan bilgilerdir. Demografik bilgide esas olan, kullanıcının herhangi bir hizmetten yararlanmak istediğinde, bu bilgilerin verilmesinin şart koşulmasıdır. Demografik bilginin işlevsel tanımlamasında, sitenin *e-mail* isteyip istememesi ile *e-mail*'den başka bilgiler isteyip istememesi ayrı kategorilerde değerlendirilmiştir.

2. Varsayımlar

Günümüzde gelişmiş ülkelerin *superhighway* olarak adlandırdığı bu olguya çok büyük önem verdiklerini anlamak gerekmektedir. Enformasyon alt yapısı alanındaki gelişmelere gelişmiş ülkeler büyük paralar harcamaktadırlar. Yine, aynı harcamaları geliştirmekte olan ülkelerin de yapmalarını istemektedirler. Geliştirmekte olan ülkeler, dünyanın tıpkı araç otoyolları gibi enformasyon otoyolları ile birbirine

bağlanmasını niçin önemle ve ısrarla istemektedirler? Bu soru bağlamında, yabancı dil öğretimine ilişkin aşağıdaki yargılara ulaşılmaktadır.

İnternetin sınır tanımaz özelliği sayesinde, bilgisayar ve gerekli teknik donanım ile erişim ağına sahip olan her bireye ulaşması, online ortamda yabancı dil öğretimini akla getirmektedir. Ancak, online ortamında yabancı dil öğretiminin teknik özellikler açısından karmaşıklığı ve dünya üzerinde ülkelerin gelişmişlik düzeyine paralel olarak bazı dillerin egemenliği, hazırlanan web sitelerin daha çok Amerika ve Kıta Avrupası ülkelerin baskın olması sonucunu doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, meslekte ilerleyip, kariyer sahibi olmada özellikle gelişmiş ülke dilini bilmek önemli bir basamak olduğundan, gelişmiş ülkeler yabancı dil eğitim amaçlı bol miktarda ticari web sitesi hazırlayacaktır. Gelişmiş birkaç ülke tarafından internette yabancı dil öğretimine yönelik hazırlanan sayfalar, çoğunlukla bilgiyi tek taraflı, kâr amaçlı olarak kullanmakta ve kullanıcı birey üzerinde kontrole yönelik stratejiler uygulamaktadırlar. Bu bilgiler ışığında hazırlanan varsayımlar şunlardır:

Varsayım 1: İnternette yabancı dil öğretimine yönelik web sayfaları hazırlayanlar, daha çok gelişmiş ülkelerdir.

Varsayım 2: Hazırlanan web siteleri ve gönderilen *e-mail*ler daha çok, paralı kurs programını tanıttıkları içerikle doludur.

Varsayım 3: Yabancı dil öğretimine yönelik web sitelerinde, kullanıcı bireyin *e-mail* adresi ile kullanıcı bireyi tanıtmaya yönelik çeşitli demografik bilgiler istenmektedir.

Varsayım 4: Dil öğretimine yönelik kurs programlarında yoğun olarak İngilizce öğretilmektedir.

İnceleme, 13 Ocak-15 Nisan 2001 tarihleri arasında yapılmıştır. İncelemede internette dil öğretim hizmeti ve eğitim amaçlı bilgilendirme hizmeti sunduğunu belirten kuruluşların web siteleri ile eğer gönderiyorlarsa elektronik posta üzerinde

gözlem yapılmıştır. Sitelerin belirlenmesinde, internette kullanılan en büyük ve yaygın arama motorlarından birisi olması nedeniyle, Alta-Vista arama motoru kullanılmıştır. Bu programda, *education* bölümüne girilip, online ortamda yabancı dil öğretim başlığı altındaki şirketlere bakılmış, toplam 4 sayfadan oluşan listede 40 site olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, örneklem alınmasına gerek duyulmamış, tüm siteler araştırma kapsamına alınmıştır.

Bu sitelerde içerik çözümlemesinden ziyade oluşturulan çeşitli kategorilere göre siteler üzerinde gözlem yapılmıştır. Oluşturulan kategoriler şunlardır: a) Online ortamındaki yabancı dil öğretim yapan sitenin adı, b) Hangi dilde eğitim verdikleri, c) Hangi ülke veya ülkelerce hizmetin düzenlediği, d) Eğitim hizmetinin ücretli mi, ücretsiz mi olduğu, e) Ücretin miktarı, f) Web sitesinin kullanıcıdan *e-mail* adresini isteyip istemediği, istiyorsa ne amaçla istediği g) Kullanıcıdan *e-mail*'den başka sosyo-demografik bilgiler isteyip istemediği, ne amaçla istediği. Bu kategoriler altında elde edilen bulgular, kuramsal çerçeveye göre değerlendirilmiştir.

İncelemede, yabancı dil sitelerinin 40 adet olduğu görülüp hepsinde inceleme yapılmaya amaçlanmıştır. Ancak, Alta-Vista arama motorunda toplam 40 site gözükmesine rağmen, bazı sitelerin farklı isimlerle arama motoru sayfasında bulunduğu görüldüğünden, toplam 28 web site üzerinde inceleme yapılmıştır. Kullanıcının yabancı dil seviyesini belirlemek amacıyla bazı siteler, yabancı dil seviye tespit sınavları düzenlemiştir. Bu sınavlara girilmiştir. Kullanıcıdan istenen bilgiler (*e-mail*, ad-soyad, ülke gibi...) verilmiş, verilen bilgilere göre siteyi hazırlayan kuruluşun gönderdiği *e-mail*'ler değerlendirilmiştir. Bazı web sitelerin karışık yapısı, araştırmada elde edilmek istenen bilgileri bulmaya engel oluşturduğundan, ilgili siteye *e-mail* gönderilerek, amaçlanan bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan, sitelerin parasız abonelik bölümlerine abone olunmuş, zaman zaman abonelik hizmetlerinin neler

olduğuna bakılmış; anlaşılmayan noktalar hakkında ilgili siteye *e-mail* gönderilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıklarından en önemlilerinden birisi, bu konuda incelemeler bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak, çalışmanın kuramsal çerçevesinin çizildiği enformasyon toplumu ile eleştirel yaklaşımların karşılaştırıldığı bölümlerde araştırmaya temel oluşturacak niceliksel ve niteliksel bulgular bulunmaktadır. Bu bulguların, araştırmanın bu sınırlılığını aşmada bir ölçüde yardımcı olacağına inanılmaktadır. Araştırmanın ikinci sınırlılığı, sadece Alta-Vista arama motorundaki yabancı dil eğitim amaçlı web sitelerine bakılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, geniş bir temsiliin sağlanması için diğer arama motorlarındaki sitelere de bakılması gerektiği bilinmesine rağmen, zaman ve internete girişteki bazı sınırlılıklar bu kapsamdaki bir araştırma yapmaya engel olmuştur.

3- Bulgular

Varsayımların test edilmesine yönelik bulguların dökümüne geçilmeden önce genel bazı saptamalarda bulunmak yararlı olabilir. Bunlardan birincisi, sitelerin fiyatlandırma politikalarında çok bölümlü bir yapılandırmaya gitmeleri ve fiyatların bu bölümlendirmeler altında artmasıdır. Sözgelimi, sitenin ana sayfasında ücretini 14.95 ABD doları olarak duyuran Almanca ve Fransızca dil öğretiminin (www.fluency-today.com) sipariş bölümüne gelindiğinde görülen şey, Almanca ve Fransızca'nın 51'er bölüme ayrıldığı ve her bir bölümün 14.95 dolar olduğudur. Böylece her bir dilin öğreniminde harcanacak para 793 dolar olmaktadır.

İkinci bir saptama, sitelerin hemen hemen tamamında dil öğretimiyle ilgili çeşitli yayınları pazarlamak için ilanların olmasıdır. Bu yayınlar, genellikle o sitenin düzenlediği kursla ilgili yayınlardır. Site, ücretsiz olsa dahi, yayınların paralı satış ilanları görülmektedir. Yayınlar, kitap ve CD olarak görünmektedir.

Üçüncü olarak söylenebilecek şey ise, bir sitenin (www.fortunecity.com) Alta-Vista'nın online yabancı dil öğretim başlığı altında ilanı görülmesine rağmen, siteye girildiğinde dil öğretimiyle ilgili bir bölümün olmadığı görülmesidir. Bu site, çeşitli ana kategoriler içeren, dil öğretimiyle ilgisi olmayan bir sitedir. Yine de, üzerinde yoğun bir şekilde tarama yapılan bu site de değerlendirilmeye alınmıştır. Çünkü, araştırmacıların benzer bir araştırmada bu siteye girerek, sitedeki gelişmeleri (belki yabancı dil öğretimi ileri verebilir) izlemelerine olanak tanımak istenmiştir.

Genel olarak söylenebilecek en son şey, tüm sitelerin ana sayfalarının İngilizce hazırlandığına yönelik bir saptamadır. Dolayısıyla sözgelimi İspanyolca veya Almanca öğrenmek amacıyla siteye giren kişi İngilizce bilmiyorsa, Almanca veya İspanyolca logosunu sitede aramak zorunda kalacak, bulursa tıklayıp kurs programı hakkında bilgi alabilecektir.

Bu genel saptamalardan sonra araştırmamızın varsayımlarına yönelik tabloların dökümüne geçilebilir: Araştırmamızın birinci varsayımı, "internette yabancı dil öğretimine yönelik web sayfaları hazırlayanlar, daha çok gelişmiş ülkelerdir." biçiminde ifade edilmiştir. Bu varsayımaya yönelik bulgular, aşağıda Tablo-1'de görülmektedir.

Tablo 1- Siteyi Hazırlayan Ülke İsmi

Ülke İsmi	Sayı	Site Adları
ABD	16	.Edusainc, Privateacher, Globalenglish, Web.net, Fluency-today, Language.msn, Esl.to, Aelf, Textaus, Wordskills, Alpha-club.org, Surf2school, Peakenglish, Gofluent, Georgetown.edu, Umr.edu
İngiltere	4	.Edunet, Study, Englishjet, Learnplus
Fransa	3	.Frenchclub, Language-student, Fortunecity
İspanya	2	.Netlanguages, B2b-spanish
Kore	1	.Interedu.go.kr
Kanada ve ABD	1	.Surf2school
Almanya	1	.Goethe-verlag

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, siteleri hazırlayan kurumların buldukları ülkeler, varsayımımızda da belirtilen teknolojik ve ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerdir. Kıta Avrupasında ya da Amerika'da olmayan tek ülke Güney Kore'dir. Ancak bu site, Güney Kore Hükümeti tarafından hazırlanmıştır, dolayısıyla herhangi bir ticari kurumun sitenin hazırlanmasında katkısı yoktur. Bu durum, Güney Kore Hükümeti'nin kendi kültürünü tanıtmaya ve yayma politikasının bir parçası olabilir. Bu veriler ışığında araştırmamızın birinci varsayımının doğrulandığı görülmektedir.

Araştırmamızın ikinci varsayımı ise, "hazırlanan web siteleri ve gönderilen e-mailler daha çok, paralı kurs programını tanıtmaya yönelik doludur" biçiminde formüle edilmiştir. Araştırmamızın varsayımını test etmek için sitelerin hemen hemen tamamında görülen bir unsuru öncelikle belirtmekte yarar olduğu düşünülmektedir. Gözlem yoluyla elde edilen bilgiler ışığında, sitelerin hemen hemen tamamının ücretli yayınların reklamlarına yüksek oranda yer verdiği söylenmelidir. Sözgelimi, satmak istediği CD veya kitabın bir resmi, altında içeriğinde neler olduğu ve fiyatı yazmaktadır. Varsayımımızla ilgili olarak ayrıca, "ücretsiz üyelik" olanakları veren sitelere üye olunmuş; bunlardan e-mail'ler gelmiş, e-mailler incelendiğinde, bazı sitelerin yabancı dil öğretimi içeren materyallerde geniş oranda, sitenin ücretli bölümüne yönlendirici uygulamalarının olduğu görülmüştür. Sözgelimi, www.net-languages.com'un gönderdiği e-mail'ler, internet yoluyla yabancı dil öğrenimin kolaylığı üzerine okuma parçaları ve bunlarla ilgili sorularla doludur. Yine, sözcük dağarcığını ve deyimsele ifadeleri genişletici yöndeki içeriklerin daha çok internetin kolaylığı, kredi kartıyla internette alışverişin emniyeti konusuna ilişkin örneklerle dolu olduğu görülmüştür. www.peakenglish.com ücretsiz hizmetlere yönelik gönderdiği e-mail'lerin tümünde, ücretli bölümün yararlarına yönelik reklamlar yapmıştır. www.globalenglish.com ise çeşitli bölümlere tıklamamızı istemekte, bu sayede çeşitli pratikler yapacağımızı

bildirmektedir. İlgili adrese tıklanıldığında ise, karşımıza sınırlı birkaç ders pratiği çıkmakta, bundan ötesinin ücretli programın yararlarını anlatan içerikle dolu olduğu görülmektedir. Bu örnekler dışında, günlük sözcük veya deyimler gönderen siteler, *e-mail*'de sadece kelimenin anlamını vermekte, altındaki web adrese tıklanıldığında daha geniş bilginin görüleceğini söylemektedir. Adrese tıklanıldığında karşımıza, kelimenin birkaç cümlede kullanışı ve site hakkında tanıtıcı bölümlerin yer aldığı diğer bölümler çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu sayede kullanıcı, sürekli olarak ücretli bölümlere yönelik tanıtıcı bölümlerin yer aldığı sayfalara gitmektedir.

Varsayımın sınanması için, sitelerin sesli *chat* hizmetlerine de bakılmıştır. Yapılan gözlemler sonucunda, sadece www.globalenglish.com'un öğrencilere sesli *chat* olanağı sağladığı görülmüştür. Öğrencilere sesli *chat* olanağı sağlanan chat odaları ücretsiz olmasına rağmen, bu odalardaki konuşmaların, öğretmen katkısı olmaksızın gerçekleştiği görülmüştür. Bir öğretmen gözetiminde, sesli *chat* ortamının sağlandığı oda ise *Hosted Chat* adıyla ayrı bir bölümdedir. Şubat 2001 tarihi itibarıyla ücretsiz olan bu odanın, Nisan ayından itibaren yapılan duyurularla Mayıs ayında ücretli hale getireceği duyurulmuştur. Öğretmen nezaretinde, bu odanın ücretsiz olduğu günlerde yapılan sesli *chat*lerde, öğretmene bu uygulamaya neden geçtikleri sorulmuş, öğretmen ise kendilerinin ticari bir iş yaptıklarını belirtmiştir. Mayıs 2001 tarihinden sonra site yöneticilerinin uygulamaya koyacaklarını söyledikleri strateji ise paralı hizmet programlarından yararlanan öğrencilere bu hizmetin ücretsiz sunulmasıdır. Üstelik aynı site, Mayıs ayından itibaren, daha önce internetin multimedya olanaklarını kullanarak verdiği ücretsiz dersleri kaldırmıştır. Ücretlendirmeye yönelik değişim politikası *e-mail* yoluyla İngilizce öğretiminde de görülmektedir. Sözgelimi www.englishpractice.com adlı site, daha önce 15 günde bir ücretsiz *e-mail* göndermesine rağmen, 13 Nisan itibarıyla gönderilen *e-mail* de, bundan sonra bir miktar ücret isteyeceklerini duyurmuştur.

Varsayımın doğrulanmasında sitelerin ücretli olup olmaması da önemli olabilir. Böylece aşağıda Tablo-2 hazırlanmıştır.

Tablo 2- Web Sitelerinin Ücret Durumu

	Sayı	Site Adları
Tamamen Ücretli	2edusainc, aelf
Tanıtım Dersleri Ücretsiz	15	..edunet, privateacher, globalenglish, netlanguages, fluency-today, language-msn, b2b-spanish, esl.to, texthaus, wordskills, alpha-club, surf2school, peakenglish, gofluent, learnplus
Tamamen Ücretsiz	11	..study.com, eswleb.net, web.net, englishjet, intreedu.go.kr, frenchclub, goethe-verlag, fortunecity, georgetown, language-student, umr.edu

Burada bir noktaya dikkati çekmek gerekir. Bu da ücretsiz sitelerde de paralı yayınları (CD veya kitap gibi) tanıtacak reklamlarına çok sayıda yer verilmesidir. Tamamen ücretsiz sitelerde yabancı dil öğretimi uygulamalarından ziyade, siteyi tanıtıcı uygulamalar bulunmaktadır. Yabancı dil öğretimi bu sitelerde çok sınırlıdır. Yapılan uygulamalar, daha çok birkaç web sayfasında çeşitli gramer konuları, kelime bilgisi ve dilden dile çeviri içeren sınırlı çeşitde cümlelerle doludur. Ücretli veya ücretsiz sitelerin tümünde fiyatı 9 Dolardan daha düşük olan hiçbir yayın satılmamaktadır.

Yukarıdaki bulgulara göre; sitelerin büyük çoğunluğu, ücretsiz tanıtım hizmetleri yaparak, ücretli kurs programı düzenlemektedirler. Sitelerden on beşinin bu şekilde hazırlandığı görülmektedir. Geri kalan sitelerin büyük çoğunluğunda ise, kursla veya öğretmek istediği dille ilgili paralı yayınların yüksek oranda reklamları bulunmaktadır. İngilizce dil öğretimini parasız yaptığını belirten geri kalan on bir sitenin tümünde paralı yayınlara ait reklamlar bulunmaktadır.

Yirmi sekiz site içinde, internetin multimedya olanaklarını devreye sokarak ücretsiz yabancı dil dersi veren toplam iki site

vardır. Bunlardan birisi, Kore devletinin Kore dilini öğretmek amacıyla hazırladığı sitedir (interedu.go.kr). Diğer site Amerika'da hazırlanmış sitedir (www.eslweb.net). Bu site, bu hizmet karşılığında dört arkadaşımıza kendilerini tanıtıcı *e-mail* göndermemizi istemektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere ücretsiz site olduğu görülen on bir site içerisinde multimedya olanakları ve kapsam bakımından gerçek anlamda ücretsiz iki site vardır. Bunun dışındaki dokuz site, gerçek bir dil öğretim sitesi niteliğinden yoksun görünmektedirler. Şöyle ki, konular son derece az verilmiş, basit (sayfa sayısı olarak az) sözcük ve gramer testleri sunulmuştur. Bir site, kullanıcıların bilgi değiş tokuşu esasında yaratılmış olup, siteyi hazırlayanın hiçbir katkısı olmaması nedeniyle ücretsizdir (www.study.com). Alta-Vista arama programının yabancı dil eğitimi bölümünde yer alan fortunecity.com adlı sitede yabancı dil öğretimiyle ilgili bir unsura rastlanmamıştır. Geriye kalan yedi site içinden bir site İspanyolca (www.umn.edu); bir site Japonca (georgetown.edu) öğretmektedir. İspanyolca ve Japonca bilinmediğinden bu sitelerin niteliği konusunda değerlendirmede bulunmak olanaksızdır; ancak yapılan gözlemlere göre, okuma ve yazımla ilgili konularda sayfa sayısı fazla değildir. Bir site ise çoklu dil öğretimiyle ilgilenmektedir (www.goethe-verlag.com). Sitenin ücretsiz olduğu belirtilmiştir. Ancak ücretsiz olan bu sitenin içeriğinin oldukça dar olduğu; sadece her dilden bazı temel bilgilerle ilgili konuşma ve sözcük çevirilerinin bulunduğu görülmüştür. İngilizce yazım dilini güzelleştirmek amacıyla bazı ipuçları ve örnek yazım uygulamaları sunan site ise www.web.net'tir. Bu sitenin toplam içeriği 7 sayfayı geçmemektedir.

Yukarıdaki bulgular ışığında incelemenin ikinci varsayımı da doğrulanmaktadır.

"Yabancı dil öğretimine yönelik web sitelerinde, kullanıcı bireyin *e-mail* adresi ile kullanıcı bireyi tanımaya yönelik çeşitli demografik bilgiler istenmektedir." şeklinde ifade edilen

üçüncü varsayımına yönelik bulgular, aşağıda Tablo-3'te görülmektedir.

Tablo 3: Kullanıcının *e-mail*'ini isteyen ve istemeyen sitelerin karşılaştırılması

	Sayı	Sitelerin Adları
E-mail isteyen siteler	21	edunet, privateacher, globalenglish, netlanguages, fluency-today, language-msn, esl.to, texthaus, wordskills, alpha-club, surf2school, penkenglish, golluent, learnplus, study.com, eslweb.net, englishjet, interedu.go.kr, georgetown, umn.edu, aelf
E-mail istemeyen siteler	7	edusainc, web.net, b2b-spanish, frenchclub, goethe-verlag, fortunecity, language-student
Kullanıcı bilgisi isteyen siteler	16	edunet, privateacher, globalenglish, netlanguages, fluency-today, esl.to, texthaus, wordskills, alpha-club, penkenglish, golluent, learnplus, eslweb.net, englishjet, interedu.go.kr, aelf
Kullanıcı bilgisi istemeyen siteler	12	edusainc, web.net, study.com, b2b-spanish, language-msn, surf2school, frenchclub, goethe-verlag, fortunecity, language-student, umn.edu, georgetown

Yukarıdaki bulgular incelendiğinde görülen en belirgin unsur, sitelerin kullanıcının *e-mail*ini, kullanıcıyı tanımaya yönelik demografik bilgileri öğrenme çabasından daha baskın bir şekilde istemesidir. Yapılan gözlemlere göre, kullanıcıyı siteye ilişkin çeşitli hizmetlerden haberdar etme gereğiyle alınan *e-mail*lere daha sonra, şirketlerce *e-mail*ler gönderilmesi yoluyla, kullanıcıyı tanımaya yönelik bilgiler istenmektedir.

Yabancı dil öğretimi konusunda hazırlanan sitelerin hemen hemen tamamı, tanıtım amaçlı çeşitli uygulamaları içeriğinde bulundurmaktadır. Bu uygulamalar içerisinde en çok kullanılanı, siteye giren kişinin yabancı dil seviyesini belirlemek amacıyla yaptığı deneme sınavıdır. Deneme sınavı ücretsizdir. Deneme sınavlarına girebilmek kullanıcıdan istediği *e-mail* yanında, bazı siteler kullanıcı bireyin çeşitli demografik özelliklerini de talep etmektedirler. Toplam dokuz site, deneme testi yapmak ve sonuçları görmek için kullanıcı bireyden bu çeşit bilgilerin verilmesini şart koşmaktadır. Diğer bir strateji, tanıtıcı derslerdir. Tanıtıcı derslerden yararlanmak isteyen kullanıcının yapması gereken, isim, ülke, şehir, yaş, cinsiyet gibi demografik bilgileri yazmak ve bir kullanıcı ismiyle şifre belirlemektir. Üçüncü bir strateji, sitenin bedava

hizmetlerinden yararlanılması için *e-mail* ve kullanıcının profilini çıkarmaya yönelik bilgilerin istenmesidir. Dolayısıyla, sitelerin ücretsiz olarak belirlediği çeşitli hizmetlerden (*e-mail* yoluyla haftalık veya aylık çeşitli kelimeler, deyimler ve okuma parçaları gönderilmesi; chat gruplarına girilmesi gibi) yararlanılması için bu bilgilerin verilmesi zorunludur.

Web sitelerinin uyguladıkları stratejilere daha yakından bakabilmek ve gönderdikleri *e-maillerin* içeriklerini görebilmek amacıyla, taranan web sitelerin istedikleri gerekli bilgiler verilerek, bu sayfalara üye olunmuştur. Yanıtlanan *e-maillere* bakıldığında ise, göze çarpan en belirgin unsur, *e-mailde* tıklamamızı istenen yerlere tıklanıldığında, birkaç sınırlı hizmetle karşılaşılması, tıklanılan web sitesinin daha çok, ücretli bölümün avantajlarını tanıttıkları içerikle dolu olmasıdır. Gönderilen *e-maillerde* içeriğin kapsamlı olmadığı görülmüştür. Sözelimi gofluent.com tarafından her hafta tarafıma gelen *e-maillerin* her birinde İngilizce de yoğun kullanılan iki kelimenin arasındaki ayrımlar 5-10 cümlelik örnekle anlatılmaktadır (*Below* ve *under* sözcükleri arasındaki ayrım gibi). Bu konuda en yoğun içerik, 15 günde bir tarafıma *e-maillerin* geldiği netlanguages.com tarafından yapılmış ve bu site, bu konuda bir istisna oluşturmuştur. Ancak, bu sitenin diğer bir ayrıcalığı başka bir noktada belirmektedir. Bu da, tarafıma bu site tarafından gönderilen *e-mail'ler* incelendiğinde; *e-maillerin* okuma parçalarından, sözcük egzersizlerine ve geribeslemenin istendiği konuya kadar ağırlıklı olarak, kullanıcıyı ücretli bölüme yönlendirmeye yönelik içeriklerle dolu olmasıdır. Anılan site, Türkiye'de İşbankası'nın servis sağlayıcısı İşnet'in de reklamını yaptığı bir site olup; İngilizce öğretim amaçlı üç butondan ilkinde tüm kullanıcılar (sadece tanıtım amaçlı); ikincisinden İşnet aboneleri (çeşitli okuma parçaları ve bunlarla ilgili sorular bulunmakta), üçüncü butondan ise aylık 36-40 ABD doları ödeyenler yararlanmaktadırlar.

Bu bulgular paralelinde, araştırmanın üçüncü varsayımı doğrulanmaktadır.

Dördüncü varsayım ise, "dil öğretimine yönelik kurs programlarında yoğun olarak İngilizce öğretilmektedir." biçiminde ifade edilmiştir. Varsayımın bulguları aşağıda tablo 4'te çıkarılmıştır.

Tablo 4- Yabancı Dil Sitelerinde Öğretilen Diller

Öğretilen Diller (Sitelere Göre)	Sayı
İngilizce	14
Fransızca	2
İspanyolca	2
İngilizce, Çince	1
Almanca, Fransızca	1
Fransızca, İspanyolca	1
Almanca, İtalyanca, Fransızca	1
Korece	1
İngilizce, Çince, Fransızca, İspanyolca	1
Fransızca, Almanca, İtalyanca, Japonca, İspanyolca	1
Almanca, Fransızca, İtalyanca, Çek dili, Endonazyaca dili, Portekizce, İspanyolca ..	1
Japonca	1
İspanyolca, Almanca	1

Yukarıdaki tabloda, yirmi sekiz sitenin on sekizinde İngilizce başka dillerle birlikte öğretilmekte; on dört sitede ise yalnızca İngilizce öğretilmektedir. Yalnız İspanyolca ve Fransızca öğreten ikişer site olmasına rağmen, toplam sekiz sitede Fransızca; toplam yedi sitede İspanyolca öğretilmektedir. Geriye kalan siteler içerisinde tek bir dili öğreten site sayısı ikidir. Bunlar Korecenin öğretildiği site ile Japoncanın öğretildiği sitedir. Japonca ayrıca çok dilli başka bir sitede öğretilen diller arasındadır. Böylece toplam iki sitede Japonca dil öğretimi bulunmaktadır. Bundan sonra çok dilli öğretim siteleriyle karşılaşmaktayız. Almanca beş sitede; İtalyanca üç sitede; Endonazyaca ve Çekçe ile Portekizce birer sitede öğretilen diller arasında bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, İngilizce, öğretilen diller içerisinde oldukça ağırlıklı bir konuma sahiptir. Öte yandan Endonazyaya dili, Çekçe gibi diller öğretilen diller arasında bulunmasına rağmen; Türkçe öğretilen diller arasında bulunmamaktadır. Böylece, araştırma kapsamındaki dördüncü varsayım da doğrulanmış bulunmaktadır.

4- Sonuç

İnterneti, yabancı dil öğretiminde cazip kılan unsur, internetin multimedya teknolojisini kullanarak, yabancı dili dinleme, konuşma gibi interaktif unsurları barındırması nedeniyle öğretme potansiyeline sahip olmasıdır. Hizmetin, siteler bir kere kurulduktan sonra fazla ek bir maliyet getirmemesi; yabancı dil öğretiminin, İngilizce gibi dünya üzerinde egemenliğini kurmuş gelişmiş ülkelerin dillerini kapsamı vb. nedenlerle, ilk etapta dil öğretiminin düşük ücretli olacağını aklı getirmektedir. Fiyatların düşük olması beklentisinin bir diğer nedeni, bu dillerin öğretiminin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere pazarlanıyor olmasıdır. Adı üzerinde bu ülkeler gelişme yolundadırlar veya az gelişmişlerdir; dolayısıyla bu ülkelerde ekonomik sorunlar bulunmaktadır.

Ancak bu konuda söylenenler, tıpkı enformasyon toplumu senaryoları gibi gerçeklerle örtüşmemektedir. Enformasyon toplumu kuramcıları, bilginin yeni iletişim teknolojileri ortamında serbestçe dağılacığı, herkesin istediği bilgiye rahatça ulaşacağı ve eşitsiz ilişkilerin yerini eşitlikçi ve katılımcı eşitliklerin alacağını söylemişlerdir. Bu yönden internet gibi yeni iletişim teknolojilerine umutla bakanlar, aslında internetin gerçekteki amacını ya anlayamamışlar ya da görmezlikten gelmişlerdir.

Yukarıdaki incelemede de görüldüğü üzere, yabancı dil öğretiminde internet ticari kıstaslarla işleyen bir ortamdır. Aslında bilginin bir değerinin olması görüşünü herkes paylaşabilir. Bu nedendir ki, insanlar okuma ihtiyaçlarını

karşılama için kitap veya cd gibi iletişim araçlarını satın alır. Ancak, burada eleştirilen nokta, enformasyon toplumu düşüncesini paylaşanların, bilgiye serbestçe erişim yönünden internete attıkları değerden kaynaklanmaktadır. Oysa internet, esasında, gelişmiş teknolojiye sahip ülkelerin tasarladıkları ticari kurullarla işleyen bir ortamdır. Bu amaçla yola çıkan bir yapılandırmanın ne gibi bir biçim alacağı da gözler önündedir: Gittikçe ticarileşmek.

Bu araştırmada da görüldüğü gibi, internette dil öğretiminin ticari bir etkinlik olarak anlaşılması, beraberinde önemli bir başka şeyi daha getirmektedir. Bu da, internette sunulan dil öğretim hizmetlerinin az da olsa ticari olmayan etkinliklerinden yararlanmak isteyen bireylerin sosyo-demografik verilerinin gelişmiş ülkelere elde edilmesidir. Çünkü araştırmada da görüldüğü üzere bireyin, ticari faaliyete konu olmayan, parasız hizmetlerden yararlanması için sosyo-demografik bilgileri vermesi zorunludur. Durum böyle olunca, gelişmiş ülkeler, elde ettikleri sosyo-demografik verileri başka ticari faaliyetlerinde kullanabilmektedir. Kullanıcılar üzerinde kurulan kontrol ve verilen hizmetlerin belli bir ekonomik yapı içinde gerçekleşmesi enformasyon kuramcılarının dediğinin tersine bilginin internette serbestçe dolaşmadığını, aslında ticari bir faaliyete konu olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, Nermin (1974-76). "Tek Yönlü İletişime Karşı Görüşler ve Düşünceler". *A.Ü.B.Y.O Yıllık, 1974-1976*, 428-440.
- Alemdar, Korkmaz ve İrfan Erdoğan (1998). *Başlangıcından Günümüze İletişim Kuram ve Araştırmaları*. Ankara: MY Yayınları.
- Borin, Van Loon ve Ziauddin Sardar (1997). *Cultural Studies*. London: Penguin Books.
- Geray, Haluk (1994). *Yeni İletişim Teknolojileri*. Ankara: Kılıççılar.
- Geray, Haluk (1995). "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik". *Mürekkep* (Kış-Bahar): 33-48.
- Geray, Haluk (1998). "Enformasyon Toplumu ve Türkiye: Erişim Açısından Bir Değerlendirme". *Yeni Türkiye Dergisi* 4(20): 1415-1428.
- Kepenek, Yakup. (1997) "Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji üzerindeki Etkileri". *Küreselleşmenin Ekonomik ve Sinyal Boyutları Üzerine Tartışmalar*. A. Necati Koçak (der). içinde. Ankara: Kozan ofset. 51-55.

- Mosco, Vincent. (1996). *The Political Economy of Communication*. London: Sage Publications.
- Mulgan, G. J. (1991). *Communications and Control*. London: The Guildford Press.
- Ross, Gordon (2000). "Government on the Net: Revolutionizing Democracy?" *Critical Mass* 2(2): 12-24.
- Schuler, Doug (1998). <http://hoshi.cic.sfu.ca/~cm/issue5/irr-pt2.html>
- Setzer, Martin (1997). "Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji üzerindeki Etkileri". *Küreselleşmenin Ekonomik ve Siyasal Boyutları*. A. Necati Koçak (der). içinde. Ankara: Kozan ofset. 13-32.
- Şaylan, Gencay. (1997) "Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji üzerindeki Etkileri." *Küreselleşmenin Ekonomik ve Siyasal Boyutlar Üzerine Tartışmalar*. A. Necati Koçak (der). içinde. Ankara: Kozan ofset. 35-49.
- Tokgöz, Oya (1994). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge.

Endüstriyel, Mülkiyet Haklarının Sosyo-Kültürel Temelleri

Özet

Bu çalışma, endüstriyel mülkiyet haklarının sosyo-kültürel temelleri üzerinde odaklanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde endüstriyel mülkiyetin bir mülkiyet türü olarak ortaya çıkma tarzı ile endüstriyel mülkiyetin oluşumunu etkileyen sosyo-kültürel ve ekonomik koşullar incelenmektedir. Ayrıca, endüstriyel mülkiyet hakları ile kapitalist sanayileşme arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Son olarak, patentlerin ve markaların Venedik, İngiltere ve ABD'deki tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmektedir.

Mehmet Yüksel
Ankara Üniversitesi,
İletişim Fakültesi

The Socio-Cultural Bases of Industrial Property Rights

Abstract

This article focuses on the socio-cultural bases of industrial property rights. The way industrial property emerged as a kind of property in historical process and socio-cultural and economical conditions influencing the formation of industrial property are examined. Furthermore, relations between industrial property and capitalist industrialization are explored. Lastly, the study provided the historical development of patents and trademarks in Venice, Great Britain and the USA.

Endüstriyel, Mülkiyet Haklarının Sosyo -Kültürel Temelleri

Giriş

Endüstriyel mülkiyet hakları, fikri mülkiyet haklarının kapsamı içindedir. Fikri mülkiyet hakları, yaratıcı düşünce ürünü eserler üzerindeki hakları ifade eden hukuki bir terimdir. Bu terim, biri geniş diğeri dar olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda fikri mülkiyet hakları; insanın yaratıcı fikri emeği sonucu ortaya çıkan bilim ve edebiyat eserleri, müzik eserleri, güzel sanat eserleri, sinematografik eserler ve bilgisayar programları üzerindeki haklar kadar, buluşlar, markalar, faydalı modeller, endüstriyel tasarımlar, coğrafi işaretler, benzeri işaretler, semboller, logolar ve yarı iletken ürün topografyaları(mikroçipler) üzerindeki hakları da ifade etmektedir. Dar anlamda fikri mülkiyet hakları, telif haklarını anlatırken, geniş anlamda fikri mülkiyet hakları kapsamında yer alan endüstriyel mülkiyet hakları ya da sınıf hakları; patentler, faydalı modeller, markalar, endüstriyel tasarımlar ve entegre devre topografyaları üzerindeki hakları ifade etmek üzere kullanılan terimlerdir. Endüstriyel mülkiyetin konusuna; ayrıca, menşe ve mahreç işaretleri gibi coğrafi işaretler, ticarî sırlar ve ticaret unvanları da dahil edilmektedir. Ancak bu çalışmada günümüzde önemi giderek artan ve kökleri çok eskilere giden patentler ve markaların tarihçesi üzerinde durulacaktır.

Patent, icat yapan kimselere idarî otoriteler tarafından belli süreyle sınırlı olarak verilen tekel niteliğindeki entelektüel

mülkiyet imtiyazını ifade ederken; ticarî marka veya kısaca marka üzerindeki hak, bir üretici veya satıcının kendi ürününü veya hizmetini rakip firmaların ürün ve hizmetlerinden ayırt etmek üzere kullandığı özel işaret veya simge üzerindeki hakkını anlatır.

Patentin konusunu buluş yapma ya da icat etme oluşturur. Buluş, mevcut bir soruna çözüm getiren kural, formül, yöntem veya teori şeklinde ortaya çıkar. Çözümler, bazen bir nesne veya ürün olarak (ilaç gibi), bazen bir yöntem olarak (cam eriğinin cıva havuzuna daldırılarak film şeklinde elde edilmesi gibi), bazen de doğada mevcut olan bir şeyin bulunması ve değiştirilmesi olarak (kirliliği yok eden mikroorganizmalar gibi). Günümüzde, teknolojik yeniliklerden bitki türlerine ve mikroorganizmalara kadar geniş bir alan patent konusu olabilmektedir.

Markalar, malları ve hizmetleri ayırt edici niteliğe sahip işaretlerdir. Geniş anlamda kullanılan bu "işaret" sözcüğünün kapsamına grafikler, tasarımlar, kişi adları, kelimeler, harfler, logolar, sayılar, sloganlar, jenerikteki kısa melodiler, üç boyutlu şekiller, renkler ve renk kompozisyonları girmektedir. Günümüzde hizmetler sektöründeki gelişmelere bağlı olarak mal markalarının yanında hizmet markalarının da toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatındaki rolü artmıştır. Bankacılık, sigortacılık, eğitim, turizm, sağlık, danışmanlık, yayıncılık, reklamcılık gibi alanlarda faaliyet gösteren firmalar

hizmetlerinin farklılığını göstermek üzere belli işaretleri seçerek marka olarak tescil ettirmektedirler (Tekinalp, 1999: 332-340).

Başlangıcı çok gerilere giden bir anlayışa göre, bir toplumda icatların ve yeniliklerin teşvik edilmesi, bunların yaratıcısı olan kimselerin ödüllendirilmesiyle mümkün olabilir. Bu fikrin hayata geçirilmesi ise, icadı gerçekleştiren kimseye, kendi icadını rekabete girişmeksizin kullanma fırsatının verilmesini gerektirir. Bu konudaki en eski referanslardan biri, M.Ö. III. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı tarihçi Phylarkhos'un *Banquet of the Learned* adlı eserindeki bir bölümdür. Bu bölümde Phylarkhos, M.Ö. 500 yıllarında, lüks ve refah içindeki yaşamıyla ünlü Yunan kolonisi Sybaris hakkında bilgi verir. Bu kaynağa göre, Sybaris'te, bir pastacı veya aşçı alışılmışın dışında yeni bir yemek veya pasta türü geliştirdiğinde, başkaca hiçbir kimseye, bir yıllık süre zarfında, aynı yemek veya pastayı hazırlama izni verilmiyordu. Bu şekilde bir imtiyaz tanumanın, bazı kimseleri, rakiplerinden üstün gelecek biçimde çaba göstermeye teşvik edeceği düşünülmüştür (Foster ve Shook 1993: 3). Aristoteles (İ.Ö. 384 -322) *Politika* adlı eserinde, patentlere yer vermiş ve yararlı şeyleri icat edenlere yönelik bir ödül sisteminin gerekliliği hakkında yazmıştır (Bryant, 1999: 5). Başlangıçta alışılmışın dışında yeni bir yemek türü geliştirenlere verilen imtiyazla başlayan patent sistemi, zaman içinde, özel hünere sahip ustaları ya da zanaatkarları ülkeye çekmek ve bu yolla kendi insanlarını eğitmek ve endüstriyel gelişmeye katkıda bulunmak gibi düşüncelerle sürdürülmüştür (Klitzke, 1964a: 384).

Romalılar, belli bazı kimselere tekel niteliğinde hak tanımaya veya imtiyaz vermeye kötüye kullanılabilir düşüncesiyle olumlu bakmamakla beraber, yaratıcı insanları ödüllendirmenin önemini kabul etmişlerdir. M.S. 337 yılında Roma İmparatoru Constantinus, şehirlerde ikâmet edip belli meslekleri icra eden zanaatkarların bütün yurttaşlık ödevlerinden muaf olduklarına ilişkin bir emirname yayımlayarak, onlardan boş zamanlarında kendilerini

yetiştirmelerini ve erkek çocuklarını eğitmelerini istemiştir. Romalılar, sağlamış oldukları bu teşviklere rağmen, imtiyazlar vermeyi veya tekel hakları tanımayı reddetmişlerdir. Ayrıca, M.S. 483'de İmparator Zenon, bir imparatorun emriyle bile olsa, giysi ve yiyecek konusunda herhangi bir imtiyaz tanınmayacağına ilişkin bir kararname çıkarmıştır. Böyle bir ilkenin varlığına, günümüzde de, birçok ülkenin patent yasasında rastlanabilmektedir (Foster ve Shook, 1993: 3-4).

Antik Yunan ve Roma'da yenilikçi kimseleri ve mucitleri teşvik etmek amacıyla getirilen himaye düzeni, tarihsel süreç içerisinde giderek bir mülkiyet koruması niteliğine kavuşmuştur. Benzer bir gelişmenin markalar konusunda da yaşandığı söylenebilir.

Markaların tarihi, patentlerin ve telif haklarının tarihinden daha geriye gitmektedir. Arkeologlar, M.Ö. 5000 yıllarında, Taş Devri çanak-çömleklerinin üzerinde birtakım işaretler ya da simgeler bulmuşlardır. Güney Batı Avrupa'da bulunan mağara resimlerinde, bazı hayvanların da işaretlenmiş oldukları görülmüştür. Foster ve Shook, eski dönemlere ait bu tür işaretlerin, bazı işletme fonksiyonlarına hizmet etmekten çok, mülkiyet sahipliğini göstermek üzere kullanılmış olabileceklerini belirtirler.

Arnold ve Vaden'e göre, hiçbir şey, mülkiyet korumasına bir insanın kişisel gücünden daha fazla layık olamaz (1). Bir kimse, fiziksel güce ya da kuvvete sahip olduğu ölçüde, başkalarını, kendi mağarasını, baltasını veya kendi yaratıcılığının ürünü olan bir aleti kullanmaktan alıkoymaz. Zamanla toplum, bazı kavramları veya müesseseleri geliştirir ve bunların temeline kendi örgütlü gücünü yerleştirir. Toplum, bu gücünü mülkiyet kavramının temeline koyduğu zaman da, bildiğimiz anlamda mülkiyet hukuku doğmuş olur. Mülkiyet hukukunun felsefi temelinde ise, bir kimsenin kendi eliyle yarattığı bir baltayı veya başka bir alet-edevatı kullanmaktan ya da yararlanmaktan başkalarını alıkoyma hakkına sahip olduğu şeklinde bir düşünce vardır. Bu düşüncenin aynı şekilde, bir

kimsenin kendi zihinsel gücüyle yarattığı bir icat ya da yenilik için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Benzer bir durumun markalar için de söz konusu olduğu ileri sürülebilir. Rudofsky'e göre, insanın kendisine ait eşyaları markalayarak veya damgalayarak ayırt etme isteği, bütün sosyal sistemlerde görülebilen bir olgudur Tarih boyunca insanın, ister hırslı isterse ihtiyatlı birisi olsun, kendi kişisel ürününe karşı tümüyle ilgisiz kaldığı bir dönem olmamıştır.

Patentlerin Tarihçesi

Patent sisteminin kökeni, Antik Yunan ve Roma dönemine kadar götürülebilmekle beraber, bu konuda asıl gelişmenin XIV. yüzyıl dolaylarında başladığı, Ortaçağ'da kayda değer bir oluşuma rastlanmadığı söylenebilir. Bu bağlamda önce Venedik kent devletindeki düzenlemeler üzerinde durulacak, ardından İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde patent sisteminin gelişimi incelenecektir.

Venedik

Eski Venedik Cumhuriyeti, yüzyıllar boyunca, Avrupa ile dünyanın diğer bölgeleri arasındaki ticaretin büyük bir kısmını kontrol etmiş olup, Venedik'in dünya ticareti üzerindeki bu ağırlığı, Ümit Burnu'nu dolaşarak Doğu'ya ulaşan deniz yolunun keşfedilmesine kadar sürmüştür (Foster ve Shook, 1993: 4).

1297 yılında yürürlüğe konan bir Venedik kararnamesine göre, bir doktor kendi bilgi ve becerisiyle bir ilaç geliştirdiği takdirde, bu icat, lonca bünyesinde korunacaktı, yani sır olarak saklanacaktı ve bütün lonca üyeleri sır olarak muhafaza edilen şeyi araştırmamaya veya gözetlememeye yemin etmek zorundaydı (Klitzke, 1964a: 385).

Dünyanın herhangi bir yerinde kayda geçen ilk gerçek icat patentinin, 1443 yılında, Venedik Cumhuriyeti'nin her bir kasabası için yirmi dört adet un değirmeni inşa etmeyi teklif eden Antonius Marini'ye verilmiş olduğu kabul edilmektedir. Antonius Marini bu başvurusuyla, söz konusu

değirmenleri inşa etme hakkının kendisine tanınmasını ve yirmi yıllık bir süre için susuz çalışan bir değirmeni kurma konusunda başka kimseye izin verilmemesini talep etmiştir. Venedik Kent Devleti'nin Senatosu, anılan başvuruyu, kasabalardan birine inşa edilecek değirmenin test edilmesi ve bu testin başarılı olması şartıyla kabul etmiştir. Test başarılı olduğu takdirde, Marini'nin bu konuda bir tekel ya da imtiyaz hakkına sahip olacağı kabul edilmişti. Yapılan denemenin başarılı sonuç vermesi üzerine, Marini, susuz çalışan un değirmenleri üzerinde tekel yetkisini kazanmıştır (Foster ve Shook, 1993: 4)

Venedik Senatosu, 19 Mart 1474 tarihinde, patentlerin içeriğine ve verilme koşullarına ilişkin düzenlemeler getiren ve alanında bir ilk olan Patent Yasasını kabul etmiştir. Bu yasaya göre önceden bilinmeyen ya da üretilmeyen herhangi bir şeyi icat eden kimse, ilgili idarî büroya başvurarak, başkalarının benzer bir şeyi üretmesini on yıllık süreyle yasaklanmasını talep etme hakkına sahipti. Venedik'te patent alan en ünlü mucit ise, 1592'den 1610'a kadar Padua Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak görev yapan Galileo olmuştur. Galileo, 1594 yılında, suyu yükseğe çıkararak toprakları sulamak üzere geliştirdiği bir alet için patent almıştır. O'nun bu hakkı, yirmi yıllık bir dönemi kapsıyordu. Bu hakkı ihlâl edenler, kendi alet-edevatlarını kaybetmek ve 300 ducatslık bir para cezasını ödemek durumunda kalıyorlardı (Klitzke, 1964a: 386).

Yukarıda sözü edilen Venedik Patent Yasası ile günümüz patent düzenlemeleri arasındaki benzerliğin çarpıcı olduğu söylenebilir. Bu yasa, mucide yaptığı icat üzerinde bir mülkiyet hakkı ile birlikte başkalarını onu üretmek, kullanmak veya yararlanmaktan on yıl süreyle engelleme hakkı tanımıştır (Arnold ve Vaden, 1971: 2). Günümüz patent yasaları da benzer hükümleri taşımaktadır. Patent yasaları gibi, patent terimi de kökenini bu dönemden almıştır. Patent terimi, kaynağını, "açıklanması gereken" veya "açık olması gereken" anlamına gelen *patere* sözcüğünden almaktadır (Bryant, 1999: 5).

İngiltere

İngilizce'de "patent" karşılığı kullanılan bir başka sözcük *Letters Patent* olup, egemen otoriteden, yani İngiliz Taç'ından kaynaklanan bir kısım doküman ya da belgeyi ifade etmektedir. Bu sözcüklerin etimolojik temelinde Latince *litterae patentes* kelimesi bulunmaktadır. Patent sözcüğü, İngiltere'de, önceleri *letter(s) patent (litterae patentes)*, yani "açık, mühürle kapatılmamış mektup, berat" anlamında kullanılmıştır. Patent ya da açık mektupla, imtiyazlar, tekel hakları ve bazı mevkiler verilir (Tekinalp, 1999: 490). Başka bir deyişle *Letters patent*'ler, kökenini Kraliyet imtiyazından alan birer ihsan ya da lütuf niteliğindedir. Geçmişte bu ihsan veya lütuflar bir şeref unvanı, bir ödül veya bir ayrıcalık verme şeklinde olduğu gibi, bir görev bahsetme ya da bir tekel ayrıcalığı tanıma biçiminde de olabiliyordu. Başka bir deyişle bunlar, adli veya idarî bir göreve atama, arazi bağışı, soyluluk unvanı verilmesi, tekel veya icat patentleri şeklinde olabiliyordu. (Carr ve Wood, 1959: 9). Şöyle ki, bir kimse, yargıçlık gibi yüksek bir makama atandığında, bir icat yaptığında veya bir madenin işletme hakkını aldığı anda, kendisine bir *letters patent* verilir. Altı mühürlü olan bu belge, o kimsenin yargıçlık yapma yetkisine, icat üzerinde tekel hakkına sahip olduğunu, belli bir madeni işletebileceğini gösteriyordu (Tekinalp, 1999: 490). İcatlara yönelik olarak, *Open Letters* ismi de verilen patentlerin verilmesindeki asıl amaç, yapılan icat ya da yeniliğin açık bir şekilde sergilenerek kamuya sunulmasıydı.

İngiliz yönetimleri, çok eskiden beri bazı kimselere ayrıcalık tanımışlar ya da ihsanlar vermişlerdir. Bu imtiyaz ya da ihsanlar, herkes tarafından bir ayrıcalık olarak görülen patentler yoluyla sağlanmıştır. İmtiyazlar, genellikle, Monarşinin nakit ihtiyacı duyduğu ya da karşılığını alabileceğini düşündüğü zamanlarda veriliyordu. Bu tür ihsan ya da bağışlar, çoğu zaman oldukça değerli ayrıcalıklar sağlıyordu. Örneğin, bazı kasabalar, kasabalarında fuar ya da pazar açmak için veya kasabalarında geçen emtiadan geçiş vergisi almak için yönetimden ayrıcalık satın alıyorlardı. Aynı

şekilde, Ortaçağ'da, birçok kasabada tacirler ve imalatçılar, ortak çıkarlarını korumak üzere bir araya gelerek loncalar halinde örgütleniyorlardı. Bu loncalar, yönetimden sayısız denecek ölçüde tekel hakkı elde etmişler ve çoğu zaman ticaretin tamamı üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Söz konusu dönemde, İngiliz endüstrisinin dünyanın başka bazı yörelerine göre geride oluşu, bu yöndeki gelişmeyi hızlandırmıştır. İngiliz yöneticileri, bilgili ve hünerli zanaatkarları kendi ülkelerine çekme konusunda oldukça istekli davranmışlardır. Yabancı zanaatkarlara koruma imtiyazları bahşederek, İngiliz endüstrisinin gelişmesini desteklemişlerdir. Bu tür koruma ya da himaye imtiyazları, mevcut otoriteye karşı herhangi bir bağımsızlık sağlamamakla birlikte, lonca düzenlemelerini ve sınırlamalarını aşmaya olanak veren geçiş belgeleri işlevi görmüştür. Süreç içerisinde bu tür imtiyazların sayısı artarken, loncaların gücü azalmaya başlamıştır (Klitzke, 1964a: 387-388).

Koruma imtiyazlarının başlangıcı 1324 yılına kadar geriye götürülebilir. Bu tarihte Kral II. Edward, hünerli Alman madencileri İngiltere'ye getirmek amacıyla koruma sağlamıştır. Daha sonra gelen krallar da aynı yönde çabalarını sürdürerek, özellikle tekstil endüstrisinin ihtiyaç duyduğu boyacı, dokumacı gibi kimselerin ülkeye gelmesini teşvik etmişlerdir ve bunlara özel ayrıcalıklar tanımışlardır. Kral III. Edward, 1327'de, bu politika çerçevesinde kendi uyruklarını yabancı giysileri giymeyi yasaklayacak kadar ileri gitmiştir. 1331'de Flandersli John Kempe, tekstil endüstrisi alanında faaliyette bulunmak üzere ilk kraliyet imtiyazını almıştır. Kempe, kralın himayesi altında çalışmalarını sürdürmüş, dokumacı ve boyacı gibi yabancı ustaları İngiltere'de oturmaya ve işlerini orada sürdürmeye teşvik etmiştir. Daha sonra, Kral III. Edward, bu politikayı, diğer ticarî ve sınaî etkinlikleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bununla beraber, yukarıda da belirtildiği üzere, bu koruma ya da geçiş belgeleri tekelci nitelikte imtiyazlar tanımıyordu ve gerçek bir patent niteliği taşııyordu (Foster ve Shook, 1993: 5).

Gerçek anlamda ilk İngiliz patentinin, kime ne zaman verildiği hususunda tarihçiler arasında bir görüş birliği bulunmamakla beraber, ilk patentin 1440 yılında Shiedameli John'a, daha önce İngiltere'de hiç bilinmeyen bir tuz üretme yöntemini hayata geçirmesi için verilmiş olduğu bilinmektedir. Diğer bir erken dönem patenti ise, 1449'da, renkli cam üretme metodunu uygulamak konusunda, Kral IV. Henry tarafından Utynamlı John'a verilmiştir. Böylece, anılan kişiye renkli cam üretmek üzere 20 yıllık süreyle bir tekel hakkı tanınmış oluyordu (Foster ve Shook, 1993: 6).

Erken dönemde verilen diğer patentlere benzer şekilde Utynamlı John, patent süresi sona erdikten sonra da İngiltere'de renkli cam zanaatının gelişip sürebilmesi için, patent süresince başkaca kimseleri eğitip yetiştirmeyi taahhüt etmiştir. Ancak, önceki patentlerden farklı olarak, John 20 yıllık dönem için başkalarını kendi zanaatını icra etmekten alıkoyma hakkını elde etmiştir. Utynam'lı John'un durumu bir istisna olup, bundan sonra XVI. yüzyılın ortasına kadar başka bir patent imtiyazının verilmediği belirtilmektedir (Boehm, 1967: 14).

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında İngiliz patent sistemi netleşmeye başlamış; Kraliçe Elizabeth Dönemi (1558-1603)'nde İngiltere siyaset, ticaret ve zanaat bakımından Avrupa'nın en büyüklerinden biri olmuş ve Taç'ın endüstriyi geliştirme politikası çerçevesinde tekel hakları sağlama yoluna gitmiştir. Elizabeth döneminden önce kraliyet makamının ayrıcalık tanıma veya imtiyaz verme hakkını istismar ettiği, ulusal endüstriyi teşvik etmek üzere kamuya açık imtiyazlar vermek yerine, yabancı zanaatçıları kendi maiyetine almak üzere onlarla gizli görüşmeler yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu politika çerçevesinde; Alman zırh imalatçıları, İtalyan tersane ustalarını ve cam eşya üreticilerini, Fransız dökümcülerini İngiltere'ye getirdikleri bilinmektedir. Bu kimselere tanınan imtiyazlar yayımlanmadıkları ve patent siciline işlenmiş olmadıkları için, Taç ile bunlar arasındaki ilişkinin niteliği tam olarak bilinmemektedir (Klitzke, 1964a: 394).

Elizabeth döneminde izlenen imtiyaz sağlama politikasının esası; o zamana kadar endüstriyel zanaatlar bakımından Kıta Avrupa'sının oldukça gerisinde kalan İngiltere'ye, yeni endüstrilerin gelişmesini teşvik etmek üzere, yetişmiş zanaatçıları çekmek yönünde olmuştur (Klitzke, 1964a: 394). Bu dönem, icat yapanların düzenli bir şekilde patent aldıkları bir dönem olup, patent hukukunun gelişiminde önemli bir aşamayı simgelemektedir. Patent tarihinde bir dönüm noktası, 1559 yılında İtalyan Giacomo Acontio'nun icat ettiği tekerli makineler (*wheel machines*) için koruma sağlamak üzere Kraliçe I. Elizabeth'e başvurusuyla gerçekleşmiştir. Acontio, icadının başkalarının kopya edileceğinden korkup, Kraliçe'ye başvurmuş, o da bu başvuruyu uygun bularak Acontio'ya istediği korumayı sağlamış ve böylece mucidlere buluşları için patent hakları vererek ödüllendirme şeklindeki İngiliz politikasını başlatmıştır (Foster ve Shook, 1993: 6). Ancak bu dönemde, yenilikle ilgisi olmayan alanlarda da patent verildiği bilinmektedir. İcât patentleri yanında; icât niteliği taşımayan imalatlara mallara ve bunların satışı konusunda tekeller verilmiş, daha da ileri gidilerek, günlük kullanılan sabun, deri, tuz, bıçak, demir ve kâğıt gibi ürünler üzerinde bile patent hakkı tanınmıştır (Carr ve Wood, 1959: 10). İlgili ya da ilgisiz birçok konuda tekel hakkı sağlayan imtiyazların verilmesi, fiyatların yükselmesine ve haksız rekabete yol açarak, gerek tüketicilere gerekse diğer üreticilere zarar vermiş, giderek artan istismar ve yozlaşmadan dolayı tekellere karşı kin ve nefret artmıştır (Klitzken 1964a: 394). Bu gelişmeler üzerine; parlamentoda söz konusu uygulamalara yönelik muhalefet sesini yükseltmeye başlamış ve 1623 yılında, patentlerin istismarına son vermek üzere, Tekeller Yasası (*the Statute of Monopolies*) kabul edilerek yürürlüğe konmuştur. Bu yasa ile tekeller yasaklanmış; bu yasaklamadan sadece eserlerin ilk ve gerçek yaratıcıları muaf tutularak, bunlara on dört yıl süreyle başkalarını kendi icâtlarını kullanmaktan alıkoyma hakkı tanınmıştır (Arnold ve Vaden, 1971: 3). Bu yasal düzenlemeye rağmen, imtiyaz ya da ayrıcalık tanıma usulü, ilgili makamın

bir ihsanı veya lütfu niteliğini muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle, icadı yapan kimseye, ilgili makamdan böyle bir imtiyazı talep etme veya isteme hakkı tanınmamıştır. İlgili makamca, icât yapmamış tacir, sanayici ve esnaf gibi kimselere imalat ve ticaret tekeli sağlanmasına son verilerek, sadece gerçek mucidler koruma altına alınmıştır. Mucid, icadını ister kendisi imâl etsin, isterse bedel karşılığında bir sanayiye devretmiş olsun, imtiyazdan asıl yararlanan kişi konumuna gelmiştir. Söz konusu yasa, her ne kadar mucide imtiyaz talep etme konusunda bir hak tanımamış olsa da, yaratıcı kimsenin mali haklarını koruyan ilk düzenleme olmuştur (Hirs, 1948: 34).

1623 tarihli Tekeller Yasası, süreç içerisinde birçok değişikliğe uğramakla beraber, hem İngiliz hem de ABD patent sisteminin bugüne kadar temeli olarak kalmıştır. Bu yasa, patentler için on dört yıllık bir koruma süresi getiriyordu. O dönemde İngiltere'de bir çırağın hizmet süresi yedi yıldır. Böylece iki çırağın kuşağına, bir icadı öğrenme fırsatı verilmiş oluyordu. Başlangıcında ABD patent sistemi, ilkin on dört yıllık, ardından da yedi yıllık bir ek koruma dönemi öngörüyordu. Günümüzde ise, on dört ile yirmi bir yıl arasında bir uyumlaştırmaya gidilerek, koruma dönemi 17 yıl olarak yürürlüktedir (Foster ve Shook, 1993: 7).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Amerikan patent sistemi İngiliz Hukuku (*Common Law*)'ndan büyük ölçüde etkilenmiş olup, koloni döneminden başlayarak yararlı zanaatların gelişmesini teşvik etmek bakımından icat yapan kimselerin korunması gerekliliği kabul edilmiştir (Klitzke, 1964a: 394). 1640 ile 1776 yılları arasında her koloni tarafından patent imtiyazları verilmiştir (Bryant, 1999: 5). Yetişmiş zanaatkarları ve sanayicileri Yeni Dünya'da faaliyette bulunmaya teşvik etmek üzere; ikramiye, prim ve parasal yardım gibi araçlara başvurulmuş olduğu da bilinmektedir. Eski dünyanın tekel (monopol) sisteminden haberdar olan zanaatçılar ve sanayiciler, koloni yönetimlerinden kendi faaliyetlerine saldırıları önlemeye yönelik tekel patentleri

verilmesini talep etmişlerdir. Endüstrileşmeye şiddetle ihtiyaç duyan koloniler, tamamen serbestlik tanımamış olsalar da, patent imtiyazları sağlamışlardır (Klitzke, 1964b: 395).

Massachusetts kolonisi tarafından 1641 yılında yürürlüğe konulan "Özgürlükler Yasası" (*The Body of Liberties*), tekel verilmesini yasaklamış olmakla beraber, ülkeye yararlı olabilecek yeni icatları bu yasağın kapsamı dışında bırakmıştır. Amerika'da ilk patent imtiyazı, 1641 yılında bu koloni tarafından, Samuel Winslow adlı kişiye tuz üretim sürecine ilişkin icadından dolayı verilmiş. Bu patent, Winslow'a, yeni tuz işleme yöntemiyle tuz üretimini bir yıl içinde gerçekleştirmek şartıyla, 10 yıllık bir dönem için verilmiştir. Söz konusu üretim başarılı olduğu takdirde, aynı şeyi farklı tarzda üretecek olanlar hariç olmak üzere, başkalarının tuz üretimi yapmaktan men edileceğini bildirilmiştir (Foster ve Shook, 1993: 8). Yine aynı koloni tarafından 1646'da Joseph Jenks'e, 14 yıllık süre için, suyla çalışan değirmen makinaları icadı nedeniyle patent imtiyazı sağlanmıştır. Bu, gerçek bir icada ve makine icadına yönelik ilk patent olmuştur. Amerika'da en çok patent veren Massachusetts kolonisini, Connecticut, Virginia, South Carolina, New York ve Rhode kolonileri takip etmişlerdir. Aynı şekilde, bu koloniler, "Özgürlükler Yasası"na benzer düzenlemeleri de 1672'den itibaren yürürlüğe koymuşlardır. Kolonilerin geri kalan kısmı ise, Bağımsızlık Savaşı sonrasında kadar herhangi bir patent koruması sağlama yoluna gitmemiştir. On sekizinci yüzyılda, en çok endüstrileşmiş Pennsylvania kolonisinde bile, icat yapanlar, hiçbir imtiyaza sahip olamamışlardır (Klitzke, 1964b: 395).

Yaklaşık dokuz yıl süren Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, Amerikan kolonileri, kendilerini, çok uzak bir diyardan yönetmeye çalışan İngiliz Taç'ından kurtarmışlar ve gevşek bir egemen devletler örgütlenmesi gerçekleştirmişlerdir. Federal devlet yapısı içinde yer alan federe devletler ya da eyaletler, İngiliz uygulamasını taklit ederek mucidlere tekel hakları vermeye devam etmişler. Ancak bu dönemde mucidlerin, üst

yönetim makamlarında bulunan kişiler tarafından bahsedilen özel imtiyazlara ya da işlemlere bağımlı kalmamaları için, yasama organı tarafından kabul edilip yürürlüğe konacak yasal düzenlemelere büyük ihtiyaç duyulmuştur. Genel bir patent düzenlemesi için ilk ciddi girişimde bulunan eyalet, South Carolina olmuş; bu eyalet tarafından 1784 yılında yürürlüğe konan yasa ile; kitaplar üzerinde telif hakları tanınmasına ve yararlı makineler icat edenlere on dört yıllık bir süre için tekel hakları sağlanmasına ilişkin hükümler getirilmiştir. Daha sonraları, bu düzenlemeye benzer düzenlemeler diğer eyaletler tarafından da yapılmıştır. Bu yasal düzenlemelere rağmen, Federal Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra, federe devletlerin patent verme işlemleri giderek azalarak son bulmuştur (Foster ve Shook, 1993: 8).

Federal Anayasa taslağını hazırlamakla görevli komite, 14 Mayıs 1787'den itibaren Philadelphia'da günlük olarak toplanmaya başlamıştır. İngiliz yönetiminin tekel imtiyazı uygulamasının sakıncalarının bilincinde olan bu komitenin üyeleri, kendi yeni devletlerinde böyle bir sistemin uygulamasına karşı çıkmışlardır. Bununla beraber, eser sahiplerini ve mucidleri koruyacak bir düzenin gerekliliğinin de farkındaydılar. Komite üyelerinden James Madison ve Charles Pinckney tarafından sunulan öneriler arasında, eser sahiplerine ve mucidlere haklar sağlamaya yönelik maddeler de vardı. Anayasa'da yer alan ilgili hükme göre, Federal Yasama Organı Kongre, yazarlara ve mucidlere kendi eserleri ve icatları üzerinde belli bir süreyle tekel hakkı sağlayarak, sanatın ve bilimin gelişmesini teşvik etme yetkisine sahip oluyordu. Böylece dünya tarihinde, ilk kez bir anayasa, kişilerin kendi yaratıcı zekalarının ürünleri üzerinde mülkiyet haklarına sahip olduklarını kabul ediyor ve sınırlı bir dönem için bu hakların korunmasını hükme bağlıyordu. Madison ve Pinckney tarafından sunulan öneride "patent" ve copyright sözcükleri bulunduğu halde, Anayasa Komitesi'nden çıkan nihaî metinde ve Anayasa' da bu sözcükler yer almamıştır (Klitzke, 1964b: 397). Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 1790 yılında

Patent Yasası ve Copyright Yasası Kongre tarafından kabul edilmiştir. Yeni Patent Yasasına dayanarak Patent Kurulu tarafından 1790'da üç, 1791'de otuz üç, 1792'de on bir ve 1793'de on adet patent verilmiş, 1793'de yapılan yeni bir düzenlemeden sonra patentlerin sayısı giderek artmıştır. Patent sayısı XX. yüzyılda çok hızlı bir şekilde yükselerek 1935'de iki milyon civarında iken 1961'de üç milyona ulaşmıştır. Bugün yaklaşık 4,7 milyon patent verilmiş bulunmaktadır (Foster ve Shook, 1993: 9).

Markaların Tarihçesi

Markaların tarihi kökeni, patentlerin ve telif haklarının tarihinden daha eskidir. Arkeologlar, M.Ö. 5000 yılları dolaylarında imal edilen Taş Devri çanak-çömleklerinin üzerinde birtakım işaretler bulmuşlardır. Yine, Güney-Batı Avrupa'da bulunan bizonlara ilişkin mağara resimlerinde, hayvanların da işaretlenmiş oldukları görülmüştür. Antik döneme ait bu tür işaret ya da damgaların, birtakım ticarî ve mesleki işlevler görmekten çok, mülkiyet sahipliğini göstermek için kullanıldıkları sanılmaktadır (Foster ve Shook, 1993: 19).

Çok sayıda üretilen objeleri markalamanın kökeni, zaman içinde oldukça geriye gitmektedir. Bu bağlamda Mezopotamya bölgesinde ve Mısır'da üretilen tuğlalar ile çatı kiremitlerinin kabartma şeklinde damgalar taşıdıkları bilinmektedir. Üstelik bu damgalar sayesinde uzun yıllar önce kaybolan kasabaların, anıtların ve sitelerin yeri de tespit edilebilmektedir. Örneğin Mısır tuğla markaları, Mısır hanedanlarının kökenini çözmeye katkıda bulunmakta, bu sayede mütevazı markalar, çok değerli tarihsel bir kaynak haline gelebilmektedir (Rudofsky, 1952: 3).

M.Ö. 3200 yıllarında, ilk hanedan dönemi Mısır krallarının mezarlarında çıkarılan pişirilmiş kil çömlek, saksı ve kavanozların üzerinde, kaynaklarını gösteren işaretlere rastlanmış olup, söz konusu eşyalar üzerindeki bu markaların, kusurlu mal üreten üreticileri tespit ederek sorumlu tutmak ve

cezalandırmak amacıyla kullanıldıkları sanılmaktadır. Bu dönemde, inşaatlarda kullanılan taşlar üzerinde rastlanan simgelerin, çıkarıldıkları taş ocağını veya onları işleyen duvarcı ustalarını göstermek için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde kiremit ve tuğlalar da üreticilerinin isimleriyle damgalanmışlardır (Foster ve Shook, 1993: 19).

M.Ö. 500 ile M.S. 500 yılları arasında varlığını sürdüren Roma uygarlığı, markaların ticari amaçlarla kullanan bir ekonomiye ilişkin en eski kayıtları ya da belgeleri araştırmacılara sunmaktadır. Latin literatürü peynir, şarap, ilaç, metalik süs eşyası ve cam objeler üzerinde üreticilerin işaretlerinin bulunduğuna ilişkin bilgiler vermektedir. Bu konuda delil sayılabilecek diğer öğeler olarak elbiseleri işaretlemek için kullanılan damgalardan ve duvar ustalarının inşaat taşları, tuğlalar ve kiremitler üzerine keski ile kazdıkları simgelerden söz edilebilir. Bu simgelerin, söz konusu objelerin yapımcılarını belirlemek amacıyla kazındıkları sanılmaktadır (Foster ve Shook, 1993: 20). Roma dönemindeki markalar; bir kamu binası veya anıtsal eser üzerinde yer alabildiği gibi, mermer heykeller, bronz eşyalar ve mozaikler üstünde de bulunabiliyordu. Bu dönemde markalar, sadece özel ve kamusal alanda değil askerî alanda da kullanılabiliyordu. Roma orduları, o dönemde, modern nitelikte birlikler olup, askerleri de birçok zanaatta hüner sahibiydi. İmparatorluğun taşra veya sınır bölgelerinde bulunan askerler, ihtiyaç duydukları inşaat materyallerini bizzat sağlamak durumundaydılar. Roma eyaletlerindeki harabeler ve askerî malzemeler üzerindeki damgaların ve süslerin sık sık değişmekte olması, askerî birliklerce takip edilen yollar hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir (Rudofsky, 1952: 4).

Markalara ilişkin olarak, gerek Roma uygarlığından gerekse diğer antik çağ uygarlıklarından bugüne intikal eden en yaygın kalıntı çanak-çömlekler olmuştur. Yaklaşık altı bin civarında farklı Roma çömlek işareti rastlanmıştır.

Çoğunlukla metal, ahşap, taş ve cam malzemeler üzerinde yer alan markalar; arı, kalp, hayvan figürü, haç, büyük harf ve aslan başı gibi simgelerden oluşuyordu. Bu markalardan bazıları, sürpriz denecek ölçüde günümüz markalarıyla benzer niteliktedir. Örneğin, bir yağ lambası imalatçısı olan Marcus Rutilus Lupus, ürünleri üzerinde bir kurt başı simgesi kullanmış olup, isminin üçüncü sözcüğü olan Lupus, Latince kurt anlamına gelmektedir (Foster ve Shook, 1993: 20).

Roma İmparatorluğunun çökmüş olduğu M.S. V. yüzyıl ile XI. yüzyıl arası devreyi ifade etmek için kullanılan Karanlık Çağ döneminde, markalara ilişkin yeterli bilgi bulunmamakla beraber (Foster ve Shook, 1993: 20), M.S. 500'den sonra, harf temelli yazılı markaların kullanımının büyük ölçüde ortadan kalktığı bilinmektedir. Bu dönemde zanaatkarların en basit düzeyde bile okuma-yazma bilmedikleri anlaşılmaktadır. Rudofsky (1952: 13) tarafından, tam bir cehalet dönemi olarak anılan bu çağda, antik medeniyetin hafızası sönükleşmiş; bazı bilgi tortuları, sadece teoloji, astronomi ve retorik'in inceleme konusu yapıldığı manastırlarda var olabilmiştir. Diğer etkinlik alanlarının yararsız olduğu düşünülen bu dönemde, giderek rahiplerin bile neredeyse okur-yazar olma niteliğini kaybettikleri anlaşılmaktadır.

Ortaçağda XII. yüzyıldan itibaren, çeşitli ürünler üzerinde değişik markaların varlığına rastlanmaya başlanmış, bütün Avrupa'da loncaların ağırlığının artmasına bağlı olarak markalar, loncaların müşterilerine garanti verdikleri bir kalite standardı olarak işlev görmüştür. Lonca düzenlemeleri, genel olarak kendi üyeleri tarafından üretilen her ürünün hem lonca simgesini hem de birey olarak zanaatkarın işaretini taşımasını gerektiriyordu. Loncarın simgesi ya da markası, malların kaçak olmadığı hususunun kamu tarafından bilinmesine yarıyordu. Bununla beraber, zayıf ya da kusurlu işçilikten dolayı, zanaatkarın bireysel sorumluluğu devam ediyordu ve disiplin hükümleri lonca tarafından uygulanıyordu. Bu dönemde markalar, daha çok ürünlerin imalatçılarına ilişkin bir kanıt

olarak kullanılmış olmakla beraber, alım-satım işleriyle uğraşan tacirlerin de marka kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak loncaların egemen olduğu bu ekonomide tacirlere reklam yapma izni verilmemiştir. XIV. ve XVII. yüzyıllar arasını kapsayan dönemde; tacirler tarafından kullanılan markalar (*merchant's marks*), üretici markalarından (*maker's marks*), daha önemli olmuştur. Çünkü, çok değişik kaynaklardan veya yerlerden gelen malların ticaretini yapan tacirlerin ünü, ellerindeki malların kalitesine dayanmaktaydı. Tacir markaları, malların veya ambalajların üzerinde bulunduğu gibi, deniz yoluyla taşınan eşyaların gemi kayıtlarında veya yük irsaliyelerinde de görünüyordu (Foster ve Shook, 1993: 20-21).

İngiltere

İngiliz hukukunda, markalara ilişkin olarak kaydedilen ilk düzenleme, 1266 yılında yürürlüğe konan bir yasadır. Bu yasaya göre, fırıncılar ürettikleri her çeşit ekmeğin için bir marka kullanmak zorundaydılar. Benzer şekilde, yine XIII. yüzyılda, zil (çingirak) dökümcülerinin markalarına, XIV. yüzyılda ise kağıt üzerine basılmış filigranların kullanımına rastlanmaktadır. XV. ve XVI. Yüzyıllarda; zırh ve silah yapımcılarının, metal ustalarının, kağıt üreticilerinin, matbaacıların, dokumacıların ve dericilerin yaygın bir şekilde marka sahibi oldukları bilinmektedir. Bu dönemde, başkasına ait markayı, kopya edenleri cezalandıran sert hukuki düzenlemelerin mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin, düşük nitelikli ucuz şarabı, üstün kalite şarap gibi satan bir hancının asılmış olduğu aktarılmaktadır (Foster ve Shook, 1994: 21).

İngiltere'de markalarla ilgili olarak kayda geçen ilk dava, Londra'da, vefat etmiş bir bıçak imalatçısı olan kocasına ait markanın başkası tarafından kullanıldığını öğrenen dul eşi tarafından 1452 yılında açılmıştır. Yine 1618 yılında, bir elbise imalatçısının, aynı markayı kullanmakta olan başka bir imalatçı hakkında dava açmış olduğu bilinmektedir. Bu dönemde İngiliz marka hukukunun gelişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu gelişmelere rağmen, XIX. yüzyıla gelinceye kadar diğer

ülkelerde marka, mülkiyetin esaslı bir ögesi ve hukuki korumaya layık önemli bir değer olarak görülmemiştir. Tüketim maddelerinin kitlesel üretim ve dağıtımının giderek artmasıyla, markaların ticaret ve ekonomi için yaşamsal bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Markaların sayısı XIX. yüzyıldan itibaren sürekli bir şekilde artmıştır. Örneğin ABD'de, XIX. yüzyılda kayıtlı marka sayısı 121 iken, 1970'de 23.444, 1989'da ise yaklaşık 1.560.000 olmuştur (Foster ve Shook 1993: 21-23). Sonuç olarak denilebilir ki, markalar, bundan böyle modern işletmelerin esaslı bir ögesi haline gelmiş bulunmaktadır.

Sonuç

Patentlerin ve markaların kökeni, çok eskilere gitmekle beraber, bu konudaki asıl gelişmenin, Avrupa'da feodalitenin çözülmekte olduğu dönemden başlayarak, yani kapitalizmin gelişmeye başladığı XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren gerçekleşmeye başladığı söylenebilir.

Patentlerin, başlangıçta, icat yapan kimseleri ödüllendirmekten çok, yeni ve yararlı teknolojiler ile hünerli yabancı ustaları ülkeye çekmek ve bu yolla endüstriyel gelişmeyi sağlamak amacıyla verildikleri bilinmektedir.

Orta Çağın sonlarına doğru zanaatkarlara ve esnaflara, yaptıkları yenilikler ve icatlardan dolayı, idarî otoritelerce bahşedilen imtiyazların yerini, zamanla ulusal düzeyde geçerli olacak yasal düzenlemeler almaya başlamıştır. Bu çerçevede yapılan hukuksal düzenlemelere örnek olarak; 1474 tarihli Venedik Patent Yasası, 1623 tarihli İngiliz *Statute of Monopolies*, 1790 tarihli Amerikan ve 1791 tarihli Fransız Patent Yasası zikredilebilir. Kendi ekonomilerini koruyup geliştirme politikasını benimseyen ulus-devletlerin tüm ülke düzeyinde etkili kanunlaştırma çalışmaları yaptıkları bu dönemde, icat yapanların ödüllendirilmesi anlayışı öne çıkmıştır.

Markalar konusunda da asıl gelişme, kapitalizmin bir sistem olarak ortaya çıkmaya başlamasıyla yaşanmıştır.

Malların kitlesel üretim ve dağıtımının giderek artmasıyla, XIX. yüzyıldan itibaren markaların ticaret ve ekonomi için ne denli yaşamsal öneme sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Arnold, Tom ve Frank S. Vaden (1971). *Invention Protection for Practicing Engineers*. New York: Barnes and Noble.
- Boehm, Klaus (1967). *The British Patent System*. London: Cambridge University Press.
- Bryant, Joy L. (1999). *Protecting Your Ideas*. London: Academic Press.
- Carr, Laurance H. A. ve J. C. Wood (1959). *Patents For Engineers*. London: Chapman and Hall.
- Foster Frank H. ve Robert L. Shook (1993). *Patents, Copyrights and Trade Marks*. New York: John Wiley.
- Hirř, Ernst (1948). *Fikri ve Sınaf Haklar*. Ankara: Ar Basımevi.
- Klitzke, Ramon A. (1964a). "History of Patents- Abroad." *The Encyclopedia of Patent Practice and Invention Management*. Robert Calvert (der.) içinde. New York: Reinhold Publishing. 384-394.
- Klitzke, Ramon A. (1964b). "History of Patents-US". *The Encyclopedia of patent Practice and Invention Management*. Robert Calvert (der.) içinde. New York: Reinhold Publishing. 394-404.
- Rudofsky, Bernard (1952). "Notes on Early Trademarks and Related Matters." *Trademark Design*. Egbert Jacobson (der.) içinde. Chicago: Paul Theobald Publisher. 1-38.
- Tekinalp, Ünal (1999). *Fikri Mülkiyet Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.

Armand Mattelart'la Söyleşi

Nilgün Tural
Ankara Üniversitesi,
İletişim Fakültesi

Söyleşi

Sunuş

Fransız iletişimci Armand Mattelart iletişim bilimleri alanında yazılmış önemli eserlere imza atmış bir araştırmacı ve toplumsal hareketlerde aktif olarak yer alan bir entelektüeldir. 1960'lı yıllardan bu yana bir piyasa olarak iletişim alanının geçirdiği dönüşümleri adım adım izlemektedir. Öyle ki, bu piyasadaki tüm çalkantılar Mattelart'ın elinde bugünü anlamamızı sağlayan analizlerle inceden inceye işlenir, tüketim toplumu, enformasyon toplumu ve küreselleşen dünya gibi söylenler birbirinin ardısına gerçekliklerine yeniden kavuşturulur. 1953-1973 yılları arasında Latin Amerika'da yaşamış olan Mattelart Üçüncü Dünya'nın yaşadığı tüm sorunlarla yakından ilgilenir. İlgisi yalnızca akademik bir ilgi olmakla kalmaz, adına yaraşır her entelektüellin yaptığı gibi Mattelart, bu ilgiyi yaşadığı dünyayı sorgulayan bir entelektüelin dünyanın gidişatına yön vermeyi denemesinin bir aracına dönüştürür.

Türkçe'ye 1995 yılında çevrilen ilk eseri *Beyin İğfal Şebekesi: Uluslararası Reklamcılık* adlı yapıtı bunun iyi örneklerinden biri olarak nitelenebilir. Söz konusu kitap Fransa'da 1989 yılında yayınlanmıştır. Eser, seksenli yıllardan itibaren tüm dünya dillerine pelesenk olan küreselleşmenin reklamcılığın uluslararasılaşması boyutu açısından incelikli bir şekilde yapılmış analizini konu almaktadır. Kitabın yalnızca akademik bir ilginin ürünü olmadığını, ama aynı zamanda militan bir

entelektüel müdahale olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü bugün iletişim alanındaki politikaların ve hukuki yapıların altüst olmasıyla açıkça farkına vardığımız kuralsızlaştırmaların ve düzensizleştirmelerin tartışılmaya başladığı tarihlerde bu tartışmaların piyasanın yararına yürütülmesini belirleyen reklam sektörüdür. Demokrasinin ve kamu hizmeti anlayışının temel parolası olan ifade özgürlüğü, reklam sektörünün piyasacı argümanları sayesinde birden bire ticari ifade özgürlüğü olarak yeniden formüleleştirilecektir. Reklamcılığın küreselleşme trenine en hızlı binen sektör olmasının yanı sıra, 90'lı yıllar Mattelart'ın deyişiyle "reklam ile iletişim arasında semantik bir kaynaşma"nın ortaya çıktığı yıllardır. İktisadi aklın gereğini mükemmelen yerine getiren reklamcılık aynı zamanda zihinlerin ve tahayyüllerin de başat biçimlendiricisi olma rolüne soyunmuş ve kendisi dışındaki alanların işleyiş mantığını da dönüştürmeye başlamıştır.

Giderek artan sayıdaki kamu kurumu ve kuruluşu, yurttaşlara ve kullanıcılara seslenmek için reklamcılık sanatına ve reklamın düşselliğine başvurmaktadır. Tek kelimeyle, "reklamcılık paradigması" diğer iletişim türleriyle giderek daha fazla içli dışlı olmaktadır ve kendini mümkün tek şey olarak dayatma eğilimindedir (1995: 17).

Uluslararası Reklamcılık'ta bu dayatmanın mantığını çözümlenirken, Mattelart'ın Michele Mattelart'la birlikte kaleme aldığı İletişim Kuramları Tarihi kitabında disiplinlerarası bir çalışma alanı olan iletişimin belli başlı paradigmalarının tarihsel

bir bakış açısıyla yeniden ele alınmasıyla yetinilmez, aynı zamanda günümüz dünyasının güncel sorunları entelektüel bir sorgulama süzgecinden geçirilir:

...birçokları eşit olmayan bir değiş tokuşun varlığını yadsına hakkını kendi kendilerinde görürler... yeni liberal free flow of tezine (haklılık kazandırılır). Kısıtlanmasız dünya pazarı olgusu "ticari düşünce özgürlüğü" ile demokrat düşünce özgürlüğünü gerilim içine sokar (1988: 136).

Geçtiğimiz günlerde dilimize kazandırılan *İletişimin Dünyasallaşması* kitabında Mattelart iletişim ağlarının dünyayı çepeçevre sarmasının gerçekte ne anlama geldiğini şöyle ifade eder:

İletişim ağı, değişmez bir vaat olarak, dayanışmacı olması nedeniyle daha iyi olan bir dünyayı simgeler. Karayolundan demiryoluna, demiryolundan "bilgi otoyollarına" varıncaya kadar bu inanç, teknik kuşaklar doğrultusunda her seferinde yeniden canlandırılmıştır. Ama iletişim ağları, her zaman, dünya egemenliğini amaçlayan savaşların odağı olarak kalmıştır (2001: 10).

Armand Mattelart 22-24 Aralık tarihleri arasında İstanbul'daydı. Kendisiyle yeni iletişim ve dünya düzeni hakkında tartışma ve kimi eserleri üzerine söyleşme fırsatı bulduk

- İlk sorum sizin de biraz önce sorulara göz atarken gördüğümüz gibi oldukça genel bir soru. Bugünkü dünya iletişim sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Armand Mattelart: Söylediğiniz gibi epey geniş kapsamlı bir soru bu. Dünya iletişim sisteminde 1998 yılından itibaren radikal bir değişikliğin ortaya çıktığını düşünüyorum. Bunun telekomünikasyon sisteminin tamamen kuralsızlaştırılması olduğu kanısındayım. Bu olgu iletişim ağlarının mimarisinin temelinde yer alır. Sanayileşmiş büyük ülkeler 1 Ocak 1998 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'nde ortak bir karar aldı. Bu karar, kamusal telekomünikasyon hizmetlerinin rekabete açılmasını öngörüyordu ve bu nedenle de tüm telekomünikasyon sistemini düzensizleştirdi. Yani, söylemek

istediğim iletişim sistemlerinin gitgide daha fazla özelleştirildiğidir. Söz konusu kararlar rekabet hemen her yere sokulmuş olduğu için yeni tip bir ağlar operatörünün telekomünikasyon alanına girmekte olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Bunun kanıtını ise, AOL ile Time&Warner'ın birleşmesinde görüyoruz. Telekomünikasyonun kuralsızlaştırılmasıyla birlikte sektörde farklı iletişim araçlarına aynı anda sahip olan büyük gruplar oluşmaya başladı. Bu büyük gruplar hem ağ operatörlerini hem de içerik endüstrilerini tek bir yerde topluyor. Yani hem akışın gerçekleştiği ağlar hem de içerikleri üreten şirketler aynı çatı altında toplanıyor. Alandaki en temel ve radikal değişikliğin/dönüşümün bu olduğu kanısındayım. Bunu biraz önce söylediğim gibi AOL ile Time&Warner'ın birleşmesinde açıkça görüyoruz. Bu grup aynı zamanda CNN'in de sahibidir. Aynı olguyu Fransa'da ise telekomünikasyon alanında dünyanın ikinci büyük grubu olan Vivendi&Universal'de görüyoruz. Bu tür tüm gelişmeler son üç yıldır yaşanmaktadır.

- Sanırım bunlar yeni oluşumlar oldukları için Uluslararası Reklamcılık kitabınızda bu örnekler yok. Ancak, kitabınız bu yeni oluşumların 70'li yıllardaki nüvelerini açıkça gözler önüne seriyor.

Armand Mattelart: Son yıllarda gerçekten de yapısal bir değişim ortaya çıktı. Bununla söylemek istediğim, büyük iletişim gruplarının teknolojik bir yöndeşmeyi hedefliyor olmasıdır. Bu büyük gruplar yayınevlerini, müzik şirketlerini, film stüdyolarını ve kablolu televizyon ağlarını kontrol ediyor. Bu gerçekten temel ve yapısal bir olgudur.

- Bunların yanı sıra, başka ne tür değişimlerden söz edilebilir?

Armand Mattelart: Bir başka değişim ise daha da yenidir. Ama buna karşın bu da çok temel bir değişimdir. Çünkü on yıl önce Körfez Savaşı'nın yaşandığı dönemden farklı olarak, günümüzde pantelevizyonların yani, aynı dili konuşan bir çok ülkeye yönelik yayım yapan televizyonların bulunduğu bölgelerin oluştuğunu görüyoruz. Buna örnek olarak El-

Cezire'yi verebiliriz. Bu geçekten de çok ilginç bir gelişme, çünkü 1990 yılında Körfez Savaşı sırasında yalnızca CNN vardı, bugün ise Afganistan Savaşı olup biterken en azından başka bir televizyon, yani El-Cezire var. Bu örnek, uluslararası televizyon yayıncılığı panoramasında bir değişim olduğunu gösteriyor.

- *Bu değişim küreselleşmeye yalnızca karşı olmakla yetinilmemesi gerektiğini, ama ona karşı aktif bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini de göstermiyor mu?*

Armand Mattelart: Tabii ki, küreselleşmeye karşı olunamaz. Sorun gerçekten de küreselleşmeye karşı olunması ya da olunmaması değil. Gerçekten dayanılmaz ve korkunç olan, gazetelerin insanları günümüzdeki küreselleşme modelini eleştirenlerin dünyanın bütünleşmesine karşı olduğuna inandırmayı başarmış olmasıdır. Çünkü günümüzde küreselleşme karşıtlığından söz edilmeye başlandı. Bu gerçekten de absürd bir şey. Çünkü, küreselleşme karşıtları nosyonu gerçekten hiçbir şey ifade etmiyor. Çünkü her halükarda tikel gerçekliklerin bütünleşmesi süreci tarihsel olarak hep var oldu. Bu süreç hep daha iyiye ulaşmayı amaçlamıştır. Bugünkü dünya küresel sistemine yöneltilen eleştirilerin hedefi, yalnızca çok az sayıda bireyin lehine işleyen bir büyüme modelidir. Demek ki bugün belki de en ivedi olarak yapılması gereken savaşlardan biri sözcükler savaşıdır. Cenova'daki toplantıdan, yani geçen yıl İtalya'nın bu kentinde yapılan gösterilerden beri küreselleşme karşıtı sözcüğü doğal bir sözcüğe dönüştü. Ama sonuç olarak bu sözcük kendisiyle birlikte başka terimlerin de taşıyıcılığını yapıyor. Günümüzde bir çok sözcüğün doğası tamamen bozulmuştur. Fiilen varolan yoğunlaşma (concentration) mantıklarının (örneğin, AOL&TimeWarner, Vivendi&Universal gibi) yanı sıra, dünya iletişim sistemini farklı amaçlarla kullanmayı deneyen girişimler de mevcut. Örneğin, uluslararası toplumsal hareketlerin söz konusu sistemi kullanma biçimi bunların arasında yer alır. Günümüzdeki iletişim olanaklarının farklı kullanımlarının gerçekten önemli olduğunu düşünüyorum. Her şeyi birbirine karıştırmamak

gerek. Şu an iletişim araçlarının ve iletişim ağlarının sahipliği konusunda gerçek ve yapısal bir alt üst oluş yaşanmaktadır.

- *Tüm bunlarla bağlantılı olarak reklamın sözünü ettiğiniz iletişim sistemi içindeki rolünü nasıl değerlendirebiliriz?*

Armand Mattelart: Bu gerçekten çok ilginç bir soru. Bu soru bana size Uluslararası Reklamcılık kitabını niye yazdığımı söyleme fırsatı tanıyor. Öncelikle Fransa'da kitabın 1989 yılında yayımlandığını hatırlatmak isterim. Yani kitap şu an 12 yaşında. Neden bu tarihte reklamı incelemeye karar verdim? Çünkü tam olarak bu tarihte kitle iletişim araçları sisteminin kurallarını kaldırılmasına (*deregulation*) ilişkin büyük tartışmalar özellikle Avrupa'da (Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi kurumlarda) ve ayrıca da büyük uluslararası örgütlerde gündeme getirilmeye başlamıştı. İlk büyük tartışmalar teknolojiye ilişkin tartışmalar değil, öncelikle reklam düzenlemelerine ilişkin tartışmalardı. Bunun gerçekten önemli olduğu kanısındayım. Çünkü reklam lobileri daha sonra teknoloji hakkında ortaya çıkacak olan tartışmaların öncülüğünü yaptılar. Reklam uzamlarının (yani televizyon ve radyoda reklamların yer alabileceği ve yer alamayacağı zaman aralıklarının, çocuklara yönelik reklamların yayınlanma saatlerinin düzenlenmesi gibi) düzenlenmesi-düzenlenmemesi tartışmaları esnasında reklam lobileri kendini-düzenleme teorilerini ve doktrinlerini -bu da aslında her şeyi piyasanın düzenlemesi doktrininden başka bir anlama gelmez-meşrulaştırmak amacıyla örneğin Avrupa Topluluğu'nda ticari ifade özgürlüğü nosyonunu herkese kabul ettirmeyi ve meşrulaştırmayı başardılar. İşte tam da bu esnada, örneğin Hollandalı reklamcıların ticari ifade özgürlüğünün anayasada yer alması gerektiği şeklindeki taleplerini dile getirdiklerine tanık olduk.

-*Gerçekten de Uluslararası Reklamcılık'da örneklerini verdiğimiz reklam şirketlerinin yöneticilerinin etkinliklerini tanımlamak ve meşrulaştırmak için ürettikleri söylemlerde neredeyse eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi demokratik değerlerin bu mesleğin temel değerleri olduğu gibi bir iddia ile karşı karşıya kalıyoruz.*

Armand Mattelart: İşte tam da bu kitabın yazılmasına da vesile olan tarihsel uğraktan itibaren nosyonların içerdikleri değerler erozyona uğramaya başladı. Örneğin demokrasi sözcüğü günümüzde küresel demokratik piyasayı işaret etmek üzere kullanılabilir hale geldi. Reklamı bu nedenle incelemek istedim. Bu tarih gerçekten belirleyici bir andır. Bu belirleyici anda reklam, lobilerin oluşturulmasında, başka bir ifadeyle kamusal otoritelerin, devletlerin ve sivil toplumun iletişim sistemindeki piyasa mantığına karşı çıkmalarını engellemek için piyasa toplumu temsilcilerinin (aslında reklam sektöründeki şirketlerin) argümanlarının inşasında etkin olarak rol aldı. Böylece, reklam alanının piyasa mantığı uyarınca düzenlenmesine sivil toplumun karşı çıkması engellenmiş oldu. Ardından aynı mantık, yeni iletişim teknolojilerine ilişkin düzenlenmelerde de olduğu gibi benimsenmeye başladı. Avrupa Birliği'nde 1974-75 yıllarından itibaren yapılan tartışmalar reklamı konu alan tartışmalardır. Sorulan soru reklamın kurallara bağlanmasının gerekip gerekmediğiydi. Bu esnada, Avrupa Devletleri reklam alanının düzenlenmesine ilişkin herhangi bir tutuma sahip değillerdi. Bu devletler peyderpey kendilerine bir konum belirlediler. Bu konum da reklam sektörünün piyasa mantığıyla formüleştirdiği argümanları kabul etmek oldu. Kamusal iradenin reklam sektörü karşısında yenik düştüğü bu bağlamda reklamı incelediysem, reklam konusu öyle durup dururken aklıma düşen bir konu olduğundan değildir. Aksine, küreselleşme doktrini sürecinin inşasının başladığı bir dönemde reklam üzerine çalışmak neredeyse bir zorunluluktu. Çünkü *corporate* küreselleşme doktrini, ekonomik küreselleşmeye eşlik eden söylem, öncelikle reklam duyurularının eşliğinde doğdu. Bu söylemin taşıyıcılığını yapanlar ise büyük reklam şirketlerinin yöneticileridir. Bunu gerçekten açık bir şekilde ifade edebildim, anlaşıldı mı?

- Söyledikleriniz son derece açık ve anlaşılır. Ama, açık olmayan ya da anlaşılması güç olan başka bir şey var. Nasıl oldu da kamusallık anlayışı ABD'den farklı olan Avrupa devletleri ve Avrupalı sivil toplum örgütleri piyasa toplumu söyleminin çığırkanlığını yapan

reklam sektörü temsilcilerinin her şeyi özelleştirelim, piyasanın görünmez eli her şeyi düzenlesin türünden bir söylemine yenik düştüler? İşte asıl anlaşılması güç olan bu.

Armand Mattelart: Burada karşımıza çıkan sorun, örgütlü sivil toplumun çok önemli konulara ilişkin tartışmalara katılımı konusunda yaşanan bir sorundur. İster teknoloji konusundaki tartışmalar isterse reklam isterse de kitle iletişim araçları teması olsun bir katılım sorunu yaşanmaktaydı. Örgütlü sivil toplumun bu tartışmalara katılabilmesi ve piyasa mantığına karşı yalnızca basit bir reddediş olmayacak bir alternatif önerebilmesi için çok uzun bir zaman beklemek gerekti, üstelik hala da bu katılımın gerektiği gibi olabilmesi için biraz daha beklemek gerekecek gibi görünüyor. 1970-1980'li yıllardaki reklam üzerine yapılan tartışmalara yakından bakarsanız, bu tartışmalara kimler katıldı diye sorduğumuzda, katılanların yalnızca reklamı iyi ya da kötü reklam terimleriyle tartışan tüketici dernekleri olduğunu görürüz. Bu dernekler, reklamın savaş ağı ve ağların sinir sistemi olduğunun hiç de farkında olmadan bu tartışmalara katıldılar. Ağları ayakta tutan, işlemelerini sağlayan reklamdır. Ama dramatik olan, Avrupa Birliği'nde bu tür konuların rekabet mantığı doğrultusunda tartışılmaya başlamış olmasıdır. Yani tartışmaların genel çerçevesini rekabet hakkı oluşturdu. Bu nedenle bu tartışmalara müdahale edecek çok az sayıda toplumsal aktör vardı. Tartışmalar sınır ötesi televizyon yayıncılığına doğru evrildiğinde ise...

-Avrupa Birliği bir sınır ötesi televizyon yayıncılığı anlaşması yaptı sanırım.

Armand Mattelart: Bu gelişmelerin ikinci aşamasını oluşturuyor. Konu sanıldığından daha karmaşık aslında. Bugün bu ikinci aşamada sınır ötesi televizyon yayıncılığına ilişkin tartışmaların öneminin bilincinde olan toplumsal aktörler var. Bu konuda gerçekten örgütlü bir şekilde biraraya gelen gruplar var. Örneğin Fransa'da sanatçılar, sinemacılar sokaklara dökülüp gösteriler yaparak endüstri dünyasının aktörlerinin

hiçbir kamusal denetim kuralını kabul etmeyecekleri şeklindeki iddialarına karşı çıktılar. Avrupa Birliği'nin piyasa mantığının tuzağına ansızın düşmüş olmasının nedeni, sivil toplumların gerçekten çok can alıcı önemdeki tartışmalar konusunda bilinçlenmekte geç kalmış olmasıdır. Bugün bile, 2000 yılında tartıştıklarımız hala 1974, 1975 ve 1980'li yıllar. Şu an 2001 yılındayız, genel olarak söylendiği gibi küresellik karşısı toplumsal hareketler oluşmaya başladı. Bu hareketler Seattle, Cenova, Prag ve Washington gibi kentlerde gösteriler yapıyor. Geçtiğimiz Ocak ayında Porto Alegre'deydim. Orada ilginç bir şeye tanık oldum. Porto Alegre'deki ruh sağlığından, AIDS'e, kadın hareketine ve tarımcılık alanına kadar farklı konularda tartışmak üzere hazırlanmış 400 atölyeden sadece bir kaç ağların gelecekteki mimarisinin sorgulanmasına, yani teknoloji konusuna ayrılmıştı. Teknik konusundaki tartışmaların önemine vakıf kişiler bu tablo karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Demek ki, sorunların kendilerini dayatmaya başlamaları için zamana ihtiyaç var. Sanırım zamanla bu açıdan bir gelişme ortaya çıkacak. Örneğin, entelektüel sahiplik hakkı aracılığıyla bu alanda da ilerlemeler kaydedilecek. Ama bunun için zamana gerek var.

- Anlaşılan yeni iletişim teknolojilerinin öneminin bilincine varmak için büyük şirketlerin temsilcileri sivil toplum örgütleriünden daha az zamana ihtiyaç duyuyor.

Armand Mattelart: Gerçekten çok önemli bir soruna değindiniz. Entelektüellerin, yani etrafta olup bitmekte olan şeyler üzerine düşünen insanların pek çoğunun öteki tarafa geçtiğini söylemek gerekir. Bu entelektüellerden çoğu dünyanın gidişatı hakkında eleştirel bir bakış açısına sahip olunması gerektiğini gerçekten unuttular ya da artık bunu önemsemiyorlar. Bu gerçekten de önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Sanırım, günümüz için öncelikli olarak önem taşıyan şey, eleştirinin yeniden inşa edilmesidir. Ama, bu eleştirinin yalnızca entelektüellerin eleştirisi olarak formüle edilmesi yeterli olamaz. Tanımlanmakta olan, bilgiye

ya da bilginin belli bir parseline sahip olanlar ile toplum arasındaki ilişkidir. Entelektüellerin sisteme eklenmesi nedeniyle ortaya çıkan krizden sonra sorunların birebir doğrudan doğruya içinde yaşayan insanlarla organik bir dayanışmaya girilmesi gerektiğinin önemini kavrayan bir entelektüeller sınıfının yeniden oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Örneğin, yeni toplumsal hareketlerin yeni bir şeylerin oluşmakta olduğunun işareti olduğu kanısındayım.

- Sistemin gerçek eleştirisinin sisteme ciddi bir alternatif sunarak yapılabileceğini düşünüyorsunuz.

Armand Mattelart: Evet, ama çılgınca bir iyimserlik tuzağına düşmek de istemem. Hem ulusal olmaya devam etmesi gereken hem de ulusal sınırları aşması gereken yeni karşı çıkış biçimlerini ifade eden yeni toplumsal aktörlerin oluşmakta olduğunu düşünüyorum.

- Üçüncü dünya ülkeleri, Batılı toplumlar tarafından tasarlanan ve ABD'nin egemenliği altında olan bu yeni dünya iletişim sistemine karşı ne yapabilir? Örneğin Batılı toplumlar 21. yüzyılın eşliğinde iletişim toplumu evresine ulaştıklarını iddia ederlerken, Türkiye gibi ülkeler de korku ve tutku karışımı bir ruh haliyle Batılılarla karşılaştırıldıklarında tarihte bir kez daha onlara göre geç kaldıklarını düşünmeye başlıyorlar. Üçüncü dünya ülkelerinin bugünkü dünya iletişim sisteminde kendilerine bir yer açma şansı var mı? Bu ülkeler örneğin Batı'dan ihraç edilmiş kültürel ürünleri tüketiyor. Kısaca, üçüncü dünya ülkeleri dünya iletişim sisteminde herhangi bir rol oynayabilir mi?

Armand Mattelart: Tüm dünyanın yararına olduğu söylenen yeni iletişim teknolojilerinin vaatlerine ilişkin söylem ile gerçeklik arasında ciddi bir uçurum var. Ayrıca bu, tarihten çıkarılacak bir derstir. Fernand Braudel gibi tarihçeler bunu çok iyi bir biçimde ortaya koydular. Yani, 19. yüzyılın başından bu yana ağların gelişiminin her evresinde yeni hiyerarşiler ve yeni dışlama biçimleri ortaya çıktı. Günümüzde de aynı dışlama mantığının içindeyiz. Örneğin, bir ay kadar önce UNESCO'nun

genel konferansı yapıldı. Her iki yılda bir böyle toplantılar yapılıyor. Son toplantı sırasında siber uzam ve siber uzama evrensel ulaşım hakkının gerekliliğini konu alan bir metin üzerinden tartışmalar yapıldı. Söz konusu metinde, bu mücadelenin UNESCO'nun öncelikli mücadelelerinden birisi olması gerektiği ortaya konuyor. UNESCO, *Union Internationale de la Telecommunication* (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) ile birlikte Cenevre'de 2003 yılının Eylül ayında dünya ölçeğinde bir toplantı yapma kararı aldı. Toplantının amacı nümerik alarundaki yeniliklerle ortaya çıkan yeni bir yoksulluk ve dışlama sorununu gündeme getirmektir.

Demek ki, kimi örgütler bu sorunun farkında. Ama UNESCO'da daha önce gördüğümüz bir şey var, sorunun gerçek bir sorun olduğu açıkça ortada olmasına rağmen bazı delegasyonlar (biliyorsunuz ABD bu kurumda temsil edilmiyor, ama fiilen bunun böyle olduğu söylenemez) UNESCO'nun yönelimini etkiliyor. Bu yüzden de sorunun önemini geçiştirmeye yönelik eğilimler giderek güç kazanıyor ve sorunun teknokratik çözümlerle halledileceği inancı yaygınlaşıyor. Böylece, "Biz onlara uluslararası fonların yardımıyla bilgisayarlar paraşütleyeceğiz ve sorunlar kendiliğinden çözülecek" anlayışı yaygınlaşmaya başlıyor. Oysa, teknolojilerin yaygınlaşmasının global bir sorun olduğunun farkına varılıyor. Bu aynı zamanda eğitim politikasına ve pedagojiye ilişkin bir sorundur. Başka bir ifadeyle tüm toplumu etkileyen bir sorunla karşı karşıyayız. Sanki böyle değilmiş gibi tüm söylemler bu saptamaların tersine işaret ediyor. Örneğin size sanal üniversiteleriniz olacak, iletişim ağlarını kullanarak size enformasyon ve bilgiler göndereceğiz deniliyor. Aslında böylece de 70'li yıllarda işe yaramadığı ortaya çıkmış olan modernleşme söylemi yeniden formüleştiriliyor, yeniden çevrimleniyor.

Hatırlamak gerekirse, 1960'lı ve 1970'li yıllarda üçüncü dünya ülkelerine medya aracılığıyla, teknik aracılığıyla tüm sorunlarınızı çözeceksiniz denmişti. Günümüzde yapılan da,

teknik aracılığıyla modernleşme söyleminin yinelenmesidir. Bunun gerçek bir sorun olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu söylem bir batılılaştırma ideolojisiyle birlikte, ondan destek alarak yeniden güçlenmektedir. Batılılaştırmayı burada pejoratif bir anlamda kullanıyorum. Başka bir ifadeyle bu terimi üçüncü dünyalıktan kurtulmanın tek şansının modernleşme çizgisinde başı çeken ülkeleri taklit etmek olduğunu söyleyen 60'lı ve 70'li yılların sosyologlarının kullandığı anlamda kullanıyorum.

- Şili örneği konusunda bugün neler söyleyebilirsiniz?

Armand Mattelart: Bugün Şili'nin konumu oldukça sorunlu bir konum. Şili general Pinochet'nin diktatörlüğü döneminde neo-liberal politikaların laboratuvarı haline geldi ve Şili bir vitrine dönüştü. Şilililerle konuşulduğunda bu modelin son nefesini vermekte olduğu açıkça görülüyor. Dünya küreselleşirken insanların %80'i yeni modernleşme denilen şeyin dışında kalıyor. Şili bu modernleşme modelinin sınırlarını gözler önüne seren ilk ultra-liberal model olmuştu ve bu modelin uluslararası sorunları çözümlenmekteki yetersizliğini ortaya çıkardı.

- Biraz önce entelektüellerin piyasa karşısında konum almakta çektikleri güçlükten söz ederken, hatta çoğu entelektüelin özel sektörün yanında yer aldığı belirtirken birden iletişim ideolojisinin kendisini de sorgulamamız gerektiğini düşündüm.

Armand Mattelart: Sorun aslında daha ciddi boyutlara ulaştı. Devlet üniversitelerinde çalışanlar bile onlar gibi düşünmeye başladı. Hatta kamuda çalışırken beyinlerini özelleştirmeye başladılar.

- Devam edersen, günümüzde iletişimin kendisi bir söylene dönüşürken, iletişim bir değerden çok bir teknik gibi algılanmıyor mu? İletişim eğitimi verilen öğrencilerin bir gün reklam piyasasında ticari ifade özgürlüğünü savunan ideolojilerin yaygınlaştırılmasına hizmet edip etmeyeceğini nasıl bilebiliriz?

Armand Mattelart: Kesinlikle teknikçi mantığa ve eninde sonunda ekonomist ideolojiye karşı mesafeli durulması

gerekiyor. Özellikle iletişim bilimlerindeki öğrencilerin piyasanın büyüleyiciliğine kapılmamaları gerekir. Olur da bir gün bu büyülenmenin içine düşerlerse de önemli olan bundan başka bir şeyin de var olduğunu bilmeleri. Aslında söylediklerinizle iletişim eğitiminin yaşadığı kriz sorununa değinmiş oluyorsunuz. Gerçekten de açılan iletişim okullarının sayısı gitgide artıyor. Bununla birlikte teknikçilik eğilimi de, yani piyasa araştırmaları da yaygınlaşmaya başlıyor.

- *Evet vurgulamak istediğim böyle bir şeydi. İletişim kendinde bir değer olmasına rağmen, günümüzde toplumlar kendilerini iletişim toplumlari olarak tanımlıyorlar. Hemen her yerde, özellikle de medyatik alanda açık toplum, şeffaf toplum türünden iletişim ideolojisi olarak adlandırabileceğimiz fısıltılar dolaşma sokuluyor. Nerede olursak olalım bizden iletişimde bulunmanız talep ediliyor. Sormak istediğim bu iletişim ideolojisinin reklam sektörünün argümanlarının ve dolayısıyla piyasa toplumu mantığının yaygınlaşmasına katkıda bulup bulunmadığı?*

Armand Mattelart: İletişim üzerine bu söylemin havada kaldığı kanısındayım. Örneğin iletişim kanallarının çoğalmasını destekleyen bu iletişim, açıklık, şeffaflık söylemi Fransa'da boş bir söyleme dönüşmeye başladı. Sorun, bu iletişim ideolojisinin ikame bir ideoloji olmasıdır. Yani ilerleme ideolojisinin ikamesi olarak işlemedir. Bugün, sonsuz ilerleme ideolojisinin kriziyle birlikte iletişim ideolojisi onun yerini aldı. Ama, bu hafızası olmayan bir ideoloji. Bu ideolojinin gerisinde toplumsal bir proje yok. Varolan tek proje ise teknik belirlenimciliğin izini taşıyor: Teknoloji aracılığıyla toplumu dönüştürecek ve değiştireceksiniz. Üstelik teknik belirlenimcilik hemen her yere yayılmış durumda. Bu belirlenimcilik toplumsal alanda karşımıza çıkabildiği gibi, örneğin ordular da enformasyon teknolojileriyle yeni askeri doktrinler oluşturmaya başladılar. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Amerikalılar askeri alandaki yeni devrimlerden söz etmeye başladılar. Körfez Savaşı'nı, Bosna'daki ve Kosova'daki savaşları örnek olarak göstererek, yeni savaşların enformasyon savaşları olduğu

söyleniyor. Enformasyon tekniklerine sahip olanların dünyanın da hakimi olacağı iddia ediliyor. Bunları söyleyenlerin hepsi 11 Eylül'de sadece zeka teknolojilerine yatırım yaparak toplumları ve terörist hareketleri anlamının mümkün olmadığını ve bu tür mücadelelerin tek yolunun en eski yöntemleri kullanmak olduğunu farkına vardılar. Bu, başka örneklerden yalnızca bir tanesi. Örnek, bize teknikle her türlü sorunun çözülemeyeceğini gösteriyor. Teknik, Afganistan'daki sorunları çözmeye yetmeyecek. Gruplar halinde başkaldırıları devam edecek. Kültürlerin önemi yeniden su yüzüne çıkmaya başlıyor. Tarihlerin önemi yeniden gündeme geliyor. İletişim ideolojisiyle birlikte teknikle her şeyi halledebileceğimiz yanılgısına düştük. Ama birden bire çok eski sorunlar yeniden ortaya çıktı.

- *11 Eylül ile birlikte ABD'nin tüm dünyaya yaydığı ve dayattığı imgeler sanki birden ABD'nin kendisine çevrilmiş gibi olmadı mı?*

Armand Mattelart: Tarihte ilk defa böyle bir şey oldu. Ayrıca ABD hükümeti de tarihte ilk defa Amerikan medyalarının kutsal haber akışı parolasını izlememeleri için direktif vermek zorunda kaldı. Bu onların özgürlükçülükleriyle ulusal güvenlik doktrinleri arasındaki çelişkili durumu gözler önüne seriyor. Örneğin Arapların yaşadığı bölgelerde insanların Amerikan programlarını ve kültür ürünlerini alma biçimleri oldukça çelişkilidir. Bu insanlar bir yandan Amerika'dan ve onun ürettiklerinden nefret ediyorlar, öte yandan ise bunları çekici buluyorlar. Amerikan doktrinlerinin, savaş doktrinlerinin, Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından yanlışlandığını gördük. Çünkü Amerikalılar şiddete dayalı iktidarın, zora dayalı iktidar kullanımının artık sonunun geldiğini ve artık günümüzde iktidarın daha yumuşak bir şekilde kullanılması gerektiğini düşünmeye başladılar. Buna göre bu iktidar enformasyon ağlarını, reklamı, programları ve buna benzer şeyleri içine alıyordu. Oysa, tüm dünyanın bize gösterdiği şey, insanların bu programlar ve kültürel ürünler karşısında takındıkları tutumun muğlak bir tutum olmasına

rağmen, bu insanların özellikle de içinde yaşadıkları yaşam koşulları, standartları ve kendilerine kitle kültürü aracılığıyla vaat edilen şu ünlü bolluk vs. toplumuna ulaşamamaları nedeniyle isyan edip başkaldırmalarını engellemiyor. 11 Eylül'de gerçekten iğrenç bir şekilde isyanlarını dışa vurdular, ama dünyada bu nitelikte olmayan başka başkaldırıları da var. Bu başkaldırıları artık sabırların taşıdığını açıkça dile getiriyor. Bu başkaldırıların hiçbiri yeni teknolojileri kullanmıyor ya da teknolojiyi Amerika'nın hegemonik iktidarına karşı bir silah olarak kullanmıyor. Arjantin'de olup bitenlere baktığımızda, Arjantin birkaç yıl öncesine kadar IMF'nin örnek öğrencisi olarak niteleniyordu. Bugün Arjantin'de orta sınıf tamamen yok oldu. 1960'lı yılların başında Şili'ye vardığımda Latin Amerika'da en geniş orta sınıfa sahip olan ülke Arjantin'di. Oran yaklaşık olarak %35'di. Bugün bu oran %10'unun altına düştü. Söz konusu olan yalnızca alt sınıfı, yani işçiler ve köylüler gibi halk kesimleri değil, aynı zamanda modernleşmenin çekirdeği olan orta sınıfı da etkileyen bir fakirleşme-yoksullaşma sürecidir. İşte aslında dünyanın düzensizlikleri bunlar. Dramatik olan, 11 Eylül'ün ardından dile getirilen tepkilerde tanık olduğumuz Cihada karşı yeni bir Haçlı Seferi çağrısı yapılırken dünyada 11 Eylül'den dolayı sevinçten havaya uçmadan taleplerinin duyulmasını ve kendilerinin hafıza hakkının da tanınmasını talep eden insanların olduğunun unutulmasıdır. Çünkü günümüzde bu hakka yalnızca Amerikalılar sahip. Örneğin başka ülkelerde binlerce insan öldüğünde bu insanların hafıza hakkı yok. Dünyasal gerçeklik işte bu oluyor günümüzde.

- *Örneğin Türkiye'de, özellikle öğrencilerden pek çoğunun 11 Eylül olayını gerçekten Amerika'ya iyi oldu, Amerikalılar bunu hakketmişlerdi türünden yorumlar yaptığını tanık oluyoruz. Bence Amerika'nın Haçlı Seferi çağrısı gibi bu tür tepkiler de Batı ve Doğu karşıtlığını daha da keskinleştirmekten başka bir işe yaramıyor.*

Armand Mattelart: Günümüzde çeşitli karşıtlık biçimleri var. Sözü ettiğiniz karşıtlıklar aşırı olanlar. Ama ben

Batı'nın, (Batı'dan söz edebilirsek eğer, aslında kastettiğim zengin ülkeler, özellikle de zengin ülkelerin zengin sektörleri) dünyadaki düzensizliğin farkında olmadıklarını düşünüyorum. Dramatik olan da işte budur. Amerikalı genç öğrencilerle yapılan söyleşileri dinlediğinizde, neden dünya Amerikalılara karşı bu kadar kin besliyor diye sorduklarına tanık oluyoruz. Ben başka bir 11 Eylül'de, 1974 yılının 11 Eylül'ünde Şili'deydim. O gün askeri bir darbe yapılmıştı. İki olay arasında garip bir rastlantısallık var sanki. Bu darbe CIA'in yardımıyla yapılmış örgütlü bir darbeydi. Hafızada yer eden bunun gibi olaylar 11 Eylül sayesinde birden yeniden hatırlanmaya, su yüzüne çıkmaya başladı. Günümüzde zengin ülkelerin farkına varamadığı şey, fakir insanların kaybedecek hiçbir şeylerinin olmadığıdır. Bu yüzden de şimdiye kadar varlığından bile haberdar olmadığımız, hiç kimsenin aklının ucundan bile geçmeyen başkaldırı biçimlerinin ortaya çıkacağını düşünüyorum. Örneğin Arjantin'de teknolojik alanda hemen her şey var, ama IMF'nin politikaları nedeniyle sağlık ve eğitim gibi alanlarda yaşanan sorunlara karşı çıkmak için insanlar en temel savunma biçimlerini kullanıyorlar. Örneğin yolları kesiyorlar, böylece arabaların, kamyonların dolaşımına çıkmalarını engelliyorlar. Bunlar yeni muhalefet etme biçimleri. İnsanlar dünyanın dört bir köşesinde bu tür yeni muhalefet biçimleri keşfediyor. Bir gün insanların umutsuzluğu iyice arttığında bu muhalefetin şiddeti de beklenmedik bir biçimde artacak. Hem günümüzün hem de geleceğin sorunu dünyada hüküm süren adaletsizliktir. Neo-liberal politikaların Şili'deki darbe döneminde olduğu gibi yalnızca binlerce insanın ölümüne yol açmakla kalmadığı, ama aynı zamanda çocukların yetersiz beslenmekten dolayı ölümüne yol açtığını hiç kimse hatırlamak istemiyor. Küreselleşme modeli öylesine dışlayıcı bir model ki, yol açacağı tek şey bugün de görüldüğü gibi büyük bir çoğunluğun insanlık dışı kalmasıdır.

- *Galiba son günlerde IMF'nin bize yapmaya çalıştığı da böyle bir şey.*

Armand Mattelart: Bence öyle. Krizden yalnızca nüfusun %30 ya da %40'lık bir kesimi çıkacaktır. Geriye kalanlar ise marjlarda kalmaya devam edecektir. Bugüne kadar IMF her defasında, Meksika'da, Arjantin'de krizden kurtulma sözü verdi. Ama her defasında başka bir kriz ortaya çıktı.

- Tüm bu söylediklerinizden şu itilü küresel köye ulaşamayacağımız sonucunu çıkarıyorum.

Armand Mattelart: Şimdiye kadar küresel bir köyde yaşanmadı. Şu an kesin olan şey, bunu yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesinde de açıkça gözlemliyoruz, teknolojik gettoların sayısının gitgide artacağıdır. Bir de eğer artık 11 Eylül öncesinde olduğu gibi yaşanmayacaksa, bu aşırı şiddet vesilesiyle ortaya çıkan şey toplumsal denetimin gitgide daha güçleneceğini gösteriyor. Toplumsal gözetleme metotları yaygınlaşmaya başlayacak. Büyük endüstriyel ülkelerdeki insanlar terörizme karşı mücadele edilmesi gerektiği endişesiyle yeni otoriter yasal düzenlemelere ve kendilerinin kontrol edilmesine rıza göstermeye başladılar. Örneğin Avrupa Birliği içinde yapılan yasal düzenlemelerde bu terörizme karşı mücadele nosyonunun nerelere kadar yaygınlaşacağı sorusu sorulmaya başlandı. Toplumsal hareketlerin de bu nedenle zarar görebileceği endişesi oluşmaya başladı.

- Sizin ekonomi-dünya (economie-monde) nosyonundan türeyen iletişim-dünya (communication-monde) nosyonunuzla içinde yaşadığımız dünyayı nasıl daha iyi analiz edebiliriz?

Armand Mattelart: Kullandığım bu nosyon tüm bir tarih araştırmaları düşüncesi geleneğinin içinden doğmuş, bu geleneğin katkısıyla geliştirilmiş bir nosyondur. Ekonomi-dünya nosyonu bildiğiniz gibi Fernand Braudel, Immanuelle Wallerstein gibi düşünürlerle ait bir nosyondur. Bu nosyonu küreselleşme nosyonunun fazlasıyla ideolojik bir terim olduğunu düşündüğüm için kullanmışım. Ayrıca küreselleşme terimi reklam ağlarından, yönetim çevrelerinden ve özellikle de finansal olanın kuralsızlaştırılmasından hareketle inşa

edilmiş bir terimdir. Küreselleşme teriminin büyük şirketlerin icat ettiği bir terim olduğunu düşündüğüm için bu nosyonu kullanmayı tercih ettim. İletişim-dünya nosyonu bütünleşen dünyasal bir bütünleşme sürecine doğru evrildiğimizi, ama bu dünyasal bütünleşmenin dünyanın yalnızca belli bölgelerini içine aldığı, yeni hiyerarşiler yarattığını, dünya nüfusunun önemli bir kesimini oluşturan sistemin dışında bıraktığını dile getiriyor. Paniletişim ideolojisiyle karıştırılan küreselleşme ideolojisi dünyasal düzensizliklerin kökenlerini ve nedenlerini bizden gizleyen bir ideolojidir.

- Uluslararası Reklamcılık kitabınızı okurken beni çok şaşırtan bir olguyla karşılaştım. İnsanların asla erişemeyeceği ürünlerin reklamlarının her akşamı televizyonlarda boy gösterdiği fakir ülkeler, reklam sektörüne inanılmaz oranlarda yatırım yapıyor. Bunu anlamak mümkün mü?

Armand Mattelart: Başlangıcından bu yana kural buydu. Örneğin bu açıdan Brezilya örneği oldukça ilginç bir örnektir. Brezilya'da televizyon dizisi üretimi çok yüksektir. Brezilya nüfusunun %90'ı bu melodramları izlemektedir. Bu diziler sık sık reklamlarla kesilir. Bu dizileri izleyenlerin çoğunluğu reklamların tanıtımını yaptığı ürünlerden hiçbirini satın alacak güce sahip değildir. Ama reklam öncelikle satın alma gücü olanlara seslenir, ötekilerinin nezdinde ise serimleme etkisi işlevi görür. Ama belki de bugün reklam sektörünün yaşadığı sorun, reklamın bu işleyişinin etkililiğini kaybetmekte oluşudur. 1960-70'li yıllarda modernleşme konusunda çalışan Amerikalı sosyologlar büyüme devriminden söz ediyorlardı, günümüzde büyüyen ve yaygınlaşan ise yalnızca hayal kırıklığıdır. Latin Amerika ülkelerinin reklam sektörünün 70'li yıllarda yaşadıklarını örneğin Türkiye'de 90'lı yıllardan itibaren yaşamaya başlayabilirsiniz. Bunun nedeni de kimilerinin sandığı gibi dünyanın küreselleşmiş olması değil, küreselleşmemiş olmasıdır. Aslında her gerçekliğin öncelikle ulusal ve bölgesel bir gerçeklik olduğunu kabul etmek gerekir. İletişim düşüncesiyle birlikte herkesin her yere aynı anda

ulaştığına inanılmamaya başlandı. Bugün farkına vardığımız şey aslında dünyanın ayrımcı bir şekilde yol aldığıdır. Bunu teknolojilerin kullanımında açıkça görüyoruz. *İletişimin Dünyasallaşması* kitabımda buna örnek olarak Venezüella'daki orta sınıfı almışım. Bu sınıf telsiz telefonu Avrupa'dan önce kullanmaya başladı. Çünkü telsiz telefon, hırsızlığın yüksek oranlarda olduğu bir ülkede evin içinde daha rahat hareket etmeye imkan tanıyordu. Önemli olan dünyanın eşzamanlı olmadığına farkına varmaktır. Bunu anlamadığımızda tüm basmakalıp yargıların tuzağına, özellikle de etnik merkezliğin tuzağına düşme riski çok yüksektir. Bunları fark etmediğimizde tüm dünyayı içinde yaşadığımız en ayrıcalıklı toplumları temel alarak değerlendiririz.

- *Bugünkü geldiği aşamada kapitalizmi, onun üretim tarzının yarattığı tüketim modeline ve yaşam tarzına karşı çıkmadan nasıl eleştirebiliriz? Küresel piyasanın dayattığı varoluş tarzlarına nasıl direnebiliriz?*

Armand Mattelart: Bugünkü direniş tarzları, hem yılların olgunlaştırdığı direniş tarzlarını, örneğin 19. yüzyılda keşfedilen direnişleri hem de daha modern mücadele biçimlerini içinde barındırıyor. Orta Amerikalı köylüler Fransız köylüleriyle birlikte hareket ettiklerinde, birlikte genetik olarak dönüştürülmüş organizmalara karşı mücadele ettiklerinde aslında söz konusu olan yeni teknolojileri kullanan toplumsal hareketlerdir. Söyleyebileceğimiz şey bugün dünyada çoğul bir mücadele ve direniş pratiklerinin var olduğudur. Bugün sorun yaratan şey, mücadele biçimlerinin çoğalmasına rağmen, henüz bu mücadelelerin birbirleriyle eklemlenmesine imkan tanıyacak olan şeyin ortaya çıkmamasıdır. Ancak bu eklemlenme sayesinde yerleşik yaşam tarzları yerlerinden oynatılabilir. Bu açıdan en azından umudumuzu korumamız gerekir. Yalnız bunu büyük akşamın bugünden yarına geleceğini sanarak da yapmamak gerekir. Bu kadar çok kişiyi dışarıda bırakan bir sisteme karşı yeniden formüleştirmekte olan yeni muhalefet etme tarzları olduğunu da görmek gerekir. Sokaklara

döküldüklerinde bu hareketlerin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkıyor. Bu hareketler her halükarda uluslararası örgütlerin üzerinde baskı kurulmasına vesile oluyor. Bu baskı gerçekten önemli çünkü dünyadaki birkaç ülkenin yararını gözeten ve tüm dünyayı ilgilendiren önemli sorunlar hakkında kararlar alan örgütlerin dünyanın demokratikleşmesi sorununu hafife almalarını engellemeye yarayabilir.

Başka bir direniş biçimi ise kültüre ilişkin sorunların yalnızca Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlarda tartışılmasını önlemek amacıyla yürütülmesi gereken bir direniştir. UNESCO bu rolü bir zamanlar üstlenmişti. Ama günümüzde artık bu rolü üstlenmiyor. Belki de UNESCO'nun statüsünün ve işleyişinin sorgulanması gerekiyor. Günümüzde bu rolü üstlenecek en uygun örgüt de UNESCO gibi görünmektedir. Fransa birkaç ay önce Dünya Ticaret Örgütü'nde tartışılan kültür ve eğitimle ilgili konuların UNESCO'da tartışılması önerisini gündeme getirdi.

Bunun dışında kendisini insan olarak tanımlayan herkes dünyadaki sefaletle karşı gözlerini kapatarak yaşamaya devam edemeyeceğini kabul etmelidir. Fransız jeopolitikçi Alain Jaques fakirlerin soykırımından söz ediyor. Bir şekilde iktidarı, zenginliği ellerinde bulunduran herkesin bunun farkına varması gerekir. Eğer bu durum değişmezse dünyadaki şiddet olayları gitgide artacaktır. Teknoloji gettoları ise bu sorun karşısında çaresiz kalacaktır. Kapitalizmin yerine ikame edilecek model sorunu ayrı bir sorundur. Öncelikle varolanı demokratikleştirmek için mücadele etmek gerekiyor. Bu gerçekten devasa bir sorun. Kurtarılmış bölgeler ortaya çıkmaya başlıyor. Bu bölgeler aynı zamanda yabancılar dışlanarak korunaklı ve güvenli bölgelere dönüştürülüyor. Örneğin bu açıdan bakıldığında, göçmenlere ilişkin politikası açısından Avrupa Birliği'nin bir getto olduğu söylenebilir. Sahip olduğumuz ayrıcalıklarla birlikte harekete geçmekte güçlük çekiyoruz.

- *Bu durumda demokratik bir toplum idealinden söz etmek de zorlaşıyor.*

Armand Mattelart: Endişe verici olan 1980'lerin sonunda başlayan özelleştirme, kuralsızlaştırma dönemiyle birlikte kelimelere atfedilen anlamların da bozulmuş olmasıdır. İfade özgürlüğü ticari ifade özgürlüğüne dönüştü. Her şey, hemen hemen her şey alt üst oldu ve sapkınlaştırıldı. Eşitlik nosyonunun içi boşaltıldı. Bu bizi kullandığımız sözcüklerin anlamlarını sorgulama zorunluluğuyla karşı karşıya bırakıyor. Örneğin gazetelerin yaygınlaştırdığı küreselleşme karşılığı ifadesi hepimizin ne ölçüde egemen ve medyatik olanın etkisi altında olduğumuzu gösteriyor. Konfüçyüs eğer beni bir devletin ya da bir ulusun yöneticisi olarak seçecek olsardı, alacağım ilk önlem sözcüklerin anlamlarını yeniden onlara kazandırmak olurdu demişti. Günümüzde ultra-liberal model de buna yatırım yapmaya, yani sözcüklerin anlamlarıyla oynamaya başladı. Bir yandan tüm kurallar alaşağı edilirken, aynı zamanda dünyanın gerçekliğini ifade etme tarzımız da kuralsızlaştırılıyor. Buna karşı mücadele etmek de işi sözcüklerle, sözcükler üzerine çalışmakta olanlara düşüyor.

Armand Mattelart'ın Türkçe'ye çevrilmiş yapıtları

Mattelart, Armand (1995). *Beyin İğfal Şebekesi, Uluslararası Reklamcılık*. Çev., İşin Gürbüz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mattelart, Armand ve Mattelart, Michèle (1988). *İletişim Kuramları Tarihi*. Çev., Merih Zallıoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mattelart, Armand (2001). *İletişimin Dünyasallaşması*. Çev., Halime Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayınlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayınlanmayan yazılar iade edilmez. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dahil) iyi bir hedeftir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları da kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren dört eş nüsha olarak teslim edilmelidir. Yazının bir nüshası da diskette gönderilirse (Word for Macintosh ya da Windows), yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir.

Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmalıdırlar. 100-150 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise, toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Aynı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve aşık kurum posta adreslerini, telefon ve fax numaralarını ve varsa elektronik posta adreslerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutunda kağıda çift aralıklı olarak ve kağıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaşlıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayınlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde hakemlere gönderilir.

Hakem değerlendirmelerinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar Yayın Kurulu'na aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarının fotokopileriyle birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres

Kültür ve İletişim
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Cebeci 06590 Ankara

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. "Ibid", "op.cit.", "a.g.e." vs. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, metnin sonunda numara sırasına göre ve referanslardan önce yerleştirilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa, (Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa, (Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa (1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa, (Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada bu yazarın yalnızca bir eseri mevcutsa sadece sayfa numarası verilir. Hawkes'a göre dil ve antropoloji ... (32)
- İki yazar varsa, (Lash ve Urry, 1988)
- İkiyden fazla yazar varsa, (Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır. (Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir, (Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılır. 40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragraf - verilmelidir.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turow, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curan ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167.

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale

Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap

Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri kitap

Larrain, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal.

Derleme kitap

Balio, Tino (der.) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki yazarlı kitap

Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

abone formu *subscription form*

kültür ve iletişim'i nasıl edinebilirsiniz?

Belli başlı kitapçılarda bulabileceğiniz kültür ve iletişim'i abonelik yoluyla da edinebilirsiniz.

Yurtiçi abonelik için Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı'nın

Türkiye Vakıflar Bankası Cebeci Şubesi 048-2028817 numaralı banka hesabına abonelik ücretini yatırdığınızda ilişkin dekontu ya da bir kopyasını, aşağıdaki abonelik bilgileriyle birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

Yurtdışı abonelik için "İLEF Mezunları Vakfı" adına hazırlanmış banka çekinizi aşağıdaki abonelik bilgileriyle birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

kültür ve iletişim, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Cebeci 06590 Ankara Turkey

İsim/Name :

Kurum/ Institution :

Adres/Address :

.....

.....

Posta Kodu/Postcode :

Ülke/Country :

Telefon/Phone :

Faks/Fax :

E-mail :

Bu form fotokopyle çoğaltılabilir / You can send the photocopy of this form

Abonelik koşulları

Subscription Information

Yurtiçi/Turkey	
Tek Sayı	4.000.000 TL
	+600.000 TL
1 yıl (2 sayı)	7.000.000 TL
	+1.200.000 TL
2 yıl (4 sayı)	12.000.000 TL
	+2.400.000 TL

Yurtdışı/Other countries

Prices (Postage included)

Single issue	
Individual	US\$ 10
Institution	US\$ 15

Subscription

Individual	
1 year (2 issues)	US\$ 15
2 year (4 issues)	US\$ 30

Subscription

Institution	
1 year (2 issues)	US\$ 25
2 year (4 issues)	US\$ 50

abone formu *subscription form*

kültür ve iletişim'i nasıl edinebilirsiniz?

Belli başlı kitapçılarda bulabileceğiniz kültür ve iletişim'i abonelik yoluyla da edinebilirsiniz.

Yurtiçi abonelik için Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı'nın

Türkiye Vakıflar Bankası Cebeci Şubesi 048-2028817 numaralı banka hesabına abonelik ücretini yatırdığınızda ilişkin dekontu ya da bir kopyasını, aşağıdaki abonelik bilgileriyle birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

Yurtdışı abonelik için "İLEF Mezunları Vakfı" adına hazırlanmış banka çekinizi aşağıdaki abonelik bilgileriyle birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

kültür ve iletişim, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Cebeci 06590 Ankara Turkey

İsim/Name :

Kurum/ Institution :

Adres/Address :

.....

.....

Posta Kodu/Postcode :

Ülke/Country :

Telefon/Phone :

Faks/Fax :

E-mail :

Bu form fotokopyle çoğaltılabilir / You can send the photocopy of this form

Abonelik koşulları

Subscription Information

Yurtiçi/Turkey	
Tek Sayı	4.000.000 TL
	+600.000 TL
1 yıl (2 sayı)	7.000.000 TL
	+1.200.000 TL
2 yıl (4 sayı)	12.000.000 TL
	+2.400.000 TL

Yurtdışı/Other countries

Prices (Postage included)

Single issue	
Individual	US\$ 10
Institution	US\$ 15

Subscription

Individual	
1 year (2 issues)	US\$ 15
2 year (4 issues)	US\$ 30

Subscription

Institution	
1 year (2 issues)	US\$ 25
2 year (4 issues)	US\$ 50

şerife çam
ki dergisi
ankara üniversitesi iletişim fakültesi
cebeci
06590 ankara
turkey

şerife çam
ki dergisi
ankara üniversitesi iletişim fakültesi
cebeci
06590 ankara
turkey